

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA

BALTIMAADE
RAHVAMAJANDUSE
AJALOOST

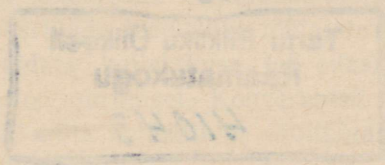
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-21332 IV

EESTINSV TEADUSTE AKADEEMIA
MAJANDUSE INSTITUUT

MATERJALE
BALTIMAADE
RAHVAMAJANDUSE
AJALOOST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

S A A T E K S

1.—3. detsembrini 1955. aastal toimus Tallinnas teaduslik konverents Balti nõukogude vabariikide rahvamajanduse ajaloo küsimustes. Konverentsi tööst võtsid osa Leedu NSV, Läti NSV ja Eesti NSV teaduste akadeemiate majanduse instituutide teaduslikud töötajad ja NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi ning Leedu NSV, Läti NSV ja Eesti NSV teaduste akadeemiate ajaloo instituutide ja kõrgemate õppeasutuste esindajad, samuti ka teadlased Leningradist ja Minskist.

Konverents seadis nõukogude majandusajaloolastele ülesandeks tugevdada Balti vabariikide teaduslike töötajate loomingu- ja arendamist ning kaasa aidata kollektiivse töö edasisele arendamisele rahvamajanduse ajaloo uurimisel. Konverentsil tõsteti üles laialdane hulk küsimusi, mille kollektiivne läbitöötamine aitab kaasa nende süvendatud uurimisele.

Vastuvõetud otsuse kohaselt avaldatakse konverentsi materjalid käesolevas kogumikus.

AKTUAALSED RAHVAMAJANDUSE AJALOO KÜSIMUSED

F. J. POLJANSKI,
ajalooteaduste doktor

Rahvamajanduse ajaloo küsimuste tõsine läbitöötamine on väga aktuaalseks probleemiks. Piisab juba märkimisest, et rahvamajanduse ajalool on majandusteadusliku hariduse süsteemis tähtis koht, mille ta säilitab, vaatamata tundide kärpimisele, õpikute ja läbikaalutud programmide puudumisele jne. Majandusteaduse programmis on rahvamajanduse ajalool põhiline tähtsus, sest ta annab üliõpilastele majandusteooria omandamiseks ja poliitilise ökonomia uurimiseks ulatusliku ajaloolise aluse ja konkreetse materjali. Ometi on rahvamajanduse ajaloo õpetamine praegu raskendatud seetõttu, et tema aktuaalsete probleemide marksistlik läbitöötamine areneb liiga aeglaselt. Monograafiad ilmuvad peamiselt eriküsimuste kohta, on lokaalse iseloomuga ja antud «sajandi läbilõikes» ning nende avaldajaiks on ajaloolased. Majandusteadlased tunnevad nende küsimuste vastu üldse väga vähe huvi ja loevad neid mitte küllalt aktuaalseteks. Muuseumis puudub meil isegi täpne määratlus selle kursuse aine, tema ulatuse ja spetsiifika kohta. Paljud õppejõud ajavad rahvamajanduse ajaloo segi ajaloo üldkursusega, teised samastavad teda mõnede poliitilise ökonomia osadega. Mõnedel õppejõududel (S. K. Avdakov, B. P. Orlov) tekivad väärkäsitused selle kohta, mida peab võtma aluseks, kas tootlike jõudude või tootmissuhete ajaloo uurimise. Heade õpikute koostamine eeldab rahvamajanduse ajaloo uurimise laiendamist.

Poliitiline ökonomia ise on ajalooline teadus oma ainuõige marksistlik-leninliku tõlgitsemise alusel. Need ajad on juba ammu möödunud, kui meie majandusteadlased rahuldusid abstraktsete arutlustega abstraktsest tööst.

Võitlus skolastika, skematismi ja tähenärimisega muutub üha aktuaalsemaks. See aga ei eelda mitte üksnes pööret kaasaegse kapitalismi ja sotsialistliku ülesehitustöö aktuaalsete küsimuste juurde. Sellist võitlust võib lõpule viia ainult sel juhul, kui majandusteooria põhiküsimuste lahendamine hakkab põhinema mitmekülgse konkreetse iseloomuga materjalil, kui peetakse kinni historismi printsiipidest, mis näevad ette iga tootmisviisi ajaloolise omapära väljaselgitamise teatud kindlal arenguetapil. Vastasel

juhul jääb vormel poliitilise ökonomia kui ajaloolise teaduse (mitte ainult teoreetilise teaduse) kohta õhku rippuma. Paljude poliitilise ökonomia probleemide lahendamisel on vajalik ajaloo ja teooria sügav süntees. See ülesanne on aga ikka veel lahendamata. Poliitilise ökonomia kõige uuem õpik on kujukaks näiteks selle kohta. Kapitalismi-probleemide käsitlemisel on õpiku puuduseks traditsiooniline skemaatilisus, kapitalismieelsete tootmisviiside tõlgitsemisel aga faktide mehaaniline kuhjamine ja teooria asendamine ajalooa, mis on taandatud illustratsioonide seeriaks. Ürgkogukondliku, orjandusliku ja feodaalse tootmisviisi ajaloolisest majandusteooriast ei tulnud õpikus midagi välja. Selle üheks põhjuseks on nähtavasti see, et rahvamajanduse ajaloo kohta puuduvad majandusteadlaste poolt kirjutatud põhjalikud tööd, mis tõlgitseksid kapitalismieelsete formatsioonide teoreetilisi küsimusi ulatusliku ajaloolise materjali alusel.

Ajaloo ja teooria vastandamine, mis esineb sageli meie majandusteadlaste juures, on täiesti väär. Tegelikult algab majandusteooria ajaloolistest faktidest ning alles lõpeb suurte üldistuste ja üldiste järeldustega. Ilma rahvamajanduse ajaloo küsimuste tõsise läbitöötamiseta pole majandusteooria edasiareng võimalik. Uute nähtuste üldistamiseks kaasaegse kapitalismi majanduses on vaja koostada spetsiaalsed uurimused kapitalistliku majanduse ajaloost paljudes maades pärast Esimest maailmasõda. Nõukogude majanduse teooria aktuaalsete küsimuste lahendamine piirdub nõukogude majandusajaloo nõrga läbitöötamisega.

Ajalugu ise areneb edasi ja meie silmade all toimuvad tohutu suure tähtsusega sündmused. Piisab, kui märgime ära kapitalismi üldkriisi süvenemise, suure Hiina revolutsiooni hiiglaslikud sündmused, sotsialismi edusammud rahvademokraatia maades. Juba 1917. aasta pani aluse uuele sotsialismiepohhile ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon kujunes tähtsaks piiriks maailma ajaloos. Seepärast pole ajaloo ja kaasaja tavaline vastandamine kaugegtki õige ja vajab korrektiive. See on liiga lame ja ühekülgne. On olemas tähtsaid rahvamajanduse ajaloo löike, mis on sama kaasaegsed ja aktuaalsed kui paljud teooriaküsimused. Nii on NSV Liidu ja rahvademokraatia maade sotsialistliku ülesehitustöö ajaloo sügav läbitöötamine esmajärgulise tähtsusega ülesandeks nõukogude teaduses. See on elav ajalugu terveist nõukogude inimeste põlvkonnast, aktiivsetest võitlejatest sotsialismi võidu eest.

Ei tule ignoreerida ka rahvamajanduse ajalugu käsitlevate tööde kasvatustlikku ja propagandistlikku tähtsust. Näidates nõukogude majanduse edusamme hakkavad sellised tööd kasvatama meie noorsugu terve patriotismi vaimus, hakkavad nõukogude inimestes esile kutsuma uhkusetunnet oma kodumaa üle ja veendumust marksistlik-leninliku õpetuse sügavas õigsuses.

Meie ajaloolaste ja majandusteadlaste ees seisavad endiselt suured ülesanded kapitali apologetide ja igasuguste antimarksistlike kontseptsioonide paljastamisel. Kuid nende ülesannete lahendamine

on ilma rahvamajanduse ajaloo tõsise uurimiseta samuti võimatu. Nii on «ameerika elulaadi» hüvedel põhineva ameerika imperialistide demagoogia paljastamiseks äärmiselt vajalik uurida kapitalismi ajalugu Ameerika Ühendriikides, mille verisel arenguteel lasub plantatsiooniorjuse plekk. See tee oli omal ajal sillutatud elavalt maetud indiaanlaste luudega, ameerika kapitalistide rikkused aga maksid tervete rahvaste elu.

Seejärest on NSV Liidu Teaduste Akadeemia Presiidiumi otsus majanduse instituudi töö aktiveerimise kohta rahvamajanduse ajaloo küsimuste uurimisel täiesti ajakohane ja õige.

*

Mõistagi peavad nõukogude majandusajaloo küsimused asuma seejuures esikohal. Mahajäämus nende läbitöötamisel on muutunud täiesti talumatuks.

On tõsi, et sel alal on juba mõndagi teostatud. 1940. aastal avaldati nõukogude majandusteadlaste poolt kollektiivne töö «Nõukogude majanduse areng».

Sõjajärgsel perioodil ilmus märkimisväärne arv monograafiaid nõukogude majanduse ajaloost. Neis leidis käsitlemist kodusõja periood (kaks I. A. Gladkovi raamatut), üleminek nepile (U. B. Genkina töö), nõukogude tööstuse areng (F. J. Lokšini tööd), rasketööstuse kasv (I. Broveri monograafia), söetootmise laiendamine (D. G. Bakulevi raamat), tekstiilitööstuse laiendamine (P. A. Hromovi uurimus), kollektiviseerimise areng (M. A. Krajeva monograafia) ja teised küsimused. 1954. aastal avaldasid ukraina majandusteadlased üldise töö Ukraina rahvamajanduse ajaloost, mis oli väga väärtuslikuks algatuseks. Kadunud P. I. Ljaštšenko valmistas ette oma NSV Liidu rahvamajanduse ajaloo kursuse III köite, mis käsitleb nõukogude perioodi.

Vaatamata märgitud autorite saavutustele ja kollektiivsete monograafiate väärtusele peab siiski tunnistama, et nõukogude majandusajaloo küsimuste läbitöötamine on veel algstaadiumis. Märgime ära kas või selle, et mõned olemasolevatest monograafiatest on väga vananenud, mida tunnistab 1940. aasta kogumik. Teised käsitlevad ainult kõige vanemat etappi nõukogude majanduse arengus (I. A. Gladkovi tööd) või puudutavad kitsaid eriteemasid. Nõukogude majanduse põhiprobleemid jäävad ikkagi uurimata. Palju materjale on kogutud dissertatsioonides (kandidaadi- ja doktori-dissertatsioonides), mis valgustavad NSV Liidu majandusajaloo nõukogude perioodi kõige mitmekesisemaid küsimusi (iseäranis üksikute tööstusharude kohta, liiduvabariikide kohta jne.). Nende arv kasvab üha ja neis leidub väga väärtuslikke uurimusi. Kuid kahjuks jääb dissertatsioonide avaldamine tugevasti maha ja nad jäävad liiga sageli riulitele lebama.

Peale selle kannatavad nõukogude majandusajaloo-alased dissertatsioonid ja olemasolev kirjandus rea oluliste puuduste all. Need avalduvad üksikute autorite juures mitmesugusel kujul ja erinevas

astmes, kuid nad takistavad sageli äärmiselt tähtsate küsimuste õiget käsitlemist. Tavaliselt väldivad autorid olemasolevate tööde ja oma eelkäijate kritiseerimist, hoiduvad teravatest poleemikanurkadest ja püüavad jääda «küsimuse positiivse käsitlemise» rahulike kallaste lähedusse. Seejuures eksisteerivad tohutu suured kirjanduse lademed, mis on pühendatud nõukogude majanduse küsimustele, igasugused konjunktuurilised ülevaated, ajakirjade artiklid, brošüürid jne. Eriti palju ilmus selliseid materjale 20-ndail aastail, sisaldades suure hulga vigu, mitmesuguseid väljamõeldisi ja sageli võltsinguid. Vigade parandamine ja sel ajal käibel olnud kontseptsioonide paljastamine on nõukogude majandusajaloo õigeaks käsitlemiseks väga vajalik.

Kapitalistlike maade kodanlikus kirjanduses ilmub ka praegu palju võltsinguid, mis moonutavad kuritahtlikult nõukogude majandusajalugu. Muuseas ei paljastata neid võltsinguid nõukogude majandusteadlaste töödes, sageli jäävad nad neile isegi teadmatuks. Võitlus marksismile vaenulike kontseptsioonidega toimub väga kitsal alal või puudub üldse.

Ülekaalus on orienteerumine statistilistele andmetele, mis viib majandusprotsesside ühekülgssele valgustamisele. Komplitseeritud nähtusi, mis on nõukogude majanduse arengule iseloomulikud, lihtsustatakse seega tunduvalt. Rahuldudes peamiselt statistikakogumike «koondandmetega» väldivad mõned autorid tööd arhiivides, s. t. uute materjalide vaearikkaid otsinguid. Selle asemel toimub uurimistöõ kitsal, dokumentidel põhineval alusel ja tekivad «rändarvud», mis kanduvad ühest raamatust teise. Tsiteerimise rohkus asendab mõnikord teaduslikku üldistust ja tekitab skolasitikat. Paljudele dissertatsioonidele on omane äärmine faktologism, mis kannatab ühekülgsuse all. Esitatakse ikka jälle neidsamu statistilisi andmeid. Nõukogude majandusajaloo probleemide käsitlemisel domineerib tavaliselt tehnilis-majandusteaduslik lähenemine küsimusele, mis viib kommunistliku partei ja rahvamasside osatähtsuse alahindamisele majanduslikus ülesehitustöös, Nõukogude riigi majanduspoliitika tähtsuse alahindamisele jne. Tegelikult ignoreeritakse seejuures majanduselu poliitilist külge; kuigi sotsialistliku ülesehitustööga kaasnes terav klassivõitlus, oli rahvamasside entusiasmil, kommunistliku partei suunaval tegevusel, kõigil Nõukogude riigi majanduslikel abinõudel siinjuures tohutu suur tähtsus.

Seepärast osutub tehnilis-majanduslik lähenemine lubamatuks eriti sel juhul, kui kõne all on nõukogude majandusajalugu. Majandusprotsessi ei saa tõlgitseda kui eraldiseisvat, täiesti autonoomset protsessi, seda enam, et ta toimus proletariaadi diktatuuri tingimustes ja plaaniorganite juhtimisel.

Selline tehnilis-majanduslik lähenemine on iseloomulik peamiselt töödele, mis käsitlevad nõukogude tööstust ja tema üksikuid harusid. Kuid see esineb ka üldise iseloomuga töödes, mille kohta annab tunnistust Ukraina rahvamajandusajaloo käsitus ja P. I. Ljaštšenko rahvamajanduse ajaloo kursuse kolmas köide.

Vastupidi — kodusõja- ja «sõjakommunismi»-perioodi käsitlevais töödes võib tähele panna teistsuguseid tendentse, mis viivad objektiivsete majandusseaduste ignoreerimisele, majandusajaloo ja majanduspoliitika samastamisele ja teiste voluntarismi-avaldustefe. Need puudused, mis on iseloomulikud I. A. Gladkovi töödele, on juba leidnud märkimist nõukogude kirjanduses.

Lõpuks peab märkima skematismi, mis sageli esineb olemasolevas kirjanduses nõukogude majandusajaloo kohta. See väljendub teravalt selles, et kõiki sündmusi, mis toimuvad erinevates majandusrajoonides, kujutatakse šabloonselt, ühtviisi. Selle puuduse all kannatab tugevasti näiteks ukraina majandusteadlaste ainekäsitus, kus on püüdnud võltsida Ukraina sotsialistliku ülesehitustöö omapära probleemi. Ometi on nende viga täiesti ilmne, kuna üle Ukraina veeres kodusõda, mis põhjustas suuri laastamisi, teravdas klassivõitlust ja tekitas taastamisperioodil palju raskusi. Ukrainas oli rasketööstuse erikaal väga suur ja see põhjustas taastamisperioodi aastail samuti lisaraskusi. Ukraina lõunatsooni põllumajanduse kapitalistlik areng jõudis revolutsiooniajale eepohhil kaugemale ja kulakluse positsioonid olid kindlamad kui NSV Liidu keskoblastites. Seepärast toimus Ukraina põllumajanduse kollektiviseerimisprotsess hiljem omapärastes tingimustes. Võiks tuua ka teisi näiteid. Ei tohi täielikult samastada nähtusi, mis tekivad majanduslikult erinevates rajoonides. Sotsialistliku ülesehitustöö ajalugu oli mitmekülgne ja ülesanne seisneb selles, et välja selgitada selle omapära üksikutes liiduvabariikides ja oblastites. Seda ülesannet ignoreerivad tavaliselt arvukate dissertatsioonide autorid, käsitledes Kasahstani, Gruusia ja teiste liiduvabariikide rahvamajanduse ajalugu.

Nõukogude ajaloolaste ja majandusteadlaste ees seisavad suured ülesanded nõukogude rahvamajanduse ajaloo teadusliku läbitöötamise ja sellealastes töödes esinevatest eespoolmärgitud vigadest vabanemise alal. Esmajärgulise tähtsusega ülesandeks on seejuures üldise töö koostamine, mis peegeldaks nõukogude majanduse arengut tervikuna ja annaks täpse kujutluse tema põhietappidest. Selline töö on äärmiselt vajalik sotsialismi poliitilise ökonoomia teoreetiliste probleemide uurimiseks ja tema põhiliste seaduspärasuste väljaselgitamiseks. Eriti vajalik on see rahvamajanduse ajaloo õppejõududele, sest ta kiirendaks õpiku valmimist, mida kõrgemate majandusteaduslike õppeasutuste üliõpilased ootavad juba ammu. Õpiku kõige kiiremaks ettevalmistamiseks tuleb kasutusele võtta vajalikud abinõud. Tekib terve rida teisigi probleeme, mis nõuavad käsitlemist. Hädavajalikud ja õigustatud on monograafiad, mis käsitlevad nõukogude majanduse eri arenguetappe. Kuna kodusõjaperiood on kirjanduses korduvalt vaatluse all olnud, tuleb tähelepanu pöörata monograafiatele, mis käsitleksid taastamisperioodi, industrialiseerimise algetappi (1926.—1928. a.), nõukogude majanduse arengut sõjaeelsete viisaastakute ajal, hiljem Isamaasõja aastail ja sõjajärgsel perioodil. Väga aktuaalsed on

spetsiaalsed monograafiad NSV Liidu industrialiseerimise, põllumajanduse kollektiviseerimise, nõukogude kaubanduse ja transpordi arengu, üksikute tööstusharude ja tervete majandusrajoonide ning uute linnade kujunemise ajaloost. Huvitavaks teemaks nõukogude majandusajaloolastele on üksikute, kõige suuremate uusehituste ajalugu, milles on nii palju heroilist. On vaja jätkata spetsiaalsete monograafiade koostamistööd liiduvabariikide majandusajaloo kohta, järgides seejuures ukraina majandusteadlaste eeskuju, kuid vältides nende vigu. Aktuaalsed on tööd, mis käsitlevad NSV Liidu majandusliku sõltumatuse kindlustamist, rahvahulkade võitlust majandusliku ülesehitustöö rindel, kommunistliku partei, komsomoli, ametiühingute ja kooperatiivide osa selles. Võimalik on ka paljude teiste küsimuste püstitamine, mis pakuvad huvi nõukogude majandusajaloolastele.

Nende küsimuste läbitöötamisest võivad Baltimaade ajaloolased ja majandusteadlased aktiivselt osa võtta. Üleliidulised materjalid nõukogude majandusajaloo kohta on nende käsutuses. Esmajärgulise tähtsusega peavad neile olema aga küsimused, mis käsitlevad sotsialistliku ülesehitustöö ajalugu Baltimaadel. On vaja konkreetsete ajalooliste faktide najal näidata majanduslikke saavutusi Balti liiduvabariikides nõukogude perioodi ajal ja paljastada rahvusvahelise imperialismi teadusliku agentuuri demagoogiat «balti küsimuses». Seda võib saavutada spetsiaalsete monograafiade koostamisega Balti nõukogude vabariikide industrialiseerimise, nende põllumajanduse kollektiviseerimise, üksikute tööstusharude arengu ja üksikute uusehituste ajaloo kohta, sotsialistliku võitluse ja rahvahulkade teiste entusiasmiavalduste kohta sotsialistliku ülesehitustöö käigus, vennasvabariikide abi kohta nii tähtsas ürituses jne.

Tõsi, NSV Liidu nõukogude perioodi rahvamajanduse ajaloo uurimisel tekivad mõned teoreetilise iseloomuga raskused, mis on seotud periodiseerimisega. Seepärast on täiesti seaduspärane, et ajakirja «Вопросы истории» veergudel tekkis elav diskussioon selle kohta, milliseid nõukogude ühiskonna ajaloo etappe tuleb vaadelda iseseisvatena. Kuid diskussioon muutus keeruliseks seetõttu, et püüti haarata kõiki momente ja seada nad täpsesse skeemi, mis põhjustas vasturääkivaid ettepanekuid. Rahvamajandusajaloolased võivad jääda majandusajaloo alusele ja see kergendab nende ülesandeid periodiseerimise küsimuses. Nõukogude majanduse arengu alg- ja lõppetappide puhul ei teki mingeid kahtlusi. Ilmselt on täiesti õige eraldada iseseisvateks perioodideks nõukogude korra kujunemist (mil toimus maa, tööstuse, transpordi ja pankade natsionaliseerimine Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajal), võitlust nõukogude korra kindlustamise eest (kodusõja aastail) ja rahvamajanduse taastamist (1921.—1925. a.). Need olid iseseisvad erietapid nõukogude majanduse arenemises. On vaja ainult täpsustada taastamisperioodi piire, sest paljud majandusteadlased loevad selle hulka ka ajajärgu 1926—1928. Tegelikult oli taastamisprot-

sessidel neil aastail teisejärguline tähtsus, kuna otsustavat osa etendasid kommunistliku partei XIV kongressi poolt ülesseatud industrialiseerimisülesanded. Analoogiliselt tuleks kahtlemata eraldada ka 1941.—1945. a. sõjamajandusperiood, samuti nõukogude majanduse sõjajärgne taastamisperiood. Need on kindlapiirilised ja omapärased etapid NSV Liidu majandusajaloos. Vaevalt on vaja eraldada taastamisperioodi pärast Isamaasõda, sest taastamisülesanded leidsid osalt lahendamist juba sõja ajal ja sõjajärgseil aastail võeti nad kiiresti päevakorrast maha.

Diskussiooni teemaks võivad olla ainult NSV Liidu majandusliku arengu periodiseerimise küsimused aastail 1926—1941. Tavaliselt orienteeruvad majandusteadlased viisaastakute järgi, kuid selline periodiseering ei ole rahuldav. Viisaastakute põhiülesanne jäi kogu aeg samaks — sotsialismi võit ja maa industrialiseerimine. Peale selle jäävad sellisest periodiseeringust välja aastad 1926—1928; kollektiviseerimisperiood toob sellesse dissonantsi. Periodiseerimise kriteerium ise on jätetud arvesse võtmata.

Seejuures tuleb tekkivate raskuste ületamist otsida selles, et tööstus oli rahvamajanduses juhtiv ja määras ära tema üldise arengu. Tööstus oligi sotsialismi võidu aluseks põllumajanduses. Seepärast oleks õige kvalifitseerida kogu ajavahemikku 1926—1941 kui ühtset industrialiseerimise ja sotsialismi võidu perioodi. Selles vormelis leiaksid kajastamist nõukogude majanduse põhilised edusammud, kaasa arvatud kollektiviseerimine. Eraldada aastaid 1926—1928 kui industrialiseerimise eriperioodi — selleks pole alust, sest industrialiseerimine jätkus ka hiljem. Veel enam, just 1929. aastast alates omandab ta kõige suurema hoo. Spetsiaalse kollektiviseerimisperioodi eraldamine vähendab edusammude tähtsust tööstuses, majandusliku ülesehitustöö otsustavas lõigus. Muidugi tuleb ja peab põhiliselt ühtse, 1926.—1941. aastate perioodi piires eraldama erietappe ja nimelt: industrialiseerimise algetappi (1926.—1928. a.), arenenud industrialiseerimise ja kollektiviseerimise etappi (1929.—1934. a.) ja kommunistliku ülesehitustöö algetappi järgnevail aastail.

Need periodiseerimise raskused ei pea muidugi pidurdama ulatusliku uurimistöö teostamist nõukogude majanduse ajaloo alal. Vastupidi, neist jagusaamine ongi võimalik ainult selliste uurimuste tulemusena.

*

Tõstes esiplaanile nõukogude majanduse ajaloo küsimused ei tule ignoreerida ka NSV Liidu majanduse ajaloo revolutsioonieelse perioodi probleeme. Vastasel juhul jääb majanduslike raskuste suhtes palju arusaamatuks, näiteks taastamisperioodi osas, ja sotsialistliku revolutsiooni eelduste tähtsat probleemi Venemaal ei saaks üldse lahendada.

On tõsi, et rahvamajanduse ajaloo revolutsioonieelse perioodi kohta on juba olemas väga ulatuslik kirjandus. Selle perioodi prob-

leemide läbitöötamiseks on nõukogude ajaloolased ja majandusteadlased palju andnud, mida tunnistavad uurimused, mille autoreiks on B. D. Grekov (feodalismi geneesist), B. A. Rõbakov (muistse Vene käsitööst), N. M. Družinin (riigitalupoegadest), J. I. Zaozerskaja (manufaktuurtööstuse geneesist), P. Ljubomirov (XVIII saj. vene tööstuse ajaloost), B. B. Kafengaus ja S. G. Strumilin (metallurgia ajaloost), K. A. Pažifnov (tsunftidest ja villatööstusest), A. G. Rašin (töölisklassi kujunemisest Venemaal), A. Jakovlev (tööstuskriisidest Venemaal) ja paljud teised. P. I. Ljaštšenko ja P. A. Hromov on avaldanud üldisi töid revolutsioonielise Venemaa rahvamajanduse ajaloost.

Kõigi nende tööde ilmumise peale vaatamata on Venemaa majanduse ajaloo edaspidine ja sügavam uurimine endiselt aktuaalseks ülesandeks. Paljud probleemid on jäänud üldse käsitlemata. Peale selle esinevad viimaste aastakümnete kirjanduses olulised puudused. Tavaliselt puudub historiograafia kohta asjalik kriitika, sageli võib tähele panna temaatika äärmist kitsust, esineb kronoloogiline lähenemine temaatikale (sajandite lõhkumine täpselt poolteks ja veeranditeks), igivana traditsiooni alusel hinnatakse feodaalse riigi ajaloolist osa üle, käsitledes feodaalset riiki kui vene ajaloo feodaalse perioodi kõige kõrgemat sünteesi. Tunnistades kapitalismi geneesi ja tema edasise arengu omapära Venemaal, on meie ajaloolased ebajärjekindlad ja ignoreerivad ekslikult feodalismi geneesi iseärasusi vene tingimustes, nimelt tema järgnevat evolutsiooni. Selle tulemusena hinnatakse Venemaa feodaliseerimise tempot ja ulatust üle, tekib vene feodalismi ajaloo ekslik periodiseerimine ning feodalismi õitseng XVI—XVIII sajandil muutub mõistatuseks või tõlgitsetakse kui kõrvalekaldumist maailma-ajaloo seaduspäraselt radadelt. Paljudel tuleb pöörduda kurikuulsa «kaubanduskapitalismi» teooria poole, et seletada teorendi süsteemi ekspansiooni Ivan Groznõi aegadest alates. Plehhaanovlike konstruktsioonide vaimus jätkatakse visalt «riikliku feodalismi» otsimist Venemaal ja kuulutatakse feodaalsel Venemaal kõik pärisorjuslikuks (kaasa arvatud manufaktuurtööstus jne.). Pärisorjusliku Venemaa majanduse niivõrd ühekülgse iseloomustuse tulemusena alahinnatakse tavaliselt reformielise perioodi majanduslikke edusamme.

Olukord kujunes niivõrd võimatuks, et majandusteadlaste hulgas tekkis vastureaktsioon ja S. G. Strumilin esitas teesi, mille järgi pärisorjus ei avaldanud kapitalismi geneesile Venemaal üldse mingit mõju ega mõjutanud tema manufaktuurtööstuse majanduslikku olemust. Ta kaldus teise äärmusse ja lahkus historismi pinnalt. Reformijärgse perioodi probleemide lahendamisel ignoreeritakse sageli kapitalismi arengu iseärasusi Venemaa äärealadel, kus kujunesid teistsugused tingimused kui keskubermangudes (näiteks Siberis, Kaug-Idas, Ukraina lõunaosas jne.). Vähe tähelepanu pühendatakse imperialismi epohhile ja Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni eelduste probleemile. See probleem ei ole veel saanud põhiliseks ja määravaks revolutsioonielise perioodi ajalugu

käsitlevates töödes; teda tõlgitsetakse äärmiselt kitsalt (ainult tööstuse kontsentreerumise ja 1914.—1917. a. majandusliku laostumise raamides), seostamata kapitalismi arengu iseärasustega Venemaal. Mõnede autorite tööd põhinevad marksistliku metodoloogia asemel üksikute tsitaatide ärakasutamisel.

On vaja veel palju uurimusi, et oleks võimalik kõigist neist puudustest jagu saada ja valgustada probleeme, mis on siiani varju jäänud. On terav vajadus ülevaate järele feodalismi kohta Venemaal, mis selgitaks feodalismi iseärasused ja põhietapid. Feodalismi teoreetiliste probleemide läbitöötamine vene materjali põhjal on hädatarvilik. On vaja uusi töid feodalismi geneesi kohta Venemaal talurahvakogukonna lagunemise alusel, kuigi selle kohta on juba väga palju kirjutatud. Küsimus feodalismi kujunemise ja tema edasise ekspansiooni eeldustest ja iseärasusest Venemaal on oma lahendusest veel kaugel. Tuleb jätkata Vene linnade geneesi, nende olukorra ja ajaloolise osa uurimist. Feodaalse linna majandusliku iseloomu ja tema funktsioonide probleem pärisorjusliku korra tingimustes on uuesti muutunud väga aktuaalseks. Hädavajalikud on tööd manufaktuurse kapitalismi geneesist Venemaal, pärisorjusliku perioodi manufaktuuri majandusliku korra omapärasust, kapitali esialgse akumulatsiooni vormidest ja etappidest, tööstusliku pöörde eeldustest ja tema kronoloogilistest piiridest, kapitalismi arenemisest laiuti ja tema ekspansiooni omapärasust äärealadel, kapitalistlike monopolide kujunemisest ja sõjalis-feodaalse imperialismi iseärasusest. Tuleb anda kapitaalne uurimus Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajalooliste eelduste kohta, laiendades tublisti probleemi ulatust ja seostades seda kapitalismi arengu iseärasustega Venemaal. See probleem peab muutuma juhtivaks probleemiks revolutsioonielise Venemaa rahvamajanduse ajalugu käsitlevates töödes. Talurahva ajaloo kohta on juba palju töid olemas, kuid Venemaa töölisklassi ajalugu on veel kirjutamata. Tuleb jätkata tööd üksikute rahvaste revolutsioonielise majandusajaloo alal, nende sõpruse majanduslikest alustest ja ajaloolistest eeldustest. Aktuaalne on spetsiaalse monograafia koostamine Venemaa kohast maailma majandusajaloos. Kuni käesoleva ajani puudub meil üliõpilaste jaoks sobiv õpik NSV Liidu rahvamajanduse ajaloo kohta. P. I. Ljaštšenko kapitaalne kursus on liiga ulatuslik.

Baltimaade rahvamajandusajaloolaste ülesanded revolutsioonielise perioodi probleemide läbitöötamisel on väga suured. Iga eespoolmärgitud küsimus võib olla nende uurimuste teemaks. Esiplaanil peavad siiski olema Baltimaade eneste majandusajaloo probleemid. Eriti vajalik on feodalismi ja kapitalismi arengu iseärasuste väljaselgitamine Eestis, Lätis ja Leedus, saksa šovinistide demagoogia paljastamine saksa kolonisatsiooni heategevast osast, vene rahva ja kohalike rahvaste majanduslike sidemete väljaselgitamine mitmesugustel ajaloolise arengu etappidel, revolutsiooniliste sündmuste eelduste uurimine Baltimaadel. Aktuaalne on üldiste mono-

graafiate koostamine Eesti, Läti ja Leedu majandusajaloo kohta (igaühe kohta eraldi), mis sisaldaks kodanliku historiograafia põhiküsimuste põhjaliku kriitika.

*

Rahvamajanduse ajaloo aktuaalsete probleemide väljaselgitamisel ei saa mööda minna ka välisriikide majandusajaloo küsimustest. Nende ignoreerimine meie majandusteadlaste poolt on täiesti väär. Ilma välisriikide rahvamajanduse ajaloo tõsise läbitöötamiseta on võimatu lähendada majandusteooria tähtsaimaid probleeme. Selle kursuse õpetamine kannatab tunduvalt, kuna meil kuni käesoleva ajani puudub äärmiselt vajalik õpik. Selle distsipliini alal ei ole isegi aspirantuuri üheski teaduslikus asutuses või õppeasutuses.

On tõsi, et erinevalt majandusteadlastest töötavad ajaloolased välisriikide majandusajaloo küsimuste kallal palju ja on viimaste aastakümnete jooksul avaldanud terve rea kapitaalset uurimusi. Nende uurimuste suureks saavutuseks on Vana-Ida sotsiaal-majandusliku korra uus tõlgitus, mis näitas orjanduse tähtsat osa. Antiikajaloolased on ilmekalt välja selgitanud orjanduslike antiikriikide languse eeldused. Meie medievistid on toonud lääne keskaja majandusajaloo tõlgitsemisse palju uut, eriti feodalismi klassivastuolude majanduslike eelduste analüüsi ning feodaalse rendi evolutsiooni ja kapitalistlike suhete kujunemise uurimisse. Kapitalismi ajaloo kohta on ilmunud eritööd. Majandusteadlased on avaldanud palju monograafiaid, mis käsitlevad kapitalismi üldkriisi arenemist.

Siiski tuleb üldiselt arvata, et sel alal tehakse kõike äärmiselt vähe. Me avaldame liiga vähe töid, ja seda ajal, mil ameerika imperialism on astunud ulatusliku ideoloogilise ekspansiooni teele ja tema agentuur sunnib oma seisukohta peale väga mitmesugustes üldajaloo küsimustes. Selles ideoloogilise võitluse lõigus unustame me nõukogude teaduse maailma-ajaloolise tähtsuse. Tööde väljandmise küsimuses on välja kujunenud kroonulik suhtumine, paljud dissertatsioonid lähevad arhiivi.

Ilmunud uurimustes on märkimisväärne hulk puudusi. Nii on temaatika valikus juurdunud kronoloogiline asjale lähenemine, võib tähele panna kalduvust omapärasele lokaaluurimusele. Orjanduse osa maailmaajaloo hinnatakse üle; feodalismi geneesi tõlgitakse šabloonselt kõigi maade kohta ja see tekitab segaduse peridiseeringus. Pärisorjuse ajalugu käsitlevates töödes valitseb faktologism. Moodi on läinud lokaalsete erandite otsingud, mis kujutavad endast pärisorjuse ülemvõimu varjatud eitamist. Sama tuleb öelda pärisorjuse ja feodalismi vastandamise kohta, mis tähendab igivanu otsinguid feodalismi leidmiseks ilma talurahva pärisorjusliku eksploateerimiseta. Feodalismi tingimustes toimuva kaubatootmise osatähtsuse mõistmisel ilmnevad dopšiaanluse mõjud. Feodaalse linna kohta on tekkinud uued väärtõlgitsused, mis

samastavad viimast feodaalse mõisaga ja peavad feodalismi lihtsaks poliitiliseks sõltuvuseks. Mõned medievistid (Stoklitskaja-Tereškoviš, Sjuzjumov) asusid tsunftikorra idealiseerimise teele, mis on kodanlikus historiograafias tavaline.

Kapitalismi geneesi keeruliste probleemide lahendamine kannatab skemaatilise all, kuigi igal maal kujunesid kapitalismi eeldused mõnevõrra erinevaiks. Eriti merkantilismil olid erinevates maades omad iseärasused ja pole põhjust neid ignoreerida. Inglise merkantilism on ainult üheks variandiks. Mitmesugusel kujul esineb ka kodanluse ajaloolise osa ülehindamine. Euroopa väikeriikide majandusajalugu leiab meie kirjanduses vähe käsitlemist. Euroopsentrismi traditsioonidest pole veel vajalikul viisil jagu saadud ja Idamaade majandusajaloo uurimused ei ole omandanud vajalikku hoogu. Ameerika imperialism on muutunud rahvusvahelise reaktsiooni peamiseks baasiks, kuid tema ajalugu pole marksistlikest seisukohtadest lähtudes veel kirjutatud. Puudub välisriikide rahvamajanduse ajaloo õpik.

Lõpuks esinevad olemasolevas kirjanduses sageli metodoloogilise iseloomuga vead. Sinna kuulub tootlike jõudude formaalne tõlgitsemine, välja selgitamata, milles seisnes siis nende areng antud ajaloolisel etapil. Objektiivsete majandusseaduste osa unustatakse või piirdatakse ainult nende mainimisega, ei jälgita tootlike jõudude ja tootmissuhete, majanduse ja poliitika vastastikuse mõjustamise dialektikat. Majanduslikke vastuolusid otsitakse peamiselt kapitalismi tingimusi, kuigi nad on ka teistele tootmisviisidele omased. Kapitalismi majandust käsitletakse peamiselt statistilisest või tehnilisest aspektist. Rahvamajanduse ajaloo küsimusi tõlgitakse tavaliselt neid seostamata epohhi majandusliku mõttega. Kodanliku historiograafia kriitika piirdub sageli mahakirjutamisega või puudub hoopis.

Kõik see näitab, et nõukogude ajaloolased ja majandusteadlased peavad oma tööd välisriikide majandusajaloo probleemide kallal aktiveerima. Aktuaalne on monograafiate koostamine, milles käsitletakse kogukondliku tootmisviisi sisemist olemust, orjanduse ajaloolist osa, orjandusliku režiimi iseärasusi mitmesugustes maades, mitmesuguseid feodalismi geneesi teid, naturaalmajanduse osa feodalismi ajal, feodaalse mõisa majanduslikku üleolekut kogukonnast, mõisamajanduse naturaalpärisorjuslikku organisatsiooni omapära, suurtootmise osa feodalismi ajaloos; selgitatakse lääni-isandate majanduslikke vastuolusid, feodalismi põhilist majandusseadust; näidatakse tootlike jõudude arengu materiaalset sisu kogukonna, orjanduse ja pärisorjuse tingimusi; määratakse kindlaks kaubatootmise ja linnade asend feodalismi tingimusi.

On vaja teha ettevalmistusi spetsiaalseteks uurimusteks, mis näitavad üldiste seaduspärasuste alusel kapitalismi, eriti merkantilismi geneesi omapära mitmesugustes maades, vastavalt ajaloolisele situatsioonile ühel või teisel maal. Äärmiselt vajalikud on tööd feodalismi ja kapitalismi ajaloo kohta Hiinas, Indias, Poolas,

Tšehhoslovakkias, Ungaris, Rumeenias, Bulgaarias, Albaanias ja Jugoslaavias. Hädavajalikud on marksistlikud uurimused ameerika kapitalismi ja imperialismi ajaloo kohta.

Erakordne tähtsus meie jaoks on töodel, mis näitavad kapitalismi üldkriisi põhietappe, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maailma-ajaloolist tähtsust, nõukogude kogemusi võitluses sotsialismi võidu eest ja üleminekut kommunismile ning käsitlevad sotsialistliku ülesehitustöö ajalugu rahvademokraatia maades.

Võitlus kodanliku historiograafia võltsingutega ja selle oletuste süstemaatiline paljastamine on äärmiselt aktuaalseks ülesandeks. On vaja aktiveerida välisriikide majandusliku mõtte ajaloo, eriti tema revolutsiooniliste suundade uurimist.

Tähtsad ülesanded välisriikide majandusajaloo küsimuste marksistliku läbitöötamise alal seisavad ka Balti liiduvabariikide majandusteadlaste ees. Eriti aktuaalne on Hansa röövpoliitika ning saksa ja inglise kapitali mahhinatsioonide paljastamine Baltimaades, samuti selle väljaselgitamine, milline oli Eesti, Läti ja Leedu majanduslik sõltuvus imperialistlikest välisriikidest kodanlik-natsionalistliku diktatuuri perioodil. Vaja on käsitleda palju teisi teemasid, mis on seotud kodanliku historiograafia kriitikaga.

*NSV Liidu Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU PERIOODI PÕHIJONED JA ISEÄRASUSED LÄTI NSV-S

F. DEGLAV,

Läti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik

Juba teadusliku kommunismi rajajad Karl Marx ja Friedrich Engels tõestasid oma töödes kapitalismilt sotsialismile ülemineku erilise ajaloolise perioodi vajalikkust. See vajadus tuleneb sotsialistlike tootmissuhete tekkimise ja arenemise seaduspärasustest. Vastandina kapitalistlikele tootmissuhetele, mis tekivad ja arenevad juba feodalismi rüpes, ei või sotsialistlikud tootmissuhted, mis põhinevad tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel, tekkida ja areneda kapitalismi ajal. Sotsialistlikud tootmissuhted luuakse alles pärast poliitilise võimu haaramist proletariaadi poolt, proletariaadi diktatuuri tingimustes, ekspropriaatorite eksproprieerimise, väike-tootjate kooperatiiv-organisatsioonidesse vabatahtliku ühinemise ja põhiliste tootmisvahendite ühiskondlikuks omandiks muutmise tulemusena. Seepärast nõuab sotsialistlike tootmissuhete loomine ja kindlustamine igal maal erilist kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi, mis haarab terve ajaloolise eposhi. See üleminekuperiood algab proletariaadi diktatuuri kehtestamisega ja lõpeb sotsialistliku ühiskonna aluste ülesehitamisega.

Arendades Marxi ja Engelsi õpetust edasi ja üldistades sotsialistliku revolutsiooni ja esimeste ülesehitusaastate kogemusi meie maal, rajas V. I. Lenin terve õpetuse kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi kohta. Seda õpetust on edasi arendatud J. V. Stalini töödes ja kommunistliku partei otsustes. Sotsialismi ülesehitamise tohutud ajaloolised kogemused, mis on saadud Nõukogude Liidu vanades ja noortes vabariikides, rahvademokraatia maades ja Hiina Rahvavabariigis, ei kinnita mitte üksnes täielikult Lenini õpetuse õigsust, vaid ka rikastavad ja süvendavad märgatavalt seda õpetust, näidates üleminekuperioodi iseloomulikke jooni ja iseärasusi oma ajaloolise arengu ja majandusliku struktuuri poolest erinevates maades.

Balti nõukogude vabariigid — Eesti, Läti ja Leedu — astusid esmakordselt sotsialistliku ülesehituse teele pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu, mis tähistas inimkonna ajaloos uue ajastu algust. Interventide tungimine Nõukogudemaale aga põhjustas nõukogude võimu mahasurumise Baltimaades 1919. aas-

tal ja sotsialistlik ülesehitus võis uuesti alata alles kakskümmend aastat hiljem, pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu 1940. aastal, kui vanades nõukogude liiduvabariikides jõudis kapitalismilt sotsialismile ülemineku periood juba lõpule ja Nõukogude Liit oli muutunud võimsaks sotsialistlikuks riigiks, kõrgeltarenenud tööstuse ja sotsialistliku suurpõllumajandusega.

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu 1940. aasta augustis vastuvõetud Eesti, Läti ja Leedu lülitusid NSV Liidu sotsialistliku rahvamajanduse ühtsesse süsteemi.

Toetudes vanade liiduvabariikide plaanipärasele abile ja NLKP Keskkomitee paljude aastate kogemustega rikastatud juhtimisele lahendasid Balti vabariigid edukalt üleminekuperioodi põhiülesanded ajalooliselt väga lühikese aja jooksul.

Need ülesanded on ühised kõigi maade jaoks, kus ehitatakse sotsialismi, kuna nad tulenevad sotsialistlike tootmissuhete ja sotsialismi majandusseaduste olemusest. Nendeks põhilisteks ülesanneteks on: proletariaadi diktatuuri kehtestamine, ekspropriaatorile eksproprieerimine ja põhiliste tootmisvahendite muutmine ühiskondlikuks omandiks; tihedate majanduslike, turusidemete loomine sotsialistliku tööstuse ja talurahva põhiliste hulkade vahel; sotsialistliku suurtööstuse, eriti tootmisvahendeid tootva tööstuse rajamine; põllumajanduse kollektiviseerimine, viimase ekspluateeeriva klassi — kulakluse likvideerimine ja sotsialistlike tootmissuhete loomine külas. Nende põhiülesannete lahendamise teed ja konkreetsed vormid võivad aga mitmesugustes maades olla erinevad, sõltudes iga maa ajaloolistest ja majanduslikest tingimustest ning konkreetselt olukorrast, mil sotsialistlik revolutsiooni on võitnud.

Sotsialistlik revolutsioon 1940. aastal Lätis võitis erilistes ajaloolistes tingimustes, ilma proletariaadi relvastatud ülestõusuta, ilma kodanluse katseteta säilitada oma võim relvastatud võitluse abil. Kõikide sisemiste ja väliste vastuolude teravnemine Lätis saavutas oma kõrgeima pinge 1940. aasta juunis, kui Nõukogude valitsus pidi Läti ja Nõukogude Liidu vahel 1939. aastal sõlmitud vastastikuse abistamise ja hitlerliku agressiooni eest kaitsmise lepingu täitmise kindlustamiseks tooma Läti territooriumile täiendavaid Nõukogude armee väeosi, laiad rahvahulgad aga nõudsid fašistliku valitsuse kukutamist. Olles rahvaga vastamisi seatud, ilma rahvahulkade poolehoiuta ja ilma võimaluseta abi saamiseks väljastpoolt, imperialistlikelt riikidelt, ei julgenud Ulmanise fašistlik klikk astuda rahva vastu relvastatud võitlusesse ja valla päästa kodusõda ning taandus, valmistudes varjatud põrandaaluseks võitluseks rahva võimu vastu.

20. juunil 1940. aastal moodustatud uus rahvavalitsus võttis fašistlikul organisatsioonil «Aizsargs» relvad käest ära ja saatis ta laiali, teostas teatavas ulatuses Läti armee reorganiseerimist, legaliseeris Läti Kommunistliku Partei, taastas fašistide poolt rüüstatud ametiühingute töö, organiseeris Rahvaseimi valimised ja rakendades ellu seimi poolt vastuvõetud deklaratsioonid, natsiona-

liseeris maa, pangad, suured tööstus- ja kaubandusettevõtted ning teostas agraarreformi. Seega täitis rahvalalitsus kuni Läti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmiseni ja Nõukogude valitsuse — Läti NSV Rahvakomissaride Nõukogu moodustamiseni, s. o. kuni 1940. aasta 24. augustini proletariaadi diktatuuri funktsioone. Pärast seda loodi kahe järgneva kuu jooksul uus, nõukogude riigiaparaat.

Selline revolutsiooni käik võimaldas Läti NSV töötajail kohe pärast poliitilise võimu haaramist proletariaadi poolt asuda kogu nõukogude rahva abile toetudes laial rindel rahulikule majanduslikule ja kultuurilisele ülesehitustööle, vältides kodusõja perioodi ja sellega seotud «sõjakommunismi» perioodi majanduspoliitikas.

Proletariaadi diktatuuri esimene tähtsam samm Läti NSV-s — põhiliste tootmisvahendite natsionaliseerimine ja sotsialistliku rahvamajandussektori loomine viidi põhiliselt lõpule juba 1940. aasta oktoobris. 1940. aasta lõpuks natsionaliseeriti kokku 1477 tööstusettevõtet, 1147 suurt kaubandusettevõtet, pangad, transpordivahendid ja 11 600 suurt linnamaja. Natsionaliseeritud tööstusettevõtted andsid 84,4% tööstuse kogutoodangust, eraettevõtted ainult 15,6%. Riiklikud ja kooperatiivsed kaubandusettevõtted andsid samal ajal 71% jaekaubaringlusest, kaubanduslike eraettevõtete osa oli selles ainult 29%. Nii olid nõukogude valitsusel 1940. aasta lõpuks käes mitte ainult kõik komandopunktid, vaid sotsialistlik sektor valitses ja oli tohtus ülekaalus kõigis rahvamajandusharudes, välja arvatud ainult põllumajandus.

Sotsialistlik sektor vabariigi rahvamajanduses avas sotsialismi majandusseadustele, niihästi põhilisele majandusseadusele kui ka plaanipärase (proportsionaalse) arenemise seadusele laialdase tegevusvälja. Toetudes neile objektiivsetele seadustele ja Nõukogude Liidu kogutud tohtututele rahvamajanduse planeerimise kogemustele, saades ühtlasi Liidu plaaniorganitelt vahetatut praktilist abi, võisid Läti NSV partei ja valitsus koostada ja 10. veebruaril 1941. aastal kinnitada Läti NSV rahvamajanduse arendamise esimese riikliku plaani 1941. aastaks, milles olid haaratud, kuigi mitte ühte viisi, kõik rahvamajandusharud.

1941. aastaks koostatud rahvamajandusplaanis oli põhiliseks ja tähtsaimaks ülesandeks sotsialistliku tööstuse, eriti tootmisvahendite tootmise igakülgne arendamine, sest kakskümmend aastat kestnud natsionalistliku kodanluse ülemvõimu ajal elas Läti tööstus üle languse ja muutus mahajäänud rahvamajandusharuks. Rahvamajandusplaani 1941. aastaks nägi ette tõsta tööstustoodangut 1941. aastal 1940. aastaga võrreldes rohkem kui ühe kolmandiku võrra (36,5%), milleks suunati tööstusesse 56,5% kõigist vabariiklikest ja liidulis-vabariiklikest kapitalimahutustest. Nii rajati alus Nõukogude Läti sotsialistlikule industrialiseerimisele.

Maa natsionaliseerimisel ja agraarreformi teostamisel oli tohtutu suur rahvamajanduslik ja poliitiline tähtsus. Selle läbiviimisega alustati kohe pärast poliitilise võimu haaramist proletariaadi poolt

ja 1940. aasta 1. septembriks oli agraarreform juba põhiliselt lõpule viidud. Erinevalt rahvademokraatia maadest, kus osa maad jäi talupoegade eraomandiks, mis lõi talurahva kooperatiivliikumise arengus erilised tingimused, natsionaliseeris nõukogude võim Lätis 1940. aastal kogu maa, jättes talupoegadele tähtjata kasutamiseks maatükid kuni 30 ha. Samaaegselt annulleeriti kõik maa ostuvõlad ja kustutati suur hulk teisi kehvikute ja keskmike võlgnevusi. Agraarreformi tulemusena said üle 51 000 põllutöölise ja väikerentniku maad ja 23 000 väiketalupeoga maa juurdelõikeid kuni 10 ha.

Läti tingimusi, kus valitsesid arenenud eraomanduslikud taotlused ja talurahvas elas hajali taludes, oli maa natsionaliseerimine võimalik seetõttu, et Läti töötajate seljataga olid juba Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja nõukogude võimu kogemused 1919. aastast ning et samaaegselt maa natsionaliseerimisega teostati agraarreform. Kehv- ja kesktalurahvas toetas neid nõukogude võimu samme, mis vabastasid talurahva endiste mõisnike ja maaga spekuleerijate orjusest, väljaostumaksetest ning märkimisväärsest hulgast teistest võlgnevustest. Maa natsionaliseerimine ja agraarreform likvideeris suurmaaomanike ülemvõimu ja kindlustas märgatavalt tööliklassi ja talurahva liitu. See võimaldas parteil ja nõukogude võimul Lätis juba sotsialistliku ülesehitustöö esimestest päevadest alates realiseerida kolmanda leninliku strateegilise loosungi talurahva küsimuses ning edukalt lahendada ka ülemineku- perioodi teise tähtsaima ülesande — luua talurahvaga tihedad majanduslikud sidemed turusuhete baasil sotsialistliku tööstuse ja talumajapidamise vahel.

Kogu maa natsionaliseerimine on Lenini sõnade järgi mitte «ainult kodanliku revolutsiooni «viimane sõna», vaid ka *samm sotsialismi poole*¹. Likvideerides maa eraomanduse oli nõukogude võimul võimalik vabalt käsutada põhilist tootmisvahendit — maad ja luua seega soodsad tingimused sotsialistliku sektori ja sotsialistlike tootmissuhete organiseerimiseks põllumajanduses. Esimesed 50 masina-traktorijaama ja 13 sovhoosi organiseeriti juba 1941. aasta kevadel.

Lenin õpetas, et kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi kõige iseloomulikumaks tingimuseks on tema mitmesektorilisus.

Nagu teada, tegi Lenin Nõukogude Venemaa üleminekuperioodil kindlaks viis sotsiaalmajanduslikku sektorit: 1) patriarhaalne talumajapidamine, 2) väikekaubatootmine, 3) eramajanduslik kapitalism, 4) riiklik kapitalism ja 5) sotsialism. Need viis sektorit pole aga paratamatud kõikides maades, kus ehitatakse sotsialismi. Oma töös «Majandus ja poliitika proletariaadi diktatuuri ajajärgul» kirjutas Lenin:

«Meie maa väga suure mahajäämuse ja väikekodanliku iseloomu tõttu peab proletariaadi diktatuuril Venemaal, eesrindlike maadega

¹ V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 382.

võrreldes, paratamatult olema mõningaid iseärasusi. Kuid peajõud — ja ühiskondliku majanduse põhivormid — on Venemaal needsamad, mis igal kapitalistlikul maal, nii et need iseärasused ei või puudutada kõige olulisemat.

Nendeks ühiskondliku majanduse põhivormideks on: kapitalism, väikekaubatootmine, kommunism. Nendeks peajõududeks on: kodanlus, väikekodanlus (eriti talurahvas), proletariaat»².

Sotsialismi ülesehitamise kogemused Balti nõukogude vabariikides ja rahvademokraatia maades kinnitasid täielikult nende leninlike teeside õigsust.

1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni võidu konkreetseid ajaloolised tingimused Lätis võtsid küsimuse riikliku kapitalismi olemasolu võimaldamisest Läti üleminekuperioodi majanduses algusest peale päevakorrast maha, kuna selle järele polnud mingit vajadust. Seepärast ei eksisteerinud Läti NSV-s riiklik kapitalism kui sotsiaal-majanduslik sektor. Ei eksisteerinud ka patriarhaalne talumajapidamine. Kapitalismi areng Läti põllumajanduses saavutas selle taseme, kus kogu talurahvas oli tõmmatud kaubalis-rahalistesse suhetesse ja selle põhjal arenes hoogsalt talumajapidamiste kihistumine. Seepärast oli üleminekuperioodil Läti NSV-s ainult kolm sotsiaal-majanduslikku sektorit: sotsialism, väikekaubatootmine ja eramajanduslik kapitalism. Neile kolmele sektorile vastab kolm klassi: proletariaat, väikekodanlus (peamiselt talurahvas) ja kodanlus.

Nende klasside olukord ja nendevahelised vahekorrad on üleminekuperioodil Läti NSV-s, samuti nagu vanades nõukogude vabariikides, põhiliselt muutunud.

Töölisklass on rõhutatud ja eksploateeritud klassist muutunud valitsevaks klassiks, kes liidus talurahvaga ehitab kommunistliku partei juhtimisel sotsialismi. Arvuliselt moodustas töölisklass Lätis koos väiketalurahvaga ja poolproletariaadiga elanikkonna absoluutse enamuse (ligi 55%).

Talurahvas vabanes suurmaaomanike orjusest, kulakute eksploateerimistendentsid olid piiratud. Väikekodanlus on mitte ainult kapitalismi, vaid ka proletariaadi diktatuuri tingimustes vahepealseks kihiks, kes kõigub paratamatult proletariaadi ja kodanluse vahel. Maa natsionaliseerimine ja agraarreformi teostamine Läti NSV-s kindlustas tunduvalt töölisklassi ja talurahva liitu ning algusest peale oli sotsialistlikul sektoril rahvamajanduses suur ülekaal. Saades kogu Nõukogude Liidult suurt abi, oli Läti NSV töötajail võimalus viivitamatult asuda rahulikule sotsialistlikule ülesehitustööle. Kõik see andis sotsialismi jõududele suure ülekaalu kapitalismi jõudude üle ja vähendas tunduvalt väikekodanluse kõikumisi.

Proletariaadi diktatuuri tingimustes ei ole kodanlus põhiliseks klassiks nagu kapitalismi ajal. Ta kaotas poliitilise võimu ja põhi-

² V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 87.

lised tootmisvahendid. Kuid jäi järele kulaklus, kellele Lätis 1940. aastal kuulus ligi 60 000 majapidamist. Ka linnakodanluse kätte jäid veel mõned tootmisvahendid. Läti rahvuslik kodanlus sai suure kaotuse osaliseks, kuid ei mõtelnudki relvi maha panna. Üle minnes varjatud võitlusvormidele organiseeris kodanlus sabotaaži, diversioone, terrorit partei ja nõukogude aktivistide vastu.

*

Saksa fašistlike röövvalutajate sõnamurdlik kallaletung meie kodumaale 22. juunil 1941. aastal katkestas rahuliku sotsialistliku ülesehitustöö. Okupandid tekitasid Läti rahvamajandusele tohutu suure kahju, mis ulatus erakorralise komisjoni poolt kindlaks tehtud andmetel 20 miljardile rublale.

Alles neli aastat hiljem, pärast Suure Isamaasõja ajaloolist võitu 1945. aasta mais, võis rahulik sotsialistlik ülesehitustöö kogu Läti NSV territooriumil uuesti alata.

Okupandid rüüstasid ja hävitasid vabrikuid ja tehaseid, elektri- jaamu, masina-traktorijaamu ja sovhoose, tapsid või viisid Saksa- maale üle ühe kolmandiku kogu Läti elanikkonnast, kuid ei suutnud hävitada sotsialistliku majandussüsteemi suuri eeliseid võrreldes kapitalistlikuga, ei suutnud Läti NSV töötajailt ära võtta sotsialistliku ülesehitustöö suuri kogemusi, mis nad omandasid 1940.—1941. aastal. Toetudes kogu Nõukogude Liidu tohutule plaanipärasele abile ja NLKP Keskkomitee kogunud juhtimisele, töötasid Läti NSV töötajad ajalooliselt väga lühikese aja jooksul, neljanda viisaastaku ajal sangarlikult mitte üksnes okupantide poolt lõhutud rahvamajanduse taastamisel, vaid lahendasid samuti kõik kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi põhiülesanded.

Läti NSV industrialiseerimist alustati juba 1941. aastal, kuid Läti NSV töötajad võisid selle ülesande teostada alles neljanda viisaastaku ajal, taastades koos kogu nõukogude rahvaga saksa okupantide poolt lõhutud vabariigi rahvamajandust. Üheaegselt lõhutud tööstusettevõtete taastamisega teostati nende rekonstrueerimine uue kodumaise tehnika alusel, tööstuslik tootmine kontsentreeriti ja spetsialiseeriti.

Läti NSV industrialiseerimist teostati 1946. aastal kinnitatud vabariigi rahvamajanduse arendamise viie aasta plaani alusel, mis oli kogu Nõukogude Liidu viie aasta plaani koostisosaks. Ulatuslik ühiskondlik tööjaotus kõigi Nõukogude Liidu vabariikide ja oblastite vahel, mis oli rahvamajanduse plaanis ette nähtud, kindlustas rahvamajanduse plaani täitmiseks vajalike sisseadete, transpordivahendite, tooraine, materjalide, kütte ja laiatarbekaupade sisseveo Läti NSV-sse, mida ei saadud vabariigis toota. Samal ajal nägi plaan ette teatava osa tööstus- ja põllumajandus- toodangu väljaveo teistesse liiduvabariikidesse.

Realiseerides vabariigi sotsialistliku industrialiseerimise poliitikat, ei tarvitsenud seepärast Läti NSV töötajad, samuti kui kõigi

noorte nõukogude vabariikide töötajad, ehitada ja arendada kõiki tööstusharusid, eriti rasketööstust, vaid ainult neid tööstusharusid, millel on soodsad eeldused arenemiseks, nagu hõlbus toorainetega varustamine, transpordi ratsionaalne ärakasutamine, juba valmis ettevõtete olemasolu, töötajate vilumus jne. Sellisteks tööstusharudeks Läti NSV-s on metallitööstus (eriti masinaehitus ja aparaatide ehitus), keemiatööstus, ehitusmaterjalide tööstus, puidutööstus, paberitööstus, toidu- ja maitseainete tööstus, tekstiilitööstus, naha- ja jalanõudetööstus jt. Rida neid tööstusharusid, eriti metallitööstust ja keemiatööstust, olid Lätis kõrgelt arenenud juba enne Esimest maailmasõda, kuid natsionalistliku kodanluse ülemvõimu ajal elasid nad üle languse. Ulesanne seisis nende tööstusharude, eriti tootmisvahendeid tootva tööstuse kiiretempolises taas-
tamises ja edasiarendamises.

Sotsialistliku majandussüsteemi tohutud eelised ja kõigi vabariikide suur plaanipärane abi kindlustasid neljandal viisaastakul Läti NSV tööstuse taastamise ja edasiarendamise ennenägematult kiire tempo.

Kui tööstuslikku kogutoodangut märkida 1940. aastal 100-ga, siis saame järgmised andmed: ³

1940. aasta — 100	1948. aasta — 151
1945. aasta — 41	1949. aasta — 228
1946. aasta — 81	1950. aasta — 303
1947. aasta — 115	

Juba viisaastaku teisel aastal saavutati sõjaeelse 1940. aasta tööstustoodangu tase, 1950. aastal aga ületati see tase enam kui kolmekordselt.

Kui võtta aluseks 1913. aasta — tööstuse arengu kõige kõrgema taseme aasta Lätis kapitalismi ajal, siis saame järgmised andmed: ⁴

1913. aasta — 100	1947. aasta — 80
1940. aasta — 70	1948. aasta — 106
1945. aasta — 28	1949. aasta — 160
1946. aasta — 57	1950. aasta — 212

Nii ületati 1940. aasta tööstusliku kogutoodangu sõjaeelne tase juba neljanda viisaastaku lõpuks enam kui kolmekordselt, kapitalistliku Läti tööstustoodangu kõrgeim tase — 1913. aasta tase — ületati aga enam kui kahekordselt. 1955. aastal kasvas Läti NSV tööstuslik kogutoodang 1940. aastaga võrreldes 5,9 korda.

Eriti kiires tempos kasvas tootmisvahendeid tootva tööstuse toodang. Läti NSV Statistikaavalitsuse andmeil kasvas Läti NSV

³ Läti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi materjalide põhjal.

⁴ Samade materjalide põhjal.

tööstuse kogutoodang 1950. aastal 1946. aastaga — sõjajärgse viisaastaku esimese aastaga võrreldes 3,5 korda, sealhulgas: masinaehitustööstus — 5,7 korda, keemiatööstus — 15,3 korda, ehitusmaterjalide tööstus — 5,5 korda, puidutööstus — 3,2 korda. Läti NSV tööstuse A ja B grupi toodangu vahekord tervikuna kajastub järgmistes andmetes (1926/1927. a. püsivate hindade alusel)⁵:

	A grupp	B grupp
1913. a.	51	49
1929. a.	27	73
1939. a.	24	76
1946. a.	45	55
1950. a.	47,5	52,5

Esimese sõjajärgse viisaastaku ajal muutus põhiliselt ka tööstuse ja põllumajanduse toodangu vahekord vabariigi rahvamajanduses. Kui 1940. aastal moodustas tööstustoodang vabariigi tööstuse ja põllumajanduse toodangu üldväärtusest ainult 38% (1926/1927. a. püsivate hindade alusel), põllumajandustoodang aga 62%, siis 1950. aastal tõusis tööstustoodangu erikaal 79%-le, põllumajandustoodangu erikaal aga langes 21%-le⁶. Agraarmaast, imperialistlike suurriikide agraar- ja tooraine ripatsist, milleks oli Läti natsionalistliku kodanluse ülemvõimu ajal, muutus Läti NSV 1950. aastaks, oma olemasolu kümnendaks aastapäevaks, industriaalseks kolhoosikorraga vabariigiks.

Toetudes kogu nõukogude rahva suurele abile ja Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei juhtimisele, kellel on määratu suuri kogemusi sotsialismi ülesehitamisel NSV Liidus, lahendasid Läti NSV töötajad sõjajärgse viisaastaku jooksul põhiliselt ka viimase, sotsialistliku ülesehitustöö kõige raskema ülesande — põllumajanduse kollektiviseerimise ja sotsialistlike tootmissuhete loomise külas. Selle keeruka ülesande kiire lahendamise valmistas ette kogu maa natsionaliseerimine ja agraarreformi teostamine, mis tunduvalt kindlustas töölisklassi ja talurahva liitu; masinatraktori jaamade loomine ja nende varustamine uusima põllumajandusliku tehnikaga; leninliku kooperatsiooni plaani järjekindel teostamine, kõigi põllumajandusliku kooperatsiooni liikide igakülgne arendamine; linnade töötajate suur abi uutele kolhoosidele ja igapäevane ulatuslik poliit-massiline töö talurahva hulgas.

Esimesed viis kolhoosi Läti NSV-s organiseeriti juba 1946. aastal. 1947. aastal kasvas nende arv juba 49-le, 1948. aasta 1. maiks aga juba 189-le. Kuid põhilised talurahvahulgad hakkasid astuma kolhoosi alles 1949. a. kevadel, kui kõik tingimused olid partei ja valitsuse poolt ette valmistatud ning kulakluse sabotaaž ja vastupanu murtud. Algas põllumajanduse massiline kollektiviseerimine

⁵ Läti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi materjalide põhjal.

⁶ Samade materjalide põhjal.

ja selle alusel ka kulakluse kui klassi likvideerimine. 1950. aasta lõpuks ühines kolhoosidesse 96% talumajapidamistest. Vabariigi noored kolhoosid said juba 1950. aastal kogutulu 411 568 000 rubla ulatuses, sellest 267 254 000 rubla ehk 64,9% loomakasvatuse arvel.

Kolhoosikorra kiireks võiduks Läti NSV-s oli väga suure tähtsusega uusima kodumaise põllumajandusliku tehnikaga varustatud masina-traktorijaamade töö. Seda tehnikat ei tarvitsenud vabariik toota ise, vaid sai selle vanadelt nõukogude vabariikidelt. Kasvas masina-traktorijaamade arv, veelgi kiiremini suurenes nende traktoripargi võimsus. Neljanda viisaastaku jooksul suurenes see peaaegu 4 korda.

Tähtsaks teguriks, mis kiirendas kolhoosikorra võitu, oli samuti ka põllumajanduslike kooperatiivide edukas töö, mis haaras massilise kollektiviseerimise alguseks peaaegu kogu kehv- ja kesktalurahva. Läti talurahval polnud põllumajanduslike kooperatiivide alal just väikesed kogemused, kuigi kuni nõukogude võimuni peremehetsesid kooperatiivides kulakud. Nõukogude võimu tingimusi osutus kooperatsioon selleks peateeks, mis tõi põhilised talurahvahulgad kolhoosikorra juurde.

Agraarsuhete arengu iseärasused Lätis põhjustasid rea lisaraskusi võitluses kolhoosikorra võidu eest. Suur kiht kulaklusi Lätis osutas partei ja nõukogude võimu korraldustele tugevat vastupanu, organiseeris sabotaazi, diversioone ja terrorit partei ja nõukogude aktivistide vastu. See teravdas klassivõitlust külas. Talurahva üksiktalundiline hajutatuse põhjustas ja põhjustab tänapäevani lisaraskusi töö organiseerimisel kolhoosides ja kolhooside organisatsioonilis-majanduslikul kindlustamisel. Selle peale vaatamata peavad Läti NSV kolhoosnikud kommunistliku partei juhtimisel visa võitlust partei ja valitsuse ajalooliste otsuste täitmiseks, põllumajanduse, eriti selle peamise haru — loomakasvatuse tõstmiseks vabariigis.

Kolhoosikorra võit vabariigis tähendas, et oli likvideeritud viimne ekspluateeriv klass — kulaklus, loodud sotsialistlikud tootmissuhted kõigis rahvamajanduse harudes, sealhulgas ka põllumajanduses ja ehitatud üles sotsialistliku ühiskonna alused.

Nii kestis kapitalismilt sotsialismile ülemineku periood Läti NSV-s — erinevalt vanematest nõukogude vabariikidest — arvestamata okupatsiooniaastaid, kokku ainult seitse aastat. Sotsialistliku ühiskonna aluste ülesehitamine ajalooliselt nii lühikese ajaga oli võimalik seepärast, et sotsialistlik revolutsioon nii Läti NSV-s kui ka Eesti NSV-s ja Leedu NSV-s võitis tingimustes, kus NSV Liidus oli sotsialistlik ühiskond juba üles ehitatud ja NSV Liit oli muutunud võimsaks industriaalseks sotsialistlikuks riigiks. Balti vabariikide vastuvõtmine NSV Liitu ja nende lülitamine suure sotsialismimaa ühtsesse rahvamajandussüsteemi lõi kõik tingimused ülemineku perioodi kõigi põhiülesannete edukaks ja kiireks lahendamiseks.

Ekspluataatorlike klasside likvideerimise ja sotsialistlike tootmisuhete loomise alusel kujunes läti rahva moraalne ja poliitiline ühtsus ning tugevnes veelgi läti ja vene rahva ajalooliselt kujunenud sõprus.

Ületanud oma mahajäämuse asus Läti NSV nõukogude vabariikide vennalikus peres kõigi nõukogude rahvaste võitluse teele kommunismi võidu eest meie maal.

VENNASRAHVASTE ABI EESTI TÖÖTAJAILE SOTSIALISMI ÜLESEHITAMISEL

E. BRANDT,
majandusteaduste kandidaat

Sotsialismi ülesehitamisel nõukogude rahvaste poolt üksteisele, sealhulgas ka eesti rahvale, osutatava vennaliku abi majanduslikuks aluseks on sotsialistlikud tootmissuhted — ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimeheliku koostöö ja sotsialistliku vastastikuse abistamise suhted.

Juba marksismi esimeses programmilises dokumendis — «Kommunistliku partei manifestis» rajasid K. Marx ja F. Engels teadusliku aluse proletaarsete internatsionalismi ideoloogiale. Nad näitasid, et kodanlikus ühiskonnas kätkevad mitte üksnes lepitamatud sisemised vastuolud, mis teevad selle ühiskonna hukkumise paratamatuks, vaid nad näitasid ka kodanluse poolt sünnitatud proletariaadi maailma-ajaloolist tähtsust kapitalistliku korra hauakaevajana ning kommunismi ülesehitajana, sest proletariaat on ainuke lõpuni ja järjekindlalt revolutsiooniline klass, kelle põhilised huvid langevad ühte kõigi töötajate huvidega.

Oma seisundi iseärasustest ühiskondliku tootmise süsteemis ja kapitali vastu peetava võitluse tingimustest tulenevalt taotlevad kõigi maade ja kõigi rahvuste töötajad tihedaimat ühtsust ja vennalikku solidaarsust.

Kirjas Ukraina tööliste ja talupoegadele Denikini üle saavutatud võitude puhul kirjutas V. I. Lenin: «... töö huvid nõuavad kõige täielikumat usaldust, kõige tihedamat liitu eri maade, eri rahvuste töötajate vahel. Mõisnike ja kapitalistide, kodanluse pooldajad püüavad töölisi üksteisest lahutada, tugevdada rahvuslikku vaenu ja viha, et teha töölisel jõuetuks, et kõvendada kapitali võimu.

Kapital on rahvusvaheline jõud. Tema võitmiseks on tarvilik tööliste rahvusvaheline liit, nende rahvusvaheline vendlus.

Meie oleme rahvusliku vaenu, rahvusliku viha, rahvusliku eraldatuse vastased. Meie oleme internatsionalistid»¹.

Kommunistliku partei juhtimisel loodud esimene tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik maailmas oli proletaarsete internatsionalismi idee kehatuseks.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 266.

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu hakkavad nõukogude sotsialistlike vabariikide vahelistes vastastikustes suhetes kujunema uut tüüpi rahvastevahelised suhted — vennaliku, vabatahtliku, võrdõigusliku ja igakülgse koostöö ning vastastikuse abi suhted majandusliku, poliitilise ja kultuurilise elu kõigil aladel.

Kapitalismi tootmissuhete aluseks on tootmisvahendite eraomandus, mille paratamatuks tulemuseks on konkurentsi hundiseadus, püüd valitsemisele ja allutamisele ning töötavate hulkade rahvusliku rõhumise ja ekspluateerimise tugevnenemine.

Sotsialismi tootmissuhete aluseks on tootmisriistade ja -vahendite sotsialistlik omandus. Tootmisvahendite kuulumine kogu rahvale ühendab rahvaid, muudab nende huvid ühtseks, sest tootmise areng on allutatud kogu ühiskonna, kõigi rahvaste materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalsele rahuldamisele.

NSV Liidu töölised, talupojad ja intelligents, kellel on ühised huvid, elavad ja töötavad sõbraliku koostöö ja sotsialistliku vastastikuse abi alusel. Huvide ühtsuse alusel arenesid ka säärased liikumapanevad jõud nagu nõukogude ühiskonna moraalne ning poliitiline ühtsus, NSV Liidu rahvaste sõprus ja nõukogude patriotism, mis kindlustas ja kindlustab meie ühiskonna tootlike jõudude tormilise arengu teel kommunismile.

Otsustavaks jõuks sotsialismi võidu saavutamisel NSV Liidus ning rahvaste ühtsuse ja sõpruse kindlustamisel on suur vene rahvas — esimene võrdõiguslike hulgas NSV Liidu rahvaste vennalikus peres.

Vene tööliklassi ajalooline võit, kes liidus töötava talurahvaga, kommunistliku partei juhtimisel, kukutas oktoobris 1917. aastal imperialistliku kodanluse ja mõisnike võimu ning kehtestas proletariaadi diktatuuri, andis ka eesti rahvale võimaluse nõukogude võimu kehtestamiseks oma kodumaal. Kuid eesti rahval ei õnnestunud toorkord oma suurt võitu kindlustada.

Eesti kodanlus, kes lääne imperialistide otsese relvastatud interventsiooni abil haaras võimu enda kätte, katkestas sajandeid kestnud loomulikud majanduslikud sidemed Eesti ja Venemaa vahel. Kodanlik Eesti sattus majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse inglise ja saksa finantskapitalist. Kuni 1940. aastani olid Eesti töötajad kapitalismi ikke all.

Sotsialistliku revolutsiooni võit 1940. aasta suvel, proletariaadi diktatuuri kehtestamine ja Eesti vabatahtlik astumine suure NSV Liidu koosseisu oli tähtsaimaks eelduseks sotsialismi ülesehitamisele Eesti NSV-s.

*

Rahvamajandus NSV Liidus, mille koosseisu 1940. aastast alates kuuluvad ka Balti nõukogude vabariigid — Leedu, Läti ja Eesti, kujutab endast ühtset tervikut, kus materiaalse tootmise kõik harud on omavahel orgaaniliselt seotud. Tema arengut määravad tunnetatud ja ühiskonna huvides kasutatavad sotsialismi objektiivsed

majandusseadused — sotsialismi põhiline majandusseadus, rahvamajanduse plaanipärase (proportsionaalse) arenemise seadus ja teised majandusseadused.

Sotsialismi ülesehitamine niihästi kogu Nõukogude Liidus kui ka igas liiduvabariigis põhineb töö ühiskondliku jaotuse arenemisel, mis võimaldab igakülgselt ära kasutada sisemisi majanduslikke reserve ning samuti ka arvestada rahvamajanduse ajalooliselt välja kujunenud rahvuslikke iseärasusi ühes või teises Nõukogude Liidu osas.

Kapitalismilt sotsialismile ülemineku üldised seaduspärasused, mis on omased kõigile maadele, kus teostub see üleminek, ei kõrvalda mõningaid iseärasusi, mis sõltuvad konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, milledes toimub üksikute maade areng ülemineku perioodil.

Kapitalismilt sotsialismile ülemineku konkreetsete ajalooliste tingimused ja iseärasused Eesti NSV-s tulenesid eelkõige sellest, et sotsialismi ülesehitamine Eestis toimus Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisus, kus sotsialism oli Eesti NSV moodustamise momendiks põhiliselt juba üles ehitatud ning lahendati sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja järk-järgult kommunismile ülemineku ülesandeid. Sotsialismi ülesehitamisel Eestis kasutati NSV Liidu vastavaid kogemusi ning vennasvabariikide ja kogu sotsialistliku riigi poolt antavat määratu suurt materiaali- ja tehnilist, kultuurilist ja poliitilist abi. Kõigest sellest olidki tingitud kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi lühiajalisus ja sotsialismi ülesehitamise põhilised iseärasused ja erinevused Eesti NSV-s.

Sotsialismi ülesehitamine Eesti NSV-s toimus tingimustes, kus NSV Liit tagas Eesti puutumatusse rahvusvahelise imperialismi interventsiooni vastu ja kodusõja vältimise. Sellega ongi seletatav, miks Eesti NSV-s ei olnud sõjakommunismi perioodi, nagu see oli Nõukogude Liidus. See võimaldas eesti rahval kommunistliku partei juhtimisel suunata oma jõupingutused eelkõige majanduse kiirele tõstmisele vabariigis, sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise teostamisele ning eesti sotsialistliku rahvusliku kultuuri tormilisele arendamisele.

Nõukogude Eesti industrialiseerimiseks kulus lühem ajalooline periood kui NSV Liidu industrialiseerimiseks.

Tänu sellele, et Eesti NSV industrialiseerimine ei teostunud isoleeritult, üksikult, vaid koos võimsa Nõukogude Liiduga, ei tulnud vabariigil ainuüksi omaenda jõududega kindlustada oma tehnilist ja majanduslikku sõltumatust kapitalistlikust maailmast. Samuti ei tulnud tal lahendada ka kõigi rasketööstuse harude loomise ja arendamise ülesannet.

Eesti NSV-s, kui NSV Liidu koostisosas, arenesid ja arenevad need tööstusharud, mis üleliidulises tööjaotuses ja majanduse spetsialiseerimises omavad vastavaid eeldusi, näiteks põlevkivikeemia- ja gaasitööstus, masinaehitustööstus jt.

Seega võimaldas NSV Liidu industriaalse baasi olemasolu vabariigi industrialiseerimisel panna pearõhu teatud tööstusharudele, mis olid Eesti NSV-le jõukohased, arvesse võttes tema majanduslikke, inimjõu ja looduslikke ressursse ning arvestades tema spetsiifilisi rahvuslikke võimalusi. Kõik see tagas Eesti NSV edasise otstarbekohase majandusliku arengu.

Eesti NSV industrialiseerimisel leidsid ärakasutamist töö sotsialistliku organiseerimise kogemused, eesrindlik tehnoloogia, sotsialistliku võistluse mitmesugused vormid jne., mis olid NSV Liidu vanemate vabariikide tööstusrajoonides juba olemas.

Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine toimus kogu maa materiaalne-tehniline baasi ja vanemates vennasvabariikides kolhooside ülesehitamisel saadud määratu suurte kogemuste alusel. Kollektiviseerimise läbiviimiseks Eestis polnud vaja luua rasketööstust, mis on hädavajalik põllumajanduse tehniliseks rekonstrueerimiseks.

Industriaalne baas põllumajanduse kollektiviseerimiseks Eesti NSV-s ületas mitmekordselt NSV Liidu vanemate liiduvabariikide industriaalse baasi aastail 1929—1930. Eesti NSV-s loodi masinatraktori jaamad mitu aastat enne kolhooside tekkimist. Seepärast polnud peaaegu üheski vabariigi kolhoosis nõndanimetatud manufaktuurset arenguperioodi.

Üldine kollektiviseerimine toimus Eesti NSV-s lühema ajaga kui vanemates liiduvabariikides.

*

Eesti töötajate võitluses sotsialismi ülesehitamise, tööstuse ja põllumajanduse eduka arendamise ning eesti rahva materiaalse ja kultuurilise heaolu eest etendas otsustavat osa NSV Liidu vennasrahvaste, eeskätt suure vene rahva abi.

Eesti NSV töötajatel tuli erakordselt rasketes tingimustes alustada sotsialistlikku ülesehitustööd ja sotsialistliku majanduse loomist.

Kodanluse peremehetsemine, mis kestis rohkem kui 20 aastat, tõi kaasa Eesti majanduse languse. Tööstuslikult suhteliselt arenenud piirkonnast, milleks Eesti oli Venemaa koosseisus, muutus ta Lääne imperialistlikele riikidele tooraineid tootvaks agraarripiiks. Kui Esimese maailmasõja algul moodustas tööstustoodang Eesti kogutoodangust kaks kolmandikku ja põllumajandustoodang ühe kolmandiku, siis juba 1929. aastal vähenes tööstustoodangu osatähtsus 20 protsendini, põllumajandustoodangu osatähtsus aga suurenes 80 protsendini².

Määratu suurt kahju tekitati Eesti NSV kui Nõukogude Liidu orgaanilise koostisosa rahvamajandusele üle kolme aasta kestnud saksa fašistliku okupatsiooni ajal.

² Н. С. Бузулуков. Разрешение аграрного вопроса в Эстонии. Москва 1950 (докторская диссертация, рукопись), стр. 178.

Hitlerlased hävitasid 45 protsenti Eesti tööstusettevõtete võimsusest.

Linnades hävitati ja põletati maha 57 protsenti elamufondist. Eestist veeti välja sadu tuhandeid tonne vilja, kartuleid, piima jne.

Okupatsiooni ajal vähenes Eestis hobuste arv 25 protsendi võrra, veiste arv 44 protsendi, sealhulgas lüpsilehmade arv 54 protsendi, sigade arv 56 protsendi ja lammaste arv 63 protsendi võrra. Külvi-pind vähenes 40 protsenti. Teravilja, kartuli ja teiste tähtsamate põllumajandussaaduste saak vähenes rohkem kui 50 protsenti. Vabariigi rahvamajandusele tekitatud kahjude üldsumma moodustas 16,2 miljardit rubla ehk ligikaudu 15 000 rubla Eesti NSV iga elaniku kohta.

Oma jõududega, ilma vennasrahvaste igakülgse abita, oleks eesti rahvas vajanud kümneid aastaid, et sõja ajal purustatud rahvamajandust taastada, kõnelemata selle edasiarendamisest.

Eesti rahvale osutatav abi on väga mitmesugune. Eesti NSV saab vennasvabariikidelt kõiki hädavajalikke seadmeid tööstusettevõtete ja raudteetranspordi jaoks, kõiki metallide liike, kütust — kivisütt ja koksi, mitmesuguseid tooraineid, sealhulgas vabariigi tekstiilitööstusele kogu vajaliku puuvilla, mitmesuguseid poolfabrikaate, kõik autod, traktorid, kombainid ja teised keerukad põllutöömashinad, mineraalväetisi, rahvatarbekaupu, sealhulgas kogu suhkru, tubaka jne., jne.

Fašistlike okupantide poolt purustatud rahvamajanduse taastamise aastail ületas vennasrahvaste abi suuresti selle, mida suutis tol ajal Eesti rahvamajandus anda teistele Nõukogude Liidu vabariikidele. Nii näiteks veeti aastail 1945—1948 mittetäielikel andmeil Eesti NSV-sse vennasvabariikidest toorainet, materjale, rahvatarbekaupu, masinaid ja seadmeid rohkem kui 2,62 miljardi rubla väärtuses. Väljavedu Eesti NSV-st aga moodustas samal ajavahemikul kõigest 1,49 miljardit rubla. Seega ületas sissevedu väljaveo rohkem kui 1,1 miljardi rubla võrra³.

Suurimat abi Eesti majanduse taastamisel ja arendamisel on andnud ja annab Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik. Vene NFSV linnadest on Eesti NSV abistamise poolest esikohal tööstuslinn Leningrad. Kümned Leningradi vabrikud ja tehased täidavad Nõukogude Eesti tellimusi. Kõige erinevamate markidega kvaliteetset terast annab tehas «Bolševik». S. M. Kirovi nimelises tehases, Ižorski ja V. I. Lenini nimelises Nevski masinaehitustehases täidetakse mitmesuguseid tellimusi metalltoodete alal Tallinna, Narva ja Eesti NSV põlevkivitööstuse jaoks. Leningradis on Eesti jaoks valmistatud suuri kuulveskeid tsemendi ja fosforiidi jahvatamiseks. M. I. Kalinini nimeline tehas ja teised valmistavad kõige mitmesugusemaid kvaliteetseid instrumente. Tehas «Sevkabel» valmistab Eesti vajaduste rahuldamiseks sadu kilomeetreid kõige mitmesugusemaid kaableid. Eesti NSV autotranspordi jaoks val-

³ A. Veimer. Eesti NSV tööstus tõusuteel, Tallinn 1949, lk. 55.

mistab kummitehas «Krasnõi Treugolnik» väliskumme. Niisugused tehased nagu «Krasnõi Himik», «Krasnõi Avtogen» ja teised toodavad ning väljastavad Eesti jaoks mitmesuguseid happeid, värvaineid, soolasid ja muid kemikaale.

On loodud majanduslikud sidemed ka rahvademokraatia maadega. Eesti NSV saab rahvademokraatia maadest mitmesuguseid masinaid, trammivaguneid, fotoseadmeid, hulgaliselt kergetööstuse toodangut, tekstiilkaupa, jalatseid jne.

Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus pole säästnud summasid taastamistöode finantseerimiseks Eesti NSV tööstuses ja põllumajanduses. Eelarvesüsteemi abil Nõukogude riik jaotab ja jaotab ümber suure osa rahvuslikust tulust. NSV Liidu eelarve etendab äärmiselt tähtsat osa leninliku rahvuspoliitika teostamisel. Nii määrati neljanda viie aasta plaani seadusega kapitaal-mahutusteks Eesti NSV kõigis rahvamajanduse harudes 3,5 miljardit rubla, mis tunduvalt ületas vabariigi tööstuse toodangu koguväärtuse.

Kui Eesti NSV asus 16 vabariigi hulgas elanike arvult viieteistkümnendal kohal ja neljandal viisaastakul investeeritud kapitaal-mahutuste poolest kaheksandal kohal, siis kapitaal-mahutuste summaalt iga elaniku kohta kuulus talle esikoht.

Põlevkivitööstusele oli sellest kolossaalsest üldmahutuste summa-st eraldatud kuni 40%.

Puudusena peab märkima, et seda abi ei kasutatud täielikult ära, sest NSV Liidu valitsuse poolt Eesti NSV jaoks kapitaal-mahutusteks eraldatud 3,5 miljardist rublast kasutati vaid 2 248 756 000 rubla ehk 64,2%.

On täiesti ilmne, et tööstustoodangu suurenemise tempo esimesel sõjajärgsel viisaastakul oleks veelgi tõusnud, kui kapitaal-mahutused oleksid täielikult ära kasutatud.

Suurt abi osutati Eesti NSV-le kvalifitseeritud kaadri näol. Reas vabariigi tähtsamates rahvamajanduse harudes töötab suur hulk siia suunatud kvalifitseeritud insener-tehnilisi töötajaid, töölisi ja tootmise juhte, kes tööstuse arengus etendasid ja etendavad tähtsat osa, andes eesti töötajatele edasi oma rikkalikke kogemusi sotsialismi ehitamisel ja kaasa aidates rahvusliku kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamisele.

Ettekandes esitatakse peamiselt vennasvabariikide majanduslikku abi, olgugi et Nõukogude Eesti töötajaid on suuresti abistatud ka poliitilisel ja kultuurilisel alal.

Vennasrahvaste abi eesti töötaajale näitab veenvalt, et sotsialistliku majandussüsteemi loomisega NSV Liidus on mitmesuguste rahvaste ja rahvaste vahelistes suhetes välja kujunenud hoopis uued, ajaloos enneolematud printsiibid. Nende suhete aluseks on rahvaste täieliku võrdõiguslikkuse ja rahvusliku sõltumatuse austamise printsiibid, siiras soov üksteist abistada ja saavutada üldine majanduslik ja kultuuriline tõus.

Sootuks teisiti kujunevad suhted kapitalistlike maade vahel. Nendevahelised majanduslikud ja muud suhted rajanevad vägival-

lale, tugeva valitsemisele nõrgema üle. Ilmekaks näiteks sellest on «abi», mida Ameerika Ühendriikide, Inglismaa, Saksamaa ja teiste imperialistlike riikide monopolid osutasid kodanlikule Eestile tema «iseseisvuse» ajal.

Esitame vaid paar näidet. 1927. aastal andis Rahvasteliidu rahanduskomitee kodanlikule Eestile nn. «rahareformi laenu». Laenu suurus oli 1 350 000 naelsterlingit (28 miljonit krooni) ja sellelt arvestati 7 protsenti aastas. Seoses selle laenuga saadeti Eestisse Rahvasteliidu rahandusnõunik, kellele Eesti valitsus oli kohustatud andma igasugust informatsiooni. Rahandusnõunikul oli Eesti Panga Nõukogus vetoõigus. Kõik see asetaski Eesti rahanduse väliskapitali täieliku kontrolli alla.

Kodanliku diktatuuri kehtestamisel polnud Eestil mingisuguseid välisvõlgu, sest Nõukogude Venemaa vabastas teda omal ajal tsaarivõlgadest. Eestile välismaa, peaaesjalikult Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja fašistliku Saksamaa monopolide poolt antud «abi» tagajärjel moodustas välisvõlg natsionalistliku diktatuuri lõpul 218,6 miljonit krooni, mis tunduvalt ületas Eesti riigieelarve kahe aasta tulud.

Juba needki näited paljastavad täielikult Ameerika imperialistide poolt levitatavaid legende kodanliku Eesti näivast «sõltumatuses», nende demagoogiat ja seda, nagu oleks välismaiste monopolide «abi» avaldanud soodsat mõju Eesti majanduslikule arengule.

Et õigustada oma agressiivseid sepitsusi Balti nõukogude vabariikides, püüavad Ameerika ja teised imperialistid kuni tänapäevani «vaielda» selle vastu, et fašistlike režiimide kukutamine, mille Baltimaade rahvad teostasid oma maades, sealhulgas ka Eestis, oli seaduspärane, ning avaldavad pahameelt selle üle, et Eestis kehtestati nõukogude võim ja et ta vabatahtlikult astus NSV Liidu koosseisu.

Oma valelikus propagandas püüavad välismaised imperialistid ja kodanlikud natsionalistid «tõestada», nagu toimuks Eesti NSV rahvamajanduse arendamine ainult NSV Liidu, mitte aga Nõukogude Eesti enda huvides.

Sellele rahvusvahelise imperialismi agentuuri poolt valla päästetud võltsingute sogasele voole on parimaks vastuseks need edusammud, mida Eesti NSV töötajad on saavutanud Nõukogude Eesti rahvamajanduse arendamisel.

*

Tuginedes Nõukogude Liidu vennasrahvaste järjest suurenevale abile on eesti rahvas kommunistliku partei juhtimisel saavutanud suurt edu sotsialistliku tööstuse ja esmajoones rasketööstuse ning selle südamikuna masinaehituse arendamisel, samuti põllumajanduse, kultuuri ja teaduse arendamisel.

Eesti tööstusliku arengu kiirusest kõnelevad tabelis 1 esitatud andmed.

Tööstusliku arengu kasvutempo protsentides üksikute tööstusharude kaupa⁴

Tööstusharud	1945	1950	1951	1953	1954
Elektrienergia tootmine	100	331,1	429,5	652,4	765,5
Küttaeineid hankiv tööstus	100	467,4	557,7	669,1	808,9
sealhulgas põlevkivitööstus	100	487,5	581,7	722,1	838,4
Küttaeineid töötlev tööstus	100	17 korda	20,7 k.	25,6 k.	29,3 k.
Metallitööstus	100	551,2	626,3	836,4	10,3 k.
sealhulgas masinaehitustööstus	100	599,7	720,0	10,4 k.	12,9 k.
Keemiatööstus	100	454,2	655,9	10 k.	11,9 k.
Ehitusmaterjalide tööstus	100	543,4	584,9	850,9	952,8
Puidutööstus	100	490,7	554,6	630,0	714,6
Tekstiilitööstus	100	713,9	10,1 k.	14,5 k.	16,8 k.
Õmblustööstus	100	487,3	697,2	945,0	11,1 k.
Naha- ja jalatsitööstus (kaasa arvatud karusnahatööstus)	100	328,9	478,9	513,1	564,4
Toidu- ja maitseainetetööstus	100	348,1	372,1	467,6	518,6
Kogu tööstus kokku	100	466,8	563,5	719,8	816,9
Kogu tööstus 1940. aasta (= 100%) suhtes	73,3	342,4	413,3	527,9	599,1

Nagu tabelist nähtub, ületas vabariigi tööstuse kogutoodang rahalises väljenduses 1955. aastaks sõjaeelse (1940. aasta) taseme kuuekordselt ja 1945. aasta taseme 8,2-kordselt.

Tööstuse kiire arengu tulemusel kasvab vabariigi üldises kogutoodangus pidevalt tööstustoodangu osatähtsus, moodustades praegu rohkem kui 80 protsenti⁵.

Eesti NSV sotsialistliku industrialiseerimise kiire tempo on vabariigi tööstuses esile kutsunud olulisi muudatusi, mida iseloomustab tabel 2.

Kui NSV Liidu sotsialistlikul industrialiseerimisel oli objektiivselt paratamatuseks esmajärjekorras masinaehituse kui sotsialistliku tööstuse südamiku arendamine, siis peegeldab sedasama seaduspärasust ka tabel 2. Tarvitseb vaid öelda, et metallitööstuse osatähtsus suurenes 7,7 protsendilt 1940. aastal 33,7 protsendini 1954. aastal. Sealhulgas tõusis masinaehituse osatähtsus metallitööstuse suhtes 48,2 protsendilt 1945. aastal 60,8 protsendini 1954. aastal.

⁴ Eesti NSV Statistikalitsuse andmeil.

⁵ Экономическая география СССР, Москва 1954, стр. 165; Н. Шустиков, Эстонская ССР, Москва 1955, стр. 14.

Põhilitse tööstusharude osatähtsus kogutoodangus protsentides^o

Tööstusharud	1940	1945	1950	1951	1953	1954
Elektrienergia tootmine	2,5	2,5	1,8	1,9	2,3	2,3
Kütteenaid hankiv tööstus	7,1	5,0	5,0	5,0	4,7	4,3
sealhulgas põlevkivitööstus	—	4,2	4,4	4,4	4,3	4,1
Kütteenaid töötlev tööstus	—	1,0	3,6	3,6	3,5	3,5
Metallitööstus	7,7	26,8	31,6	29,8	31,1	33,7
sealhulgas masinaehitus	—	12,9	16,6	16,5	18,7	20,5
Keemiatööstus	—	2,4	2,3	2,8	3,4	3,5
Ehitusmaterjalide tootmine	2,0	2,2	2,5	2,2	2,6	2,5
Puidutööstus	—	5,3	5,6	5,2	4,6	4,6
Tekstiilitööstus	17,2	6,2	9,4	11,0	12,5	12,7
Õmblustööstus	—	2,9	3,0	3,6	3,8	3,9
Naha- ja jalatsitööstus (kaasa arvatud karusnahatööstus)	—	3,1	2,2	2,6	2,2	2,1
Toidu- ja maitseainetetööstus	32,2	25,6	19,1	16,9	16,6	16,3
Kokku tööstusharude kaupa	68,7	83	86,1	84,6	87,1	89,4

Mis puutub kütteenaid hankivasse tööstusse, siis selle osatähtsus küll vähenes 1954. aastal 1945. aastaga võrreldes 0,7% võrra, kuid samal ajavahemikul suurenes ainuüksi põlevkivitoodangu füüsiline maht 8,4 korda.

Samal ajal kasvas kütteenaid töötlev tööstus erakordselt kiirelt ja 1954. aastal oli ta tase 29,3 korda kõrgem kui 1945. aastal, ta erikaal suurenes samal ajavahemikul 3,5 korda.

Eesti NSV põlevkivitööstus on Nõukogude Liidu põlevkivitööstuse hulgas esikohal.

Tootmisvahendite tootmise osatähtsus tööstuse kogutoodangus kasvas 41 protsendilt 1950. aastal kuni 54,3 protsendini 1954. aastal.

Tarbeesemeid tootva tööstuse (tekstiili- ning toidu- ja maitseainetetööstuse) osatähtsus vabariigi tööstuse kogutoodangus on sees tootmisvahendeid tootva tööstuse eelistatud arendamisega loomulikult mõnevõrra vähenenud, kuid selle taastamise ja arendamise tempo oli väga kiire. Tekstiilitööstuse toodang kasvas 1954. aastal 1945. aastaga võrreldes 16,8-kordseks ning toidu- ja maitseainetetööstuse toodang 5,2-kordseks.

Tekstiilitööstuses omab suurimat tähtsust puuvillatööstus, mille arengutasemelt Eesti NSV asub liiduvabariikide hulgas neljandal

^o Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi andmeil.

kohal, olles tagapool vaid Vene NFSV-st, Usbeki ja Aserbaidžani NSV-st.

Toiduainetetööstuses paistavad silma või-, liha- ja kalatööstus, millel on üleliiduline tähtsus.

Tööstuse, esmajoones rasketööstuse kiire arenguga on kaasnenud Eesti NSV-s töölisklassi pidev arvuline kasv, tema osatähtsuse ja juhtiva osa suurenemine, mille tulemuseks on töölisklassi dik-tatuuri ja töölisklassi ning töötava talurahva liidu edasine tugev-nemine.

Masina-traktorijaamade ja maaparandusjaamade laialdase võrgu rajamine (69 masina-traktorijaama ja 10 maaparandusjaama) ning nende varustamine eesrindliku tehnika ja kvalifitseeritud kaadriga on loonud meie vabariigis kõik tingimused põllumajandusliku toot-mise igakülgseks mehhaniseerimiseks. Traktorite arv vabariigi masina-traktorijaamades (arvestatuna 15-hobujõulistest) on 1945. aastast 1955. aastani kasvanud rohkem kui 16-kordseks.

Teraviljakombainide arv vabariigi masina-traktorijaamades on suurenenud 9 kombainilt 1949. aastal 1100 kombainini 1955. aastal, s. o. kombainide arv on kasvanud enam kui 122 korda.

Aastast aastasse kasvab Eesti NSV põllumajanduses kasutata-vate mineraalväetiste hulk. Kui 1947. aastal veeti Eesti NSV-sse 77 200 tonni mineraalväetisi, siis 1954. aastal veeti neid 183 000 tonni ja 1955. aastal üle 250 000 tonni.

Kõige selle tulemusel laieneb Eesti kolhoosides külvipind ja suu-reneb põllumajandussaaduste kogutoodang, mis omakorda viib kolhooside ja kolhoosnikute sissetulekute suurenemisele.

Sotsialistlik industrialiseerimine ja kolhoosikorra võit Eesti NSV-s likvideeris alatiseks tööpuuduse linnades ja vaesuse maal. Kasvavad tööliste ja teenistujate töötasud ning kolhoosnikute tulud. Piisab vaid märkimisest, et kolhooside rahalised sissetule-kud suurenesid aastail 1951—1954 62,4% võrra. Normipäevadele jaotatud rahasummad olid 1954. aastal 75,1% võrra suuremad kui 1951. aastal. Keskmise normipäeva tasu moodustas rahalises arvestuses 4,61 rubla.

1954. aastal kasvas riikliku ja kooperatiivse kaubanduse jaekau-pade käive Eesti NSV-s 1950. aastaga võrreldes 87,9%, mis toi-mus peamiselt tsentraalse varustamise, s. o. Nõukogude Liidu vennasrahvaste abi arvel.

Eesti elanikkonna töösäästud kasvasid aastail 1946—1954 enam kui 10 korda.

Majanduse tõusuga kaasneb eesti rahva sotsialistliku kultuuri areng. Iga aasta kulutatakse suuri summasid vabariigi eelarvest sotsiaalseteks ja kultuurilisteks üritusteks — haridusele, tervis-hoiule, kehakultuurile jne.

Vabariigi eelarve kulud nende artiklite osas moodustavad enam kui 50% kõigist kuludest, arvestamata kulutusi üleliidulisest eel-arvest Tartu Riikliku Ülikooli, Eesti Põllumajanduse Akadeemia ja teiste üleliidulise alluvusega kultuuriasutuste ülalpidamiseks.

Õpilaste arv vabariigi koolides suurenes 119 571 inimeselt 1940/41. õppeaastal 148 437 inimeseni 1954/55. õppeaastal ehk rohkem kui 24 protsenti.

Tehnikumide õpilaste arv on suurenenud 2131 inimeselt 1940/41. õppeaastal 16 213 inimeseni 1954/55. õppeaastal (kaasa arvatud kaugõppijad) ehk 7,6-kordseks. Kõrgemate õppeasutuste üliõpilaste arv on selle aja vältel kasvanud 4700 inimeselt 11 400 inimeseni (kaasa arvatud kaugõppijad), s. o. üle 2,4 korra.

Laieneb meditsiinasutuste võrk. 1941. aastast 1955. aasta 1. jaanuarini suurenes raviasutuste arv 114-lt 199-ni ja voodikohdade arv neis 4965-lt 9425-ni ehk 1,9-kordseks. Arstide arv suurenes selle aja jooksul 2,5-kordseks — 827 inimeselt 2041 inimeseni.

Suurt tähelepanu pühendatakse töötajate elutarbelisele teenindamisele. Ainuüksi neljanda viisaastaku kestel ehitati ja taastati Eesti NSV linnades ja töölisasulais elumaju üldpindalaga 1 135 000 m² ja maal 2800 maja.

On taastatud sõja ajal purustatud Narva linn. Likvideeritud on sõja tagajärjed Tallinnas, Tartus ja teistes linnades. Põlevkivibasseinjs on rajatud uued tööstuskeskused Kohtla-Järve, Jõhvi, Ahtme ja Sompja.

Aasta-aastalt kasvavad assigneeringud vabariigi töötajate elamuolustikuliste tingimuste parandamiseks.

Vabariigis on loodud enam kui 20 sanatooriumi ja puhkekodu. 1954. aastal puhkas nendes üle 22 000 inimese.

*

Ühes Nõukogude Eesti sotsialistliku majanduse kui Nõukogude Liidu sotsialistliku majanduse lahutamatu osa kasvu ja arenguga tugevnevad ja laienevad üha rohkem tema majanduslikud sidemed teiste Nõukogude vabariikidega. Eesti NSV rahvamajanduse toodang läheb kõikidesse liiduvabariikidesse ja samuti ka rahvademokraatia maadesse.

Eesti tööstus annab vennasvabariikidele mitmesuguseid põlevkivi töötlemise produkte. Kohtla-Järve kombinaadis toodetav gaas läheb juba 1948. aastast saadik rohkem kui 200 kilomeetri pikkust gaasijuhet mööda Leningradi, kus ta asendab suurt hulka kivi- sütt, vedelkütust ja küttepuid.

Lahendamisel on Leningradi majapidamisgaasiga varustamise laiendamise küsimus. Lähemas perspektiivis on täiesti võimalik Eestist gaasi juhtida Läti NSV pealinna Riiga ja Balti nõukogude vabariikide teistesse linnadesse.

Narva hüdroelektrijaam, mille püstitas suur ehitajate kollektiiv, kuhu kuulus venelasi, valgevenelasi, eestlasi, lätlasi, leedulasi ja NSV Liidu teiste rahvuste esindajaid, annab elektrivoolu mitte ainult Eesti NSV tööstusele, vaid ka Leningradile.

Käesoleval ajal on Eesti NSV ees energeetikamajanduse grandioosse kasvu avarad perspektiivid, mis võimaldavad tal kujuneda

Balti nõukogude vabariikide ja kogu NSV Liidu loodeosa üheks suurimaks energeetiliseks baasiks.

«Volta» tehase elektrimootoreid veetakse kõigisse NSV Liidu vabariikidesse ja eksporditakse Euroopa rahvademokraatia maadesse, samuti ka Hiinasse, Koreasse ja Indiasse. Tallinna Masinaehitustehase tooted — gaasigeneraatorid põlevkivitöötlemise tööstuse jaoks, unikaalsed kristallisaatorid, naftapumbad, seadmed monteeritava raudbetooni tootmiseks ja muud mehhanismid — töötavad Bakuus, Groznõis, Kuibõševis ning Hiina Rahvavabariigis, Bulgaarias ja teistes maades. Tehases «Ilmarine» valmistatud automaatseadmed katlamajadele töötavad paljudes elektrijaamades Uraalis, Ukrainas, Siberis ja mujal.

Suurel hulgal veetakse Eesti NSV-st välja tekstiilitööstuse toodangut: puuvillast, villast ja linast riidet ning trikootažitooteid. Piisab kui öelda, et «Kreenholmi Manufaktuur», mis 1953. aastal andis 26 korda rohkem toodangut kui sõjaeelisel 1940. aastal, laseb välja üle 20 numbri ketrust, mis läheb meie maa paljudesse tekstiili- ja trikootažitööstustesse.

Eesti NSV saadab teistesse liiduvabariikidesse raadioaparaate, mõõteriistu, meditsiinilisi instrumente ja ravimeid, tsementi, klaasi, paberit, toiduainetetööstuse saadusi ja muud.

Vabariigist veetakse Leningradi ja reasse Vene NFSV naaber-olastitesse põllumajandustooteid, peamiselt loomakasvatussaadusi: võid, liha, mune ja muud.

NSV Liidu teistele vennasrahvastele osutatav abi võiks Nõukogude Eesti poolt olla veelgi suurem, kui kõik vabariigi tööstusettevõtted täidaksid nendele ette nähtud plaanilised ülesanded kogutoodangu väljalaske, eriti aga nomenklatuuri osas.

Kiires tempos hakkab Eesti NSV rahvamajandus arenema kuuendal viisaastakul.

NLKP XX kongressi direktiivides NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kuuenda viie aasta plaani kohta aastaiks 1956—1960 on Eesti NSV osas ette nähtud suurendada viie aasta jooksul nii kogu tööstuse kui ka vabariikliku tööstuse kogutoodangut umbes 1,6 korda.

On ette nähtud ehitada Ahtmes põlevkivigaasi tehase ja põlevkiviõli töötlemise tehase, põlevkiviküttega Balti elektrijaama ja anda eksploatatsiooni selle esimene järk 300 000-kilovatilise võimsusega. Rekonstrueerida tsemenditehas «Punane Kunda» ja lasta käiku täiendav võimsus, mis hakkab andma 225 000 tonni tsementi aastas.

Põllumajanduse alal suurendada 1960. aastal 1955. aastaga võrreldes põllumajandussaaduste tootmist: liha — umbes 1,8 korda, piima — 2,3 korda, teravilja — 2,5 korda ja kartulit — 1,9 korda. Kuuenda viie aasta plaani täitmine suurendab veelgi Eesti NSV majanduslikke sidemeid teiste vennasvabariikidega.

Vastastikustes sidemetes ja abis kehastub kujukalt meie maa rahvaste koostöö ja vennalik sõprus — kõigi vennasvabariikide õitsengu tähtsamaid tingimusi.

Seltsimees N. S. Hruštšov oma kõnes India Vabariigi parlamendis ütles: «Nõukogude Liit on monoliitne, paljude rahvustega riik, mis koosneb kuueteistkümnest võrdõiguslikust liiduvabariigist, kellel igaühel on oma arenenud rahvamajandus, omapärane rahvuslik kultuur. Meie maal peetakse rangelt kinni kõigi NSV Liidu kodanike täielikust võrdõiguslikkusest, sõltumatult nende rahvusest ja rassist. Igasugust õiguste otsest või kaudset kitsendamist või, vastupidi, otseste või kaudsete eeliste loomist kodanikele olenevalt rassilisest või rahvuslikust kuuluvusest karistab seadus. Kõik meie maa rahvad on üks ühine pere. Rahvaste sõprus moodustab meie Nõukogude riigi ühe võimsa jõuallika.»⁷

Nõukogude rahvas, sealhulgas ka Eesti NSV töötajad, keda innustab ja juhib Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei, süvendab ning laiendab vennalikku koostööd ja vastastikust abi, tugevdab Nõukogude riigi võimsust, sammudes kindlalt edasi kommunismi võidule.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut

---

⁷ N. A. Bulganin, N. S. Hruštšov, Indias, Birmas ja Afganistanis viibimise ajal peetud kõned, Tallinn 1956, lk. 32.

LEEDU NSV SOTSIALISTLIKU TÖÖSTUSE ARENGU AJALUGU JA ISEÄRASUSED

L. JASINSKAS,
majandusteaduste kandidaat

Sotsialistliku tööstuse loomise ja arengu, vabariigi rahvamajanduse sotsialistliku industrialiseerimise ning majandusliku mahajäämuse likvideerimise küsimustel on Leedu NSV majandusajaloos eriti tähtis koht ning nad on kogu meie maa paljurahvuselise ühiskonna rahvamajanduse ajaloo lahutamatuks osaks.

Leedu NSV-s sotsialismi materiaalse tootmisbaasi loomiseks ja arendamiseks kommunistliku partei juhtimisel toimunud rahvamasside võitluse õige valgustamine, tööstuse juhtiva osa näitamine sotsialistlikus ülesehitustöös, vabariigi tootlike jõudude arengu ning leedu rahva materiaalse heaolu ja kultuurilise taseme tõusu käsitlemine omavad suurt teaduslikku, poliitilist ja praktilist tähtsust. Kuid neid Leedu NSV rahvamajanduse ajaloo tähtsaid küsimusi pole veel vajalikul määral läbi töötatud.

Käesoleva artikli autor on seadnud endale ülesandeks anda kõige üldisemates joontes ülevaate Leedu NSV sotsialistliku tööstuse arengust ning näidata selle arengu peamisi iseärasusi.

*

Leedu NSV rahvamajandus areneb 1940. aastast alates paljurahvuselise Nõukogude Liidu ühtses majandussüsteemis, selle orgaanilise ja lahutamatu osana. Leedu NSV, nagu iga teisegi nõukogude liiduvabariigi majanduse areng toimub lahutamatus seoses kogu meie suure Nõukogudemaaga, ühiskondliku tööjaotuse alusel. Leedu NSV rahvamajanduse areng allub sotsialistliku majanduse arengu üldistele seaduspärasustele ja kommunistliku partei poolt sotsialistliku ülesehitustöö üksikutel etappidel püstitatud majanduslikele ülesannetele. Seepärast saab Leedu NSV sotsialistliku tööstuse kui vabariigi rahvamajanduse juhtiva haru arengu ajalugu õigesti mõista ja valgustada vaid lahutamatus seoses NSV Liidu sotsialistliku tööstuse arengu üldiste seaduspärasustega.

Ühtlasi iseloomustavad Nõukogude Leedu nagu teistegi Balti vabariikide tööstuse arengut spetsiifilised iseärasused, mis peami-

selt tulenevad asjaolust, et sotsialismi ülesehitamine toimub siin tingimustes, mis kvalitatiivselt erinevad nendest tingimustest, milledes esimesed nõukogude vabariigid ehtasid sotsialistlikku ühiskonda.

Leedu astus NSV Liidu koosseisu ja asus vabariigi majanduse, sealhulgas ka tööstuse sotsialistliku ümberkujundamise teele siis, kui Nõukogude Liidus oli sotsialism põhiliselt üles ehitatud ning lahendati sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ning järkjärgulise sotsialismilt kommunismile ülemineku ülesandeid. Kõik see määraski Nõukogude Leedu tööstuse arengutingimuste spetsiifika ja võimaldas rahvamajandust industrialiseerida kõige lühema aja jooksul ja kergemates tingimustes kui olid need, milles teostus Nõukogude Liidu industrialiseerimine sõjajärelsetel viisaastakutel.

Nõukogude Leedu tööstus tugines oma arengus teiste liiduvabariikide määratu suurele organisatoorsele ja materiaalsele abile, nende kõrgestiarenenud masinaehitustööstusele, samuti ka sotsialistliku ülesehitustöö rikkalike kogemuste kasutamisele. Leedu NSV tööstuse areng kulges teed mööda, mis oli juba praktikas läbi proovitud ning kui olid juba olemas rahvusvabariikide rahvamajanduse industrialiseerimise ning nende majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse likvideerimise rikkalikud kogemused. Kõik see kergendas suurel määral rahvamajanduse industrialiseerimise keerukate küsimuste lahendamist Nõukogude Leedus.

Leedu tööstuse ajaloolise arengu spetsiifikat nõukogude võimu aastail tingis ka kodanlikult korralt päritud tööstuse iseloom ja tase.

Leedu vägivaldne eemalekiskumine Nõukogude Venemaast pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, tema orjastamine tööstusliku Lääne-Euroopa kapitalistlike monopolide poolt ja allutamine viimaste huvidele põhjustas üldise seisaku Leedu tootlike jõudude arengus, tema muutumise imperialistlikest maadest majanduslikult ja poliitiliselt sõltuvaks agraarriipatsiks. Seejuures aitas leedu kodanlus oma klassihuvides vahetult kaasa Leedu majanduslikule ja poliitilisele orjastamisele välismaise kapitali poolt.

Kodanliku statistika andmeil toimus kohaliku ja välismaise aktsiakapitali juurdekasv Leedus aastail 1931—1937 vahekorras 1:2,8¹. Kõigi aktsiaseltside kapitalist — 97,4 miljonist litist — kuulus 56,3 miljonit litti ehk 57,8% välismaa kapitalistidele.² Belgia kapital peremehetses elektrijaamades, rootsi-ameerika kapitalile kuulus tuletiku- ja paberitööstus, ameerika kapital etendas tähtsat osa tekstiilitööstuses, saksa kapitalil oli suur osatähtsus metallitööstuses jne.

Kodanluse võimu aastail toimus Leedus enne Esimest maailmasõda kõige enam arenenud tööstusharude — metallitööstuse, naha-

¹ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas 1938, lk. 30.

² Отчетный доклад на V съезде КП(б) Литвы, «Труженик» № 35 от 12 февраля 1941 г.

tööstuse ja rea teiste — langus, sest Leedu kaotas sidemed Vene turuga. Suured metallitehased ja nahavabrikud muutusid väikes-tekse universaalseid tüüpi ettevõteteks.

Tootmisvahendeid tootva tööstuse harud olid kõige mahajäänumas olukorras ja neil polnud mingeid arenguperspektiive. Kodanlikus Leedus puudus moodsate tootmisriistade tootmine peaaegu täiesti. Peale selle ilmnis kodanlikus Leedus ka tootmisvahendite tootmise osatähtsuse langemise tendents. Näiteks aastail 1920—1937 kasvas tööstustoodangu väljalase 30% võrra, toodang grupis «A» aga suurenes ainult umbes 6% võrra.³

Väliskapitali kasuks veeti toorained peaaegu täielikult välja töötlemata kujul. Osa Leedust eksporditud toorainet veeti pärast välismaal töötlemist valmisaadustena tagasi.

Kõige enam arenenud ja kasvutendentsi näitavateks tööstusharudeks kodanlikus Leedus olid toiduainetetööstus (1937. aastal andis ta 41,6% tööstuse kogutoodangust), eelkõige liha- ja piimatööstus, mis oli seotud eksporditavate loomakasvatussaaduste ümber-
töötamisega ja tekstiilitööstus, mis baseerus imporditava toorainel, eriti sisseveetaval kedrusel.

Puudutades struktuurilisi muudatusi tööstuses, kirjutasid paljud leedu kodanlikud majandusteadlased, et kodanliku Leedu tööstus vastab üha suuremal määral rahvamajanduse üldisele iseloomule, sest ta kindlustab põllumajandussaaduste väljaveo. Sellega püüdsid nad õigustada Leedu muutmist imperialistlikele lääneriikidele tooraineid andvaks agrarriipsiks, tema majandusliku sõltumatus kaotamist.

Kodanliku statistika andmeil töötas 1938. aastal kõigis 5 või enam töölisega tööstusettevõtetes kokku vaid 35 000 tööliset. Tööstuse osatähtsus tööstuse ja põllumajanduse kogutoodangus moodustas umbes 30%.

Oma tehniliselt tasemelt oli kodanliku Leedu tööstus väga mahajäänud. Üle ¼ tööstusettevõtetest (5 ja enam töölisega) baseerus eranditult käsitööl.

Selle näitena võib tuua turbatööstust, kus kuni 1937. aastani oli käitsi toodetava turba osatähtsus masinate abil toodetava omast suurem.⁴ 1938. aastal kasutasid 183 õmblus- ja jalatsite-
tööstuse ettevõtteid (5 ja enam töölisega) ainult 69 ettevõtet — ehk veidi enam kui 1/3 vastavaist ettevõtteid — mehhaniseeritud seadmeid.⁵

Nagu näitasid 1940. aastal teostatud tööstuse natsionaliseerimise tulemused, oli suurem osa ettevõtteid varustatud väga mitmesuguste, vananenud ja kulunud seadmetega. Üksikud tööstusettevõtted kujutasid endast seadmete osas erinevate markidega ja

³ K. Meškauskas, Tarybu Lietuvos ekonomikos kilimas, Vilnius 1955, lk. 10.

⁴ Lietuvos statistikos metraštis 1938 m., lk. 203—212.

⁵ «Tautos ūkis» № 21, 1939.

⁶ Lietuvos statistikos biuletenis 1938 m., № 1, lk. 6.

mitmesugust tüüpi masinate ja seadmete juhuslikku kogu, mis paljudel juhtudel olid Saksa ja Inglise ettevõtteist kulunutena kõrvaldatud ja müüdnud kodanlikku Leedusse.

Veidi kõrgemal tehnilisel tasemel olid ainult need tööstusharud, mis töötasid välisturu jaoks. See kehtib kõigepealt liha- ja piimatööstuse suhtes.

Energeetikamajanduse arengutasemelt oli kodanlik Leedu samuti väga madalal. Nõukogude Liidus toodeti 1938. aastal ühe elaniku kohta 223 kilovatt-tundi elektrienergiat, kodanlikus Leedus aga vaid 21 kilovatt-tundi,⁷ s. o. 11 korda vähem.

Esitatud arvud ja faktid annavad mõninga ettekujutuse sellest, missugusel äärmiselt madalal tehnilisel tasemel ja kuivõrd nõrgalt arenenud oli kodanluselt päritud Leedu tööstus, mis oli sotsialistliku tööstuse väljaarendamise ja vabariigi rahvamajanduse industrialiseerimise baasiks. Kodanlikult korralt päritud tööstusliku baasi nõrkus omakorda muutis tunduvalt keerukamaks ka sotsialistliku ülesehitustöö Leedus, nõudis Nõukogude Leedu töötajatelt selle ülesande teostamiseks suuremaid pingutusi ja ennastsalgavat tööd.

*

Leedu NSV sotsialistliku tööstuse arengu ajalugu nagu kogu majanduse arengu ajalugugi tuleb meie arvates jaotada järgmisteks perioodideks.

1. Põhiliste revolutsiooniliste ümberkujunduste periood tööstuses (aastad 1940—1941 — nõukogude võimu kehtestamisest Leedus kuni Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja alguseni).

2. Tööstus Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja aastail (aastad 1941—1945).

3. Tööstuse sõjajärgse taastamise ja vabariigi rahvamajanduse industrialiseerimise periood (aastad 1946—1950).

4. Tööstuse edasise arengu ja vabariigi rahvamajanduse edasise industrialiseerimise periood (1951. aasta ja järgnevad aastad).

Aastad 1940—1950, mis antud periodiseerimise skeemis hõlmavad 3 esimest perioodi, on kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodiks Leedus. Selle suhteliselt lühikese aja jooksul teostas leedu rahvas põhilised sotsialistlikud ümberkujundused vabariigis ning ehitas üles sotsialistliku ühiskonna. Tööstuse arendamise ülesandeks neil aastail oli sotsialismi materiaalse tootmisbaasi loomine ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamine vabariigis.

Vabariigi sotsialistliku tööstuse arendamine viiendal viisaastakul oli allutatud sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimisele ja järkjärgulisele sotsialismilt kommunismile üleminekule.

Ajavahemik nõukogude võimu kehtestamisest kuni Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja alguseni — aastad 1940—1941 — on perioodiks, millal teostusid põhilised revolutsioonilised sotsialist-

⁷ Отчетный доклад на V съезде КП(б) Литвы, «Труженик» № 35 от 12 февраля 1941 г.

likud ümberkujundused tööstuses ja pandi alus vabariigi rahvamajanduse sotsialistlikule industrialiseerimisele.

Rahvaseimi otsusega 24. juulist 1940. aastal, mida töötajad aktiivselt toetasid, teostati suurtööstuse ja keskmiste tööstusettevõtete natsionaliseerimine, mis koos teiste suurkapitali eksproprieerimise aktide teostamisega koondas Leedu tööliklassi kätte rahvamajanduse komandopunktid, millega loodi ka sotsialismi ülesehitamise majanduslik alus.

Natsionaliseeritud tööstuse plaaniline juhtimine nõudis selle juhtimise sotsialistliku organisatsiooni loomist. Leedu proletariaat, kellel polnud kogemusi vabariigi majanduselu juhtimiseks, võttis üle teiste nõukogude vennasvabariikide, eriti Valgevene NSV kogemused. Leedu NSV tööstusettevõtetes seati sisse sotsialistlik arvestus ja aruandlus ning juurutati isemajandamist riiklike sotsialistlike ettevõtete plaanilise juhtimise meetodina.

Selle kõrval toimus ka tööstusettevõtete reorganiseerimine sotsialistlikel alustel, tööstusettevõtete suurendamine ja spetsialiseerimine, töö sotsialistliku organiseerimise juurutamine ja kapitalistlike töötingimuste kõrvaldamine, mis oli töö tootlikkuse tunduval tõstmisel otsustava tähtsusega.

Leedu NSV täielikuks majanduslikuks lülitamiseks Nõukogude Liidu majandusse teostati rahareform, lasti käibele nõukogude valuuta. Samuti kehtestati ühtsed kaupade hinnad ning töötasude süsteem, mis vastas teistes nõukogude vabariikides kehtivale süsteemile.

Suurkapitali eksproprieerimine ja sotsialistlikud ümberkujundused tööstuses tõid endaga kaasa klassivõitluse teravnemise. Võidetud kodanlus avaldas meeleheitlikku vastupanu, mis nõudis vabariigi töötavate hulkade revolutsioonilise valvsuse tugevdamist.

Leedu NSV tööstuse arengut aastail 1940—1941 iseloomustab ka tööstustoodangu tormiline kasv. Ühelt poolt toimus see tänu Leedu NSV vabrikute ja tehaste järkjärgulisele lülitamisele üleliidulisse toorainete ja materjalidega varustamise plaani, samuti ka toodangu turustamise organiseerimise tõttu riiklikus ulatuses, mis võimaldas paljusid tööstusettevõtteid panna tööle täie koormusega. Teiselt poolt kindlustas tööstustoodangu tõusu kapitalistlikust rõhumisest vabanenud töötavate hulkade tööentusiasmiga kasv, mis väljendus sotsialistlikus võistluses.

Tööstustoodangu tormiline tõus, samuti ka sotsialistliku ülesehitustöö laialdased mastaabid teistes rahvamajandusharudes tagasid tööpuuduse eduka likvideerimise. Leedu Kommunistliku Partei V kongressiks (1941. a. veebruariks) oli kindlustatud töö enam kui 40 000 endisele töötule⁸.

Sotsialistliku tööstuse areng tähistas sotsialistliku formatsiooni tugevnemist tööstuses. Erakapitalistlike elementide väljatõrjumisel

---

⁸ Отчетный доклад на V съезде КП(б) Литвы, «Труженик» № 35, от 12 февраля 1941 г.

ja sotsialistliku formatsiooni laiendamisel etendas suurt osa väike-
tootja kaasatõmbamine sotsialistlikku tootmisse töönduskooperat-
siooni kaudu.

Selle perioodi iseloomulikuks jooneks on ka see, et tööstuse eda-
sine plaaniline areng oli suunatud industrialiseerimise ja vabariigi
rahvamajanduse tehnilis-majandusliku mahajäämuse likvideerimi-
sele, mis eredalt kajastus 1941. aasta rahvamajanduse plaanis, mis
määras kindlaks Leedu rahvamajanduse plaanipärase arengu.

Suure Isamaasõja aastad olid leedu rahvale, nagu kogu Nõuko-
gude Liidulegi, karmide katsumuste perioodiks.

Leedu NSV oli üks piirkondadest, mis Isamaasõja esimestest päe-
vadest alates okupeeriti saksa fašistlike anastajate poolt. Seetõttu
langes tööstusettevõtete organiseeritud evakueerimise küsimus siin
ära.

Enam kui kolm aastat kestnud okupatsioon tekitas Nõukogude
Leedu rahvamajandusele määratu suurt kahju, mille kogusuurusena
tehti kindlaks 17 miljardit rubla⁹. Saksa fašistlikud okupandid
muutsid kõlbmatuks $\frac{2}{3}$ kogu vabariigi tööstuse tootmisvõimsusest.
Suurte elektrijaamade purustamise tagajärjel kannatas eriti vaba-
riigi energeetiline baas. Säilis umbes ainult $\frac{1}{4}$ elektrijaamade
võimsusest.

Peale selle tekitati suuri kaotusi ka Nõukogude Leedu tööstus-
kaadrile. Erakorralise riikliku komisjoni andmetel hävitasid hitler-
lased Leedu territooriumil rahuliku elanikkonna hulgast üle 300 000
inimese, kelle seas oli tuhandeid lihttöölisi ja kvalifitseeritud töö-
tajaid, tehnikuid ja insenere.

Hitlerlaste poolt põllumajanduses, eriti loomakasvatuse alal teki-
tatud hävitustöö (Leedus vähenes kariloomade arv veiste osas
46,5%, sigade osas 59%, hobuste osas 37%) kahjustas tunduvalt
vabariigi kergetööstuse ja toiduainetetööstuse toorainetebaasi. Näi-
teks oli loomakasvatussaaduste töötlemise tööstuse toorainetebaas
viimaseil sõja-aastail väiksem kui veerand sõjaeelsest tasemest.

Leedu töötajad hakkasid kommunistliku partei juhtimisel juba
1944. aastast alates taastama laostatud rahvamajandust fašistlikest
okupantidest vabastatud rajoonides. Leedu Kommunistliku Partei
Keskkomitee IV plenum, mis toimus 1944. a. lõpul, seadis partei-
ja majandusorganisatsioonidele ülesandeks pöörata tööstuse taas-
tamisel erilist tähelepanu ehitusmaterjalide- ja energeetikatööstuse
esmajärjekordsele taastamisele ning arendamisele. Seega tulid
kõigepealt taastada need tööstusharud, mis olid aluseks vabariigi
tööstuse ja linnamajanduse taastamiseks ja edasiarendamiseks.
Samuti juhiti tähelepanu vajadusele kiiresti taastada tööstusettevõt-
ted, mis tootsid laiatarbekaupu, mis pidi kindlustama okupatsiooni
ja sõja läbi äärmiselt laostatud töötajate hulkade materiaalse hea-
olu ja elatustaseme tõstmist.

⁹ Сообщение чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и
расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков совершенных в
СССР, «Советская Литва», 15 сентября 1945 г. № 204.

Need partei juhised seati Nõukogude Leedu tööstuse taastamise aluseks.

Tänu tööliste ennatsalgavale tööle aastail 1944—1945 taastati 700 vabariikliku ja üleliidulise tähtsusega tööstusettevõtet, kuid siiski moodustas tööstuse toodangu tase 1945. aastal vaid 39% 1940. aasta tasemest¹⁰.

Okupantidest vabastatud Leedu NSV territooriumil oli tööstuse taastamise iseärasuseks see, et ta tugines vennasvabariikide määratu suurele materiaalsele ja organisatsioonilisele abile, sõjalisest laostamisest puutumata jäänud rajoonide majanduslikule võimsusele.

Aastad 1946—1950 — neljanda viisaastaku aastad — on Nõukogude Leedu tööstusele iseloomulikud kui periood, millal lahendati tööstuse taastamise ja edasiarendamise ülesanded, uute tööstusettevõtete ulatusliku ehitamise ja vanade tööstusettevõtete tehnilise rekonstrueerimise teel. Samuti lahendati ka vabariigi rahvamajanduse sotsialistliku industrialiseerimise ülesanded.

Leedu NSV tööstuse taastamine ja edasiarendamine toimus sel alusel, et esmajärjekorras arendati rasketööstuse harusid. 1949. a. veebruaris toimunud Leedu Kommunistliku Partei VI kongress, mis seadis ülesandeks tööstuse edasise igakülgse arendamise ja tema osatähtsuse edasise tõstmise vabariigi rahvamajanduses, pööras erilist tähelepanu masinaehitus-, kütteainete-, energeetika- ja ehitusmaterjalitööstuse arendamisele. Loendatud tööstusharude — Nõukogude Leedu rasketööstuse tuuma — arendamine kiirendatud tempos oli vabariigi industrialiseerimise üheks tähtsamaks eelduseks, oli sõjajärgse sotsialistliku majanduse ülesehitamise aluseks vabariigis.

Tänu Leedu töötavate hulkade ennatsalgavale tööle ning nõukogude liiduvabariikide tohutule abile taastati Leedu tööstus neljanda viisaastaku jooksul. Loodi uued tööstusharud, mida kodanlikus Leedus polnud. Tööstus hakkas tootma elektrimootoreid, metallitöötlemise pinke, voolumõõtjaid, keerukaid põllutöomasinaid jm. Peale selle alustati aastail 1946—1950 terve rea uute suurte tööstusettevõtete ehitamist.

Nõukogude Leedu tööstus saavutas juba 1948. aastal toodangu väljalaske sõjaeelse taseme ja koguni ületas selle tunduvalt. 1950. aastal ületati sõjaeelne tase 90% võrra. Tööstuse osatähtsus vabariigi rahvamajanduses kasvas 1950. aastal 50%-ni. Tootmisvahendite tootmise osatähtsus tööstuses tõusis 40%-ni¹¹.

Leedu NSV tööstuse arengu ajaloo antud perioodi iseloomustab tehniline progress uue nõukogude tehnika juurutamise baasil ja tööstusettevõtete töö kvaliteedinäitajate lakkamatu kasv.

Neljanda viisaastaku aastad on kapitalistlike elementide lõpliku likvideerimise aastateks mitte üksnes tööstuses vaid ka vabariigi

¹⁰ А. Петров, Промышленность Советской Литвы на подъеме, Вильнюс 1955 г., стр. 39.

¹¹ Samas, lk. 23—24.

rahvamajanduse teistes harudes. Viidi läbi põllumajanduse kollektiviseerimine. Kõik need põhilised sotsialistlikud ümberkujundused, mis viisid sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisele vabariigis, toimusid terava klassivõitluse tingimustes.

Viienda viisaastaku algusega algab uus periood Leedu NSV tööstuse arengu ajaloos. Leedu töötajad, ehitanud kommunistliku partei juhtimisel sotsialistliku ühiskonna, asusid lahendama sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja järkjärgulise sotsialismilt kommunismile ülemineku ülesandeid. Seetõttu kerkisid vabariigi tööstuse ette uued suured ülesanded, mis olid juba vahetult seotud kommunismi materiaalse tootmisbaasi loomisega.

NLKP XIX kongress seadis seoses vabariigi rahvamajanduse edasise industrialiseerimisega Leedu töötajatele ülesandeks masinaehituse, laevaehituse, turbiiniehituse, tööpingiehituse ja energeetika edasise arendamise, samuti ka kohaliku kütteainetebaasi ja kohalike tooraineressursside kasutamisel baseeruvate tööstusharude arendamise.

Tänu töötajate suurtele jõupingutustele tegi vabariigi tööstus suure sammu edasise tõusu ja tehnilise progressi teel. Viienda viisaastaku 4 aasta jooksul kasvas tööstuse toodang peaaegu 2,2 korda. Tööstuse osatähtsus rahvamajanduses kasvas, moodustades umbes 65%.¹²

Tööstuse struktuuris toimusid suured muutused selles suunas, et kasvas tootmisvahendeid tootva tööstuse osatähtsus. Kõik see näitab eriti kujukalt, et vabariik sammub edasise industrialiseerimise teed, et Nõukogude Leedu tööstus on muutunud rahvamajanduse eesrindlikuks, juhtivaks haruks, et Leedu on muutunud mahajäänud agraarmaast arenenud industriaalseks kolhoosivabariigiks.

*

Leedu sotsialistliku tööstuse arengu ajaloo iseloomustamisel omab meie arvates esmajärgulist tähtsust selle arengu peajoonte väljatoomine ja kindlaksmääramine. Sel alusel on võimalik eredamalt näidata Leedu sotsialistliku tööstuse ajaloolise arengu iseärasusi.

Leedu sotsialistliku tööstuse plaanipärane areng toimus vastavalt tootmise paiknemise sotsialistlikele printsiipidele, vastavalt NSV Liidu rahvamajanduse arendamise üleliidulistele plaanidele, mis vastasid neile ülesannetele, mida kommunistliku partei poolt püstitatakse ajaloolise arengu erinevatel etappidel. Seepärast on Leedu sotsialistliku tööstuse arengu peajooned põhiliselt samad, mis on omased Nõukogudemaa tööstuse arengule tervikuna. Ometi on neil iga rahvusvabariigi tingimustes mõningad iseärasused.

Tööstuse arengu iseloomulikud jooned ja nende avaldumise iseärasused Leedu NVS-s on kokkuvõttes järgmised.

¹² А. Петров, Промышленность Советской Литвы на подъеме, Вильнюс 1955, стр. 37—38.

Leedu tööstuse arengu kiire tempo

Nõukogude Leedu tööstuse taastamine ja edasiarendamine toimus erakordselt kiires tempos.

Leedu tööstuse kiire taastamise ja edasiarendamise materiaalseks aluseks olid tohutud kapitaalvahutused. Kui kapitaalvahutused Leedu NSV rahvamajandusse moodustasid neljandal viisaastakul 1,8 miljardit rubla, siis viiendal viisaastakul investeeriti üksnes tööstusse enam kui 2 miljardit rubla. Tööstuse ülesehitamine vabariigis toimus enneolemata ulatuses. Leedu tööstuse arendamine toimus NSV Liidu laiendatud taastootmise tingimustes ning tugines nendele tohututele akumulatsioonifondidele, mis iga aasta üha kasvavas mastaabis on Nõukogude Liidu rahvamajanduse käsituses.

Tööstustoodangu kasv Leedu NSV-s ületas tunduvalt üldise keskmise tööstustoodangu kasvutempo Nõukogude Liidus tervikuna. 1954. aastal ületas tööstustoodangu tase vabariigis 1945. aasta taseme 10,6-kordselt ja 1940. aasta taseme 4,2-kordselt¹³. Viienda viisaastaku nelja aasta jooksul oli vabariigi tööstuse kogutoodangu aastane keskmine juurdekasv enam kui 21%, s. o. ta ületas tunduvalt tööstuse toodangu juurdekasvu keskmise tempo Nõukogude Liidus. Selles kiirendatud industrialiseerimises väljendub kujukalt leninlik rahvuspoliitika rahvusvabariikide majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse likvideerimisel.

Rasketööstuse harude eelistatud arendamine ja vabariigi rahvamajanduse sotsialistliku industrialiseerimise teostamine

Vastavalt majandusseadusele, mis nõuab tootmisvahendite tootmise eelistatud kasvu, toimus ja toimub Leedu NSV sotsialistliku tööstuse areng rasketööstuse harude eelistatud kasvu alusel, mis on sotsialistliku laiendatud taastootmise paratamatuks tingimuseks. Sellest annab tunnistust säärase tööstusharude nagu energetika-, kütteainete-, masinaehitus-, elektrotehnika- ja ehitusmaterjalidestootuse arengu kiire tempo, mis tunduvalt ületab kogu tööstuse toodangu kasvu keskmise tempo.

Nii näiteks kasvas vabariigi tööstustoodangu üldine väljalase 1954. aastal 4,2-kordseks, võrreldes 1940. aastaga, elektrienergia tootmine suurenes sel perioodil aga 7 korda. Turba tootmine vabariigis ületas 1954. aastal kodanliku Leedu turbatoodangu 10-kordselt¹⁴. Kui tööstustoodangu väljalase vabariigis viiendal viisaastakul suurenes 2,5 korda, siis suurenes vabariigi masinaehitustööstuse toodang umbes 4,3 korda, elektrotehnika tööstuse toodang 14,7 korda ja ehitusmaterjalide tööstuse toodang 4,5 korda.

¹³ K. Meškauškas, Tarybu Lietuvos ekonomikos kilimas, Vilnius 1955, lk. 10.

¹⁴ Samas, lk. 29.

Mainitud tööstusharude — Leedu rasketööstuse tuumiku — eelistatud arendamine oli vabariigi rahvamajanduse industrialiseerimise põhialuseks. Tootmisvahendite tootmise osatähtsus vabariigis on käesoleval ajal kasvanud umbes 45%-ni.

Sotsialistliku ülesehitustöö kõigil etappidel Leedus on kommunistlik partei pööranud erilist tähelepanu kütteenite ja energeetilise baasi arendamisele. Turbatootmise lakkamatu kasvu tõttu on turba osatähtsus tööstuse küttebilansis tõusnud 42%-ni, kuna aga kodanlikus Leedus oli turba osatähtsus vaid 7—8%¹⁵.

Vabariigi energeetilise baasi arendamine toimus vabariigi suurimate elektrijaamade — Petrašiūnai, Vilniuse ja Klaipeda soojuselektriijaama — taastamise ja tunduva laiendamise alusel, Vilniuse võimsa soojuselektrikeskuse ehitamise alusel, samuti ka vabariigi hüdroenergia ressursside süstemaatilise kasutamise teel. Ehitati suur hulk väikese ja keskmise võimsusega hüdroelektriijaamu, mis etendasid põllumajanduse elektrifitseerimisel suurt osa. Vabariigi edasiseks elektrifitseerimiseks avab laiad perspektiivid Kaunase võimsa hüdroelektriijaama ehitus Nemunase jõel.

Vabariigi industrialiseerimisel oli ja on erakordselt tähtis osa masinaehitus- ja metallitööstusel, mis kodanlikus Leedus oli väga nõrgalt arenenud (masinaehitus- ja metallitööstuse osatähtsus oli ligemale 5%). Nõukogude perioodil on nende tööstusharude osatähtsus, kaasa arvatud ka elektrotehnika tööstus, tõusnud ning ulatub ligemale 15%-ni¹⁶. Leedu NSV masinaehitustööstuse arenemise iseärasuseks on selle tööstuse nende harude arenemine, mis annavad töömahukat produktsiooni, s. o. nõuavad rohkem kvalifitseeritud tööd ja vähem metalli.

Laialdase majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö vajalikuks tingimuseks Leedus sõjajärgsetel aastatel oli ehitusmaterjalide tööstuse kiire areng. Et vabariigis oli küllaldaselt määralt mineraal- tooraineid, siis oli sõjajärgseil aastail võimalik tunduvalt laiendada kohalike ehitusmaterjalide — tellise, lubja, katusekivide ja muu tootmist. Ehitati üles suured tehased, näiteks esimene portlandtsemenditehas Leedus Akmenė rajoonis, suured silikaaditehased Vilniuses ja Kaunases, alabastritehas Šiauliais ning rida teisi. Ehitussideainete tootmine ületas 1955. aastal 1940. aasta taseme enam kui kümnekordselt.

Põhiliselt tootmisvahendeid tootvate tööstusharude esmajärjekorras arendamisega kaasnes kodanlikus Leedus suhteliselt enam arenenud kerge- ja toiduainetetööstuse edasine areng ja tõus. Olgugi et rasketööstuse arendamisega seoses langes kerge- ja toiduainetetööstuse osatähtsus, moodustas see viienda viisaastaku lõpuks ometi 65%. Asjaolu, et Leedu tööstuses on võrdlemisi suur osatähtsus kerge- ja toiduainetetööstusel, on vabariigi industriaalse arengu üheks spetsiifiliseks iseärasuseks.

¹⁵ K. Meškauskas, Tarybu Lietuvos ekonomikos kilimas, Vilnius 1955, lk. 29—30.

¹⁶ Samas, lk. 38.

Vabariigi kergetööstus on tänu taastamisele ja uute suurte ettevõtete ehitamisele, nende varustamisele moodsate masinate ja seadmetega, tunduvalt ületanud tootmise sõjaeelse taseme.

Kergetööstuse harudest on sõjajärgseil aastail kõige kiiremini arenenud õmblus-, trikotaaži- ja tekstiilitööstus. Kohaliku tekstiiltooraine — linakiu — kasutamise baasil arenes linatööstus. Vastavalt partei XIX kongressi direktiividele viienda viie aasta plaani kohta on Panevėžyse linnas hakatud ehitama suurt linakudumiskombinaati.

Põllumajanduse tootlike jõudude taastamise ja arendamisega, samuti ka tänu põllumajanduse kollektiviseerimisele ja kaubalisuse tõstmisele loodi kindel toorainete baas toiduainetetööstusele.

Leedu põllumajanduse peasuund — sea- ja piimakarjakasvatus — avab põllumajanduse järsuks tõstmiseks ette nähtud abinõude teostamisel avarad perspektiivid toiduainetetööstuse, esmajoones liha- ja piimatööstuse edasiseks arenguks.

Üheks kiiremini arenevaks tööstusharuks on kalatööstus, mis sisuliselt on nõukogude perioodil uuesti loodud. Seetõttu on Leedu sõjajärgseil aastail järk-järgult muutunud suureks kalatööstuse keskuseks.

Seega on Leedu tööstus arenenud rasketööstuse harude eelistatud kasvu tingimustes, millega kaasnes kerge- ja toiduainetetööstuse kiiretempoline areng. Teiselt poolt kulges Nõukogude Leedu tööstus oma arengus kohalike toorainete ja tööjõuressursside maksimaalse ärakasutamise teed, s. o. vabariigi tootlike jõudude kompleksse arendamise teed.

Tööstuse tehnilise rekonstrueerimise teostamine

Tööstuse sõjajärgse arenemise iseloomulikuks jooneks on põhjaliku tehnilise rekonstrueerimise teostamine ja tehnilise mahajäämuse igakülgne likvideerimine.

Saksa fašistliku okupatsiooni aastail purustatud tööstusettevõtete taastamine lülitas nad põhjalikku rekonstrueerimisse tehnika viimaste saavutuste baasil. Ülesanne seisnes selles, et muuta taastatud ettevõtted täiuslikumaks, rikkalikult varustatuks moodsa tehnikaga, mis pidi olema töö kõrgema tootlikkuse pandiks. Uhtlasi tähendas tööstuse tehniline rekonstrueerimine uue tehnika juurutamist kõikidesse tööstusharudesse, uue tehnika omandamist, töömahukate protsesside laialdast mehhaniseerimist ning tootmise tehnoloogiliste protsesside täiustamist.

Tehnilise rekonstrueerimise teostamine ning Leedu tööstuse tehnilis-ökonomilise mahajäämuse likvideerimine toimus vennasvabrikide kõrgestiarenenud masinaehitustööstusele tuginedes. Leedu rahvas tundis kommunistliku partei ja NSV Liidu valitsuse alatist hoolt Leedu majandus- ja kultuurielu taaselustamise eest. Iga aastaga sai Leedu rahvamajandus üha suuremal määral uusi masinaid ja tehnilisi seadmeid, ehitusmehhanisme, energeetilist varustust,

mitmesuguseid materjale, mis saabusid meie suure kodumaa igast nurgast. Nii näiteks sai Nõukogude Leedu 1949. aastal vennasvabariikidest 7,5 korda rohkem metallitöötlemise seadmeid kui 1945. aastal, elektriseadmeid 12 korda, ehitusmehhanisme 15 korda rohkem jne. Viienda viisaastaku nelja aasta jooksul saabus Leedusse 2 korda rohkem metallitöötlemise pinke ja 2,5 korda rohkem ehitusmehhanisme kui neljandal viisaastakul.

Seoses tööstuse tehnilise rekonstrueerimisega tõusis järsult raskete ja töömahukate tööde mehhaniseerimine vabariigis. Näiteks ehitusmaterjalide tööstuses tõusis mineraaltoorainete kaevandamise mehhaniseerimise ulatus ajavahemikus 1946.—1950. aastani 13-kordseks, telliselõikamise automatiseerimine tõusis 25,4 protsendilt 1946. aastal 75,1 protsendini 1950. aastal jne. Töötootlikkus antud tööstusharus tõusis sel perioodil 2,4 korda¹⁷. Seega tehti sõjajärgseil aastail vabariigi tööstuse tehnilis-ökonomilise mahajäämuse likvideerimisel suur samm edasi.

Seejuures tuleb märkida asjaolu, et masinaehitustööstuse loomine ja arendamine Leedus võimaldas vabariigi tööstusele anda teatud panuse kogu Nõukogude Liidu rahvamajanduse tehniliseks tõstmiseks. Leedu tööstus annab vennasvabariikidele rahvatarbeesemete kõrval üha suuremal määral ka masina- ja aparaadiehitustööstuse kvaliteetset toodangut: metallilõikamise pinke, turbiine, elektrimootoreid, elektrimooteriistu, turbatootmise masinaid, värvimisseadmeid jne.

Muutused tööstuse geograafilises paiknemises

Nõukogude Leedu tööstuse arengule on iseloomulikud suured muutused tööstusliku tootmise geograafilises paiknemises vabariigi territooriumil ja kapitalistlikult minevikult päritud tööstuse äärmiselt ebaühtlase paiknemise likvideerimine. Tööstuse plaanipärane taastamine, ja eriti uute tööstusettevõtete ehitamine toimus sotsialistliku tööstuse paiknemise põhiprintsiipe arvestades, silmas pidades vabariigi rahvamajanduse kompleksse arendamise nõudeid.

Industriaalse arenguga loodi vabariigis uued tööstuskolled. Nii näiteks kasvas looduslike ressursside kasutamise baasil Akmenė rajoonis suur ehitusmaterjalide — lubja ja tsemendi — tootmise keskus. Kui kodanlikus Leedus olid tellisetööstused koondatud peamiselt Kaunase kui peamise ehitusmaterjalide tarvitaja lähedale, siis sõjajärgseil aastail on tellisetööstused paigutatud laiali kogu vabariigi ulatuses.

Sõjajärgseil aastail kasvasid uued tööstuskeskused. Selle iseloomulikumaks näidiseks on Nõukogude Leedu pealinn Vilnius, kus enne seda peaaegu polnudki suurtööstuslikke ettevõtteid. Ülekaalus oli poolkäsitöenduslikku tüüpi väiketööstus. Sõjajärgseil aastail ehitati Vilniusse suured moodsa tehnikaga varustatud vabrikud ja

¹⁷ Leedu NSV Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeriumi materjalide põhjal.

tehased, näiteks elektrivoolumõõtjate tehas, elektrotehniline tehas «Elfa», laiatarbe-elektrikaupade tehas, silikaaditehas, õmblusvabrik «Lelija», suur kondiitrisaaduste tehas «Pergale» ja rida teisi. Sellega muutus Vilnius üheks vabariigi suurimaks tööstuskeskuseks. Vilniuse tööstuse osatähtsus kogutoodangu väljalaskes on tunduvalt tõusnud ja moodustas 1954. aastal 32%.

Kiires tempos toimus sadamalinna Klaipeda tööstuslik areng. Siia on põhiliselt koondunud laevaehitus-, laevaremondi- ja kala-tööstus. Klaipeda tööstuse osatähtsus tõusis 1954. aastal 22%-ni.

Kaunases, Šiauliais ja Panevėžyses toimus tööstuse edasine areng.

Töölisklassi kasv ja tööstustöölise rahvusliku kaadri loomine

Tööstuse kiire arengu kõrval toimus lakkamatult ka peamise tootliku jõu — kvalifitseeritud tööliste kaadri ja tootmistehnilise intelligentsi laiendatud taastootmise protsess. Tööstustöölise arv kasvas neljanda viisaastaku lõpuks 1940. aastaga võrreldes 2,8-kordseks¹⁸. Viiendal viisaastakul kasvas tööstustöölise arv veel umbes 73% võrra. Tööstuse säärase arengutempo ja tööliste arvu kasvamise juures oli vabariigi industrialiseerimise üheks peamiseks probleemiks tööliste kaadri ettevalmistamine, nende kultuurilis-tehnilise taseme tõstmine.

Nõukogude Leedu tööstuse edusammud sõjajärgsel perioodil on peamiselt tingitud sellest, et kommunistliku partei juhtimisel kasvas tööstusettevõtetes tuhandeid uusi kõrgeltkvalifitseeritud töölisi, tehnikuid ja insenere. Lähtudes sellest, et tööstusele oli vaja kindlustada kvalifitseeritud kaader, võttis Leedu Kommunistliku Partei Keskkomitee IX pleenum 1946. aasta aprillis vastu kaadri massilise ettevalmistamise programmi individuaalse ja brigaadiviisilise väljaõppe teel, samuti ka vabriku-tehasekoolides ja tööjüureservide tööstuskoolides.

Ainult aastail 1946—1949 valmistati tööjüureservide süsteemis ette 15 700 noort kvalifitseeritud töolist. Aastail 1946—1950 tõstis individuaalse või brigaadiviisilise väljaõppe teel või kursuste kaudu oma kvalifikatsiooni 76 000 töolist¹⁹.

Kohaliku rahvusliku tööstuskaadri loomise vajadust rõhutas eriti Leedu Kommunistliku Partei VI kongress (1949. aastal).

Tööstustöölise rahvusliku kaadri loomisel omas suurt tähtsust vennasvabariikide poolt antav abi. Teistest vabariikidest kohale sõitnud kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid aitasid taastada vanu ning ehitada uusi tööstusettevõtteid ja omandada uut tehnikat. Nad andsid Nõukogude Leedu tööstustöölisele ja meistritele edasi oma kogemusi ja teadmisi. Sajad ja tuhanded Leedu tööstuses töö-

¹⁸ Сообщение Государственной плановой комиссии и Статистического управления Литовской ССР «Об итогах выполнения послевоенного пятилетнего плана Литовской ССР на 1946—1950 гг.» — «Советская Литва» от 12 июня 1951 г.

¹⁹ Leedu NSV Statistikavalitsuse andmeil.

tajad viibisid ka teiste liiduvabariikide ettevõtetes, omandades eesrindlikke kogemusi. Kõik see aitas kaasa rahvusliku tööstuskaadri kultuurilis-tehnilise taseme tõusule.

Rahvusliku tööstuskaadri ettevalmistamisel oli eriti tähtis osa vabariigi kõrgematel õppeasutustel, samuti ka kesk-eriõppeasutustel. Näiteks tõusis üliõpilaste arv 6000-lt 1940. aastal 11 400-ni 1950. aastal ja 22 700-ni 1955. aastal. Ainult Kaunase Polütehniline Instituut valmistas aastail 1950—1955 ette üle 2000 inseneri.

Arvulise kasvu kõrval toimus ka Leedu töölisklassi poliitiline tugevnemine ja kasv. Töölisklassi arvuline suurenemine ning tema poliitilise küpsuse ja aktiivsuse kasv laiendasid tunduvalt proletariaadi diktatuuri vabariigis, aitasid kaasa töölisklassi ja talurahva liidu tugevnemisele ning tugevdasid ka töölisklassi juhtivat osa talurahva suhtes. See soodustas vabariigi põllumajanduse sotsialistlikku ümberkujundamist.

Töötavate hulkade suur aktiivsus vabariigi tööstuse arendamisel

Tööstuse ja kogu vabariigi majanduse tõus saavutati nõukogude perioodil tänu töötajate laialdaste hulkade loovale initsiatiivile ja ennatsalgavale tööle. V. I. Lenin kirjutab, et meie revolutsioon jättis «kõik teised revolutsioonid kaugele seljataha sellepärast, et ta on nõukogude võimu kaudu tõmmanud riiklikust ülesehitustööst aktiivselt osa võtma kümned miljonid inimesed, kes varem polnud sellest tööst huvitatud»²⁰.

Sotsialistlik võistlus oli selleks võimsaks liikumiseks, milles väljendus Leedu töötavate hulkade entusiasm sotsialistlikus ülesehitustöös. Kui 1945. aastal võttis sotsialistlikust võistlusest osa veidi üle poole töötajatest Nõukogude Leedu vabrikutes ja tehastes, siis neljanda viisaastaku lõpus hõlmas sotsialistlik võistlus 87% kõigist töolistest. Neljanda viisaastaku jooksul kasvas tööeesrindlaste ja lööktööliste arv neljakordselt.

Viienda viisaastaku aastail võttis sotsialistlik võistlus, eesrindlaste liikumine ning tootmise ratsionaliseerimine veelgi suurema ulatuse.

Nõukogude Leedu tööstuse eesrindlikke töölisi iseloomustab see, et nad olid NSV Liidu sotsialistlikus tööstuses antud ajaloolisel perioodil esile kerkinud tootmise novaatorite tõelised õpilased. Kõik sotsialistliku võistluse uued vormid, mis esinesid NSV Liidu sotsialistlikus tööstuses, leidsid elavat vastukaja Leedu NSV vabrikutes ja tehastes.

Leedu töötajad, kes võtsid aktiivselt osa tootmise novaatorite üldrahvalikust liikumisest, võtsid neilt üle kogemused ning omandasid ka uue tehnika, saavutades tootlikkuse järsu tõusu, toodangu kvaliteedi paranemise, omahinna alandamise ja kõigi tööstusettevõtete töö tehnilis-majanduslike näitajate paranemise. Nii

²⁰ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 461.

näiteks oli töötotlikkus 1954. aastal 3,3 korda kõrgem kui 1945. aastal ja 40% kõrgem kui 1950. aastal²¹.

Leedu töötavate hulkade tööalase ja poliitilise aktiivsuse tõusule on iseloomulik see, et see tõus toimus teravnenud klassivõitluse tingimustes. Leedu töötajad, keda juhtis kommunistlik partei, andsid vastulöögi klassivaenlaste sepitsustele.

Leedu Kommunistlik Partei pidas lakkamatut võitlust kodanliku ideoloogia igasuguste avaldumiste vastu tööliste hulgas, selle eest, et kaoksid kapitalistlikud igandid inimeste teadvuses, et töösse ja ühiskondlikku varasse suhtutaks sotsialistlikult.

*

Sotsialistliku ülesehitustöö ajaloolised kogemused Leedus kinnitavad veel kord marksistlik-leninlikku teesi selle kohta, et sotsialistlik industrialiseerimine on sotsialistliku ülesehitustöö käigus selleks võtmeks, mis viib võidule uue kõrgema ühiskondliku korra ning kindlustab tootlike jõudude kiireima arengu ühiskonna üha kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalseks rahuldamiseks.

Tööstuse taastamine ja kiiretempoline arendamine koos põllumajanduse kollektiviseerimisega löid vajalikud eeldused Nõukogude Leedu töötajate materiaalse heaolu ja elu kultuurilise taseme süstemaatiliseks tõstmiseks.

Viimaseil aastail on Nõukogude Leedus tootlike jõudude maksimaalse arendamise baasil teostatud tõeline kultuurirevolutsioon, mis on nõukogude korra ja nõukogude majandussüsteemi eeliste erdaks demonstratsiooniks.

Leedu rahva majanduse ja kultuuri edasine tõus on seotud vabariigi industrialiseerimise kiirendatud tempoga ja sotsialistliku tööstuse kui kogu Leedu NSV rahvamajanduse juhtiva aluse edasise arendamisega.

Vilniuse Riiklik Ülikool

²¹ А. Петров, Промышленность Советской Литвы на подъеме, Вильнюс 1955, стр. 67.

PÖLEVKIVITÖÖSTUSE KOHT JA TÄHTSUS EESTI NSV MAJANDUSES

D. KUZNETSOV,
majandusteaduste kandidaat

Võideldes nõukogude rahva materiaalse heaolu ja kultuurilise taseme tõstmise eest, hoolitsevad kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus pidevalt rasketööstuse kasvu eest.

V. I. Lenin õpetas, et rasketööstus on kõigi sotsialistlike majandusharude arendamise ja meie kodumaa kaitsevõime tugevdamise aluseks ning töötajate heaolu kasvu võimsaks allikaks.

Juhindudes suure Lenini õpetusest tegid Eesti NSV töötajad EKP Keskkomitee juhtimisel ära suure töö eesrindliku kodumaise tehnika baasil põhineva sotsialistliku tööstuse arendamisel ja täiustamisel vabariigis.

Neljanda viisaastaku lõpul oli kerge- ja toiduainetetööstuse toodangul vabariigi tööstustoodangu kogumahu esikoht. Tarbeesemete tootmine moodustas 1950. aastal 59% Eesti NSV tööstuse kogutoodangust, tootmisvahendite tootmine aga — 41%.

Nõukogude vennasvabariikide üha kasvava abiga arenesid sõjajärgsete viisaastakute ajal eriti kiires tempos rasketööstuse harud. Sellest räägivad kujukalt järgmised arvud. Kui kogu Eesti NSV tööstuse kogutoodang suurenes ajavahemikus 1945. a. — 1954. a. 8,2 korda, siis metalli töötlev tööstus kasvas samal perioodil tootmismahu poolest 10,3 korda.

Metallitööstuse ülekaalukas kasv vastab meie rahva eluliste huvidele. Selle alusel teostatakse kõigi rahvamajandusharude tehniline ümberkorraldamine.

Koos tööstusliku tootmise kasvuga arenes vabariigis kiires tempos kütteainetetööstus. Kütteainete tootmine Eesti NSV-s suurenes ajavahemikus 1945.—1954. a. 7,1 korda.

Viiendal viisaastakul saavutasid meie vabariigi töötajad uusi suuri edusamme. Viiendaks viisaastakuks ülesseatud ülesanded vabariigis täideti ennetähtaegselt kolme aasta ja 11 kuuga. Tööstustoodang suurenes viisaastaku jooksul kaks korda.

Rasketööstuse ülekaalukas areng muutis vabariigi tööstusharude struktuuri. Nii oli tootmisvahendite tootmine 1954. aastal kindlalt

esikohal. Rasketööstuse toodang moodustas 1954. aastal 54,3% kogu tööstustoodangust.

Põlevkivitööstus kui üks tähtsamaid rasketööstuse harusid arenes ja tugevnes iga aastaga. Põlevkivi kaevandamine suurenes vabariigis ajavahemikus 1945.—1954. a. 8,4 korda, põlevkivi toorõli tootmine aga 29,3 korda. Põlevkivitööstuse osatähtsus kasvas. Kui 1945. aastal moodustas põlevkivitööstuse toodang rahalise arvestuse järgi 5,2% tööstustoodangu mahust, siis 1954. aastal moodustas see juba 7,6%.

Põlevkivi kaevandamise kasv ja tema töötlemine iseloomustab eredalt partei ja valitsuse hoolt selle eest, et vabariigi looduslikud rikkused lülitataks üha ulatuslikumalt sotsialistlikku tootmisesse.

Käesoleval ajal on Eesti NSV põlevkivitööstusel Nõukogude Liidu põlevkivitööstuses juhtiv koht. Eesti põlevkivibassein annab 75% kogu Nõukogude Liidus kaevandatavast põlevkivist. Vabariigi põlevkivi töötlemise kombinaadid annavad 80% kogu NSV Liidu toorõlist ja 68% kogu tarbegaasi toodangust.

Kapitalistlike maade majanduses ei saa põlevkivitööstusel rahulikes tingimuses sellist arengut olla. See on tingitud asjaolust, et nendes maades toimub põlevkivi kaevandamine ja töötlemine maksimaalse kasumi eesmärgil.

Kodanlike maade majanduse militariseerimine ja sõjad annavad monopolistidele kolossaalseid kasumeid. Kunstliku vedelkütte tootmine põlevkivist hakkab neis tingimuses kiiresti arenema. Peale selle, seoses sõjaliste ettevalmistustega, kogudes mobilisatsiooni eesmärgil strateegilisi tooraineid, kaitsevad üksikud riigid põlevkivitööstust kõrgete tollidega nafta konkurentsist eest.

Rahuaja tingimustes aga väheneb põlevkivi töötlemine tunduvalt.

Põlevkivist saadud kunstlik vedelküte ei ole võimeline naftaga võistlema.

Šotimaal kujunes põlevkivitööstus 1847. aastal ja peaaegu kõik põlevkivitööstuse ettevõtted sattusid inglise naftamonopolide kätte. Põlevkivi töötlemine hakkas olenema naftakütte hindadest kapitalistlikul maailmaturul. Esimese maailmasõja ajal tõusid nafta hinnad tunduvalt ja see kutsus Šoti põlevkivitööstuses esile elavnemise. Näiteks 1915. aastal töödeldi 3 miljonit tonni põlevkivi. Kuid pärast sõda jäi põlevkivi töötlemine soiku. 1937. aastal töödeldi 1,5 miljonit tonni põlevkivi. Teise maailmasõja ajal suurenes põlevkivi töötlemine mõnevõrra, kuid juba 1947. aastal vähenes 1 miljonile tonnile aastas. Pärast Teist maailmasõda säilitatakse Šoti põlevkivitööstust kui potentsiaalset vedelkütte reservi, juhuks kui Inglismaa varustamine naftaga peaks mõneks ajaks katkema.

Prantsusmaal eksisteerib põlevkivitööstus üle sajandi, kuid ka siin pole ta ikka veel saanud laialdaselt areneda. Väikestes utmistehastes ei töödelda üle 500 000 tonni põlevkivi aastas.

Rootsis arenes põlevkivitöötlemine peamiselt Teise maailmasõja aastail. Olles naftasaaduste varujatest ära lõigatud, muutis Rootsi põlevkivitööstuse omaenda kunstliku vedelkütte allikaks. Igal aas-

tal toodetakse Rootsis kuni 90 000 tonni põlevkivist saadud vedelkütet: gasooli, bensiini, mootoripetrooleumi ja masuuti.

Hispaanias ja teistes kapitalistlikes Euroopa maades, kus leidub põlevkivivarusid, ei ole põlevkivitöötlemisel tööstuslikku tähtsust.

Seoses relvastuse võidujooksu ja strateegiliste toorainete kogumisega hakatakse Ameerika Ühendriikides ja mõnedes nendega majanduslikult seotud maades põlevkivitööstusele üha rohkem tähelepanu pöörama.

Ameerika Ühendriikides moodustavad põlevkivivarud sadu miljardeid tonne. Kuid kuna ameerika naftamonopolid on nafta peremeesteks kapitalistlikul maailmaturul, siis pole Ameerika Ühendriikides ehitatud ühtegi põlevkivi utmise tehast, välja arvatud mõned katseseadeldised.

Pärast Teist maailmasõda muutus olukord mõnevõrra. Naftatootmine Ameerika kontinendi sügavatest horisontidest nõuab üha suuremaid kapitalimahutusi ja kõrgekvaliteedilise terase kasutamist. See sunnib Ameerika Ühendriikide naftamonopole pidama julma võitlust Lähis-Ida ja Ladina-Ameerika odava nafta eest. Kuid rahvuslik vabastusliikumine suurte naftatagavaradega maades nõrgendab ameerika naftakuningate veendumust selles, et nad jäävad igavesti nende maade nafta peremeesteks.

Ameerika Ühendriikide naftamonopolid otsustasid seepärast hakata põlevkiviga tegelema. Ameerika Ühendriikide Kongress eraldas teaduslikuks uurimistööks 1950.—1955. a. 85 miljonit dollarit, et välja selgitada võimalused naftasaaduste tootmiseks kivisöest ja põlevkivist. Ameerika Rahvuslik Naftanõukogu teostas 1951. aastal uurimusi ja avaldas uurimuste tulemused. Kui tonni nafta tootmise kulud ületavad põlevkivist saadud tonni toorõli kulud, siis asendab põlevkivitööstus Ameerika Ühendriikides naftatööstuse. Põlevkivivarudega maad lähevad Ameerika Ühendriikides riiklikust reservfondist üle naftamonopolide käsutusse.

Kanadas ja Austraalias oli põlevkivitööstuse arenemisel otsustavaks teguriks relvastuse võidujooks. Austraalias teostati põlevkivi katselist töötlemist juba 1865. aastal. Põlevkivitööstus aga tekkis alles Teise maailmasõja aastail. Põlevkivi utmise tehastes toodetakse diiselkütet ja masuuti sõja-merelaevastiku tarvidusteks.

Kogu põlevkivitööstuse arengu käik kapitalistlikes maades näitab, et põlevkivi töötlemine on seal ühekülgse suunaga, peamiselt kunstliku vedelkütte tootmine.

Põlevkivitööstuse osatähtsuse ja koha kodanlikus Eestis määrasid kindlaks samuti mitte laiade rahvahulkade vajaduste rahuldamise huvid, vaid kodanluse huvid ja sõjalised vajadused.

Põlevkivitööstus rajati Eestis 1916. aasta kesksaiku, kui Kohtla-Järvel ehitati esimene põlevkivikaevandus.

Eesti põlevkivi kasulike omaduste avastamisel ja tema kasutusele võtmises tootmises etendasid tähtsat osa vene teadlased. Juba 1789. aastal uuris põlevkivi M. Engelhardt, 1791. aastal I. Georgi ja 1910. aastal L. Fokin. Esimese geoloogilise ekspeditsiooni põlev-

kivi leiukohta Eesti territooriumil teostas akadeemik G. Helmersen 1837. aastal.

Põlevkivitööstuse tekkimine oli seotud küttenäljaga, mille elas üle Petrograd seoses Esimese maailmasõjaga.

Lahtikiskumine Nõukogude Venemaa küljest kodanlik-natsionalistliku diktatuuri perioodil põhjustas Eesti orjastamise Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa imperialistide poolt. Nende käes olid kõik riigi majanduse võtmepositsioonid.

Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa riikide monopolistliku kapitali mõju tagajärjel hävisid paljud masinaehitustehased ja teised suured tööstusettevõtted. Kodanlik Eesti muutus kapitalistlike maade agraaripatsiks ja odava tooraine ning poolfabrikaatide saamise maaks.

Välismaa kapital haaras rikkalikud põlevkivivarud enda kätte. 1928. aastal andis kodanlik valitsus 25 luba kontsessioonide asutamiseks. Põlevkivitööstuses hakkas peasa etendama saksa kapital. Suur tähtsus oli ka inglise ja rootsi kapitalil.

Välismaa kapital Eestis arendas põlevkivitööstust samuti ühekülgselt. Esimestel aastatel laienes peamiselt põlevkivi kaevandamine, mida kasutati energeetilise küttena. Kui 1920. aastal oli põlevkivi erikaal riigi küttebilansis 8,3%, siis 1925. aastal — 36,2%. Töötlemisele läks üsna tühine osa põlevkivi. 1924. aastal töödeldi esimeses riiklikus põlevkivikaevanduses Kohtla-Järvel, mis rajati riikliku kapitali baasil, ainult 0,9% saadud põlevkivist.

Põlevkivi töötlemise areng Eestis algab seoses Saksamaa fašiseerumisega, mis nõudis üha suuremal hulgal toorest põlevkiviõli bensiini ja keemiliste ainete tootmiseks sõjalistel eesmärkidel. 1939. aastal suurenes põlevkivi kaevandamine 1935. aastaga võrreldes 3 korda. Üle poole põlevkivist töödeldi vedelateks toorsaadusteks, mida veeti välja Saksamaale.

Olles strateegilise tooraine allikaks fašistlikule Saksamaale oli põlevkivitööstus nõrgalt seotud Eesti enda teiste majandusharudega ja põlevkivitööstuse osatähtsus riigi majanduses oli tähtsusetu.

Imperialistid ekspluateerisid julmalt põlevkivitööstuse töötajaid. Peamiseks tööriistaks kaevanduses oli kirka. Töökaitse eest ei hoolitsenud keegi. Eririietust ei antud. Töötingimused halvenesid eriti majanduskriisi aastail, 1929.—1933. a. Palju töölisi vallandati. Esimeses riiklikus põlevkivikaevanduses Kohtla-Järvel vallandati 1930. aastal 30% töolistest. 1934. aastal jäi põlevkivitööstusse 1929. aastaga võrreldes ainult 65% töolistest.

Kapitalistid pigistasid lisaväärtust välja tööliste töö intensiivsuse tõstmisega. Toodang ühe põlevkivi kaevandamisel töötava töölise kohta esimeses riiklikus põlevkiviettevõttes kasvas ajavahemikus 1929. a. — 1934. a. 78,8%. Töötasu vähenes ajavahemikus 1929. a. — 1933. a. 21,5% võrra.

Põlevkivibasseini töölised elasid halvasti korrastatud asulates. Tööliste perekonnad viresid poolnälginult vanades barakkides.

Kohtla-Järvel ja Kukuruses tuli ühe elaniku kohta ainult 1,3 m² elamispiinda. «Kohtla» kaevanduse asula kitsas naiste ühiselamus elas 52 m²-l 76 inimest.

Kaevanduse peremeeste ja tööliste vahel teravnesid vastuolud üha enam. Selle väljenduseks olid tööliste streigid ja massilised protestid. 1936. aastal toimus Kiviõli ja Kohtla kaevurite streik.

Alles nõukogude võimu taaskehtestamisega Eestis 1940. aastal hakkab põlevkivitööstus arenema töötajate eneste huvides. Muutus põlevkivitööstuse osa ja olukord vabariigi majanduses. Erinevalt kapitalistlikest maadest arenes Eesti NSV põlevkivitööstus Teise maailmasõja järgsetel rahuliku ülesehituse aastatel eriti kiires tempos.

Märkimisväärselt kasvas Eesti NSV-s põlevkivi kaevandamine. 1954. aastal suurenes põlevkivi kaevandamine võrreldes 1946. aastaga 3,1 korda¹. Põlevkivi kaevandava tööstuse erikaal 1954. aasta tööstuslikus kogutoodangus oli 4,1%.

Põlevkivibasseinis taastati ja rekonstrueeriti lühikese aja jooksul vanad kaevandused ja ehitati uued, mis varustati eesrindliku nõukogude mäetehnikaga. Ajavahemikus 1946. a. — 1954. a. suurenes soonimismasinade arv vabariigi kaevandustes 10 korda, kraaptransportööride arv — 34 korda.

Eesti NSV kaevanduste tehnilisel rekonstrueerimisel andsid suurt abi nõukogude vennasvabariikide töötajad. Uraalist ja Taga-Kaukaasiast saadi transformaatoreid ja teisi elektrisesseseadeid. Ukraina saatis kaevandustesse elektrivedureid, soonimismasinaid ja mitmesuguseid mäetehnilisi sisseseadeid, mis kergendavad kaevurite tööd ja tõstavad tootlikkust.

Uus tehnika võimaldas töömahukaid kaevandamisprotsesse mehhaniseerida. 1954. aastal toimus põlevkivi lahtiraiumine kaevandamise jaoskondades 71,8% masinatega. Väikese võimsusega mootorvedurid asendati trolli- ja akumulaator-elektriveduritega. Trollielektrivedurite parki suurendati ajavahemikus 1946. a. — 1954. a. 2,7 korda.

Töö elektrienergiaga varustatuse koefitsient kaevanduses kasvas. 1954. aastal kulus töölise poolt põlevkivi kaevandamisel kulutatud ühe inimitundi peale 4,9 korda rohkem elektrienergiat kui 1946. aastal.

Uus tehnika soodustas kaevandamise süsteemi muutmist. Väheefektiivse kambrisüsteemi asemel on kaevandustes juurutatud kaevandamine laavades. Koristustööga tegelevate tööliste tootlikkus on laavas 46—48% kõrgem kui kambris.

Kaevandustööliste tootlikkus kasvas põlevkivibasseinis 1954. aastal 1946. aastaga võrreldes rohkem kui kaks korda.

Tootlikkuse kasvule aitas märgatavalt kaasa uute eesrindlike töö organiseerimise meetodite juurutamine. Kaevanduses juurutatakse laialdaselt tööd tsükligraafiku alusel, mis kindlustab mäeteh-

¹ Kõik andmed põlevkivisaaduste kaevandamise, töötlemise ja toodangu kohta on toodud põlevkivi-keemiatööstuse ettevõtete aruannete põhjal.

nika kõige täielikuma ja ratsionaalsema ärakasutamise. Koristusjaoskondades ja ettevalmistustöödel loodi alatised kompleksbrigaadid.

Töö varustatus tehnikaga ja uued töö organiseerimise meetodid kindlustavad põlevkivi kaevandamise mahu kasvu ja tema omahinna alandamise. 1954. aastal oli tonni põlevkivi kaevandamise omahind kaevanduses keskmiselt 11,2% madalam kui 1946. aastal (elektrienergia ja materjalide hulгимүүгihindade muutumist arvestades).

Põlevkivitööstuse arendamisel kehtestasid partei ja valitsus sellised proportsioonid põlevkivi kaevandamise ja tema töötlemise vahel, mis tagasid põlevkivi töötlemise laiendamist ja tema osatähtsuse tõstmist. 1945. aastal moodustas põlevkivi töötleva tööstuse toodangu erikaal vabariigi tööstuslikus kogutoodangus ainult 1%. Olemasoleva tööstusliku sisseseade efektiivsema ärakasutamise ja uute võimsamate põlevkivigeneraatorite ehitamisega kombinatsioonides suurenes ka põlevkivi toorõli tootmine 1954. aastal võrreldes 1946. aastaga 3,9 korda. Põlevkivi töötlemise osatähtsus kasvas. Põlevkivi töötlevate ettevõtete toodang moodustas 1954. aastal 3,5% Eesti NSV tööstuse kogutoodangust.

Põlevkivitööstuse arengu tähtsaimaks probleemiks on põlevkivi kompleksne kasutamine, mis kindlustab põlevkivi kõigi kasulike komponentide igakülgse ärakasutamise.

Neljandal viisaastakul loodi partei ja valitsuse initsiatiivil täiesti uus tööstusharu vabariigis — põlevkivigaasi tööstus. Leningradi teadlaste ja spetsialistide abiga ehitati Kohtla-Järve linnas 1948. aastal maailma esimene võimas tehas rahuliku toodangu — tarbe-gaasi tootmiseks põlevkivist. Ajavahemikus 1949. a. — 1954. a. suurenes gaasi tootmine vabariigis 4,6 korda.

Põlevkivi kompleksne kasutamine ei piirdu ainult toorõli ja gaasi tootmisega põlevkivist. Põlevkivi töötleva tööstuse ettevõtete majanduslikud töönäitajad paranevad mitmesuguste keemiliste saaduste tootmisega. Ainult õli ja gaasi tootmine põlevkivi töötlevais ettevõttes toob rahvamajandusele kahju ja on ebaratsionaalne. See on tingitud sellest, et gaasi või õli tootmiseks peab kulutama suure hulga võrdlemisi hinnalist põlevkivi. Nii kulub tuhande kuupmeetri gaasi saamiseks peaaegu 2,5 tonni põlevkivi, ühe tonni õli tootmiseks aga 6—7 tonni sama põlevkivi, mis määrab juba põhiliselt ära gaasi ja õli omahinna. Õli või gaasi tootmise rentaablus saavutatakse ainult siis, kui õlist ja gaasist saadakse kõik kõrgeväärtuslikud ja riigis defitsiitsed keemilised saadused. Ühest tonnist toorõlist, mis on saadud poolkõksistamise protsessis, võib saada ligi 150 kg autobenziini, 120 kg diiselkütet, 500 kg masuuti, 100 kg bituumenit teede katteks, 30 kg fenooli plastmasside ja lakkide jaoks, 60 kg plastifikaatoreid, flotoreagente ja teisi saadusi.

Keemiatööstuse soodne mõju põlevkivi töötlemise majanduslikele näitajaile on ilmne näiteks Kohtla-Järve kombinadis. Peale tarbe-

gaasi ja kunstliku vedelkütte toodetakse kombinaadis väävliit, hüposulfiiti, õliseid antiseptikuid ja teisi saadusi. Väljalastava toodangu assortimendi laiendamine ühes tootmise organiseerimise ja tehnoloogia parandamisega aitas kaasa gaasi omahinna süstemaatilisele alandamisele. Kuue aasta jooksul (1949. a. — 1954. a.) alanes gaasi omahind 68,3% võrra.

Põlevkivi töötlemise tööstuse sisemiste proportsioonide parandamisel on keemiatööstuse erikaalu tõstmine eriti suure tähtsusega. Väärtuslike keemiasaaduste väljalaske mahu suurendamine, tooraine, materjalide, auru, vee ja elektrienergia kulude alandamine ning uute saaduste tootmise organiseerimine parandab põlevkivi töötlemise majandust veelgi.

Peale orgaaniliste ainete sisaldab põlevkivi mineraalseid komponente, mis moodustavad umbes 60—65% põlevkivi kaalust.

Käesoleval ajal lähevad mineraalid igasuguse töötlemisviisi juures jäätmete hulka. Seejuures võib neist organiseerida tsemendi ja teiste ehitusmaterjalide tootmist. Põlevkivi tööstusliku töötlemise rahvamajanduslik efektiivsus kasvab sel juhul tunduvalt.

Nii keerulise tööstusliku tooraine töötlemisel nagu on seda põlevkivi, on vajalikuks tingimuseks põlevkivi töötleva tööstuse kompleksne areng. Olemasolevad raskused põlevkivi töötleva tööstuse arengus on seletatavad peamiselt sellega, et seda vajadust ei arvestata praktilises töös veel küllaldaselt.

Põlevkivitööstuse kompleksne areng aitab tõsta põlevkivitööstuse osa Eesti NSV rahvamajanduses. Olles kõige tihedamas seoses mitmesuguste tööstusharudega, raudteetranspordi ja põllumajandusega, olles kas sisseseadete tellijaks või kütte, tooraine ja keemiliste saaduste tootjaks, on põlevkivi kaevandamisel ja töötlemisel vabariigi majanduses tähtis koht.

Põlevkivitööstus aitab kaasa vabariigi metallitöötlemise ja masinaehituse tööstuse arengule. Paljud tehased toodavad kaevandustele ja põlevkivi töötlevatele tehastele sisseseadeid ning spetsiaalseid sõlmesid ja detaile utmisagregaatidele. Tallinna Masinaehitustehas ja tehas «Ilmarine» valmistavad Kohtla-Järve, «Kiviõli» ja «Kohtla» kombinaatidele sisseseadeid. Põlevkivibasseini kaevanduste tarviduste rahuldamiseks loodi Jõhvi linnas mehaanikatehas mäeseadmete remontimiseks.

Masinaehitus vabariigis kasvas neljanda ja viienda viisaastaku aastail võimsaks tööstusharuks. 1954. aastal andis masinaehituse tööstus 12,9 korda rohkem toodangut kui 1945. aastal.

Põlevkivi kindlustab tunduval määral vabariigi energeetikabaasi kasvu. Sõjajärgseil aastail rajati Kohtla-Järve ja Ahtme linnades soojuselektrijaamad, mis töötavad peenpõlevkiviküttega. Nad varustavad elektrienergiaga Kohtla-Järve põlevkivi töötlemise kombinaati ja põlevkivibasseini. Ka Kiviõli ja Püssi soojuselektrijaamad kasutavad kütteks põlevkivi. Nende jaamade elektrienergia läheb samuti põlevkivitööstuse ettevõttele ja töötajate vajaduste rahuldamiseks. Peenpõlevkiviga töötab Tallinna soojuselektrijaam. Põlevkivi kasu-

tavad ka tehaste elektriijaamad, nagu näiteks V. Kingisepa nime-
lises Tselluloosi- ja Paberikombinaadis ja paljudes teistes suurtes
tööstusettevõtetes. 1945. aastast 1954. aastani suurenes elektri-
energia tootmine Eesti NSV-s 7,6 korda.

Põlevkivi leiab tahke küttena laialdast kasutamist tööstuses ja
raudteetranspordis. Teda kasutatakse vabrikute ja tehaste katelde
küttekolletes. Enamik Tallinna, Narva ja vabariigi teiste lin-
nade tööstusettevõtteid kasutab põlevkivi energeetilise küttena.
Peenpõlevkivi segatuna kivisõega kasutatakse vedurite küttekol-
letes.

Põlevkivigaasitööstus varustab Tallinna elanikkonda tarbega-
siga. 1955. aasta 1. novembriks gasifitseeriti Tallinnas 6041 kor-
terit. Peaaegu 28 000 Eesti pealinna elanikku kasutab mugavat ja
odavat kütet, eriti toidu valmistamisel.

Paljud linna tööstusettevõtted, nagu näiteks piimakombinaat,
leivatehas, likööri- ja viinatehas on üle viidud gaasiküttele. Gaasi
saab linnas üldse 23 vabrikut, 20 ühiskondliku toitlustamise ette-
võtet ja 82 väiksemat ettevõtet.

Igal aastal vabastab gaas linna umbes 11 000 tonni tingkütte
juurdeveost.

Põlevkivi töötlevad ettevõtted toodavad mitmesuguseid saadusi,
mis leiavad Eesti NSV rahvamajanduses laialdast kasutamist.
Autotransport kasutab autobensiini. See vabastab vabariigi tundu-
val määral naftabensiini sisseveost Nõukogude Liidu kaugematest
rajoonidest, milleks igal aastal kulutati suured rahasummad ja
koormati raudteetransporti. Raudteetransport saab põlevkivist
kõrgevärtuslikku õli liiprite immutamiseks. Selle õliga immuta-
tud liiprid on vastupidavamad ja säilivad kauemini võrreldes liip-
ritega, mis on immutatud teiste ainetega. Kummitööstus kasutab
pehmendajat, mida Kohtla-Järve kombinaadis toodetakse põlev-
kiviõlist. Metallitöötlemise tööstuse ettevõtteis kasutatakse vormi-
mullakinnitajat. Käesoleval ajal võetakse Kohtla-Järve kombinaadis
ekspluatatsiooni tsehh uttevete defenoleerimiseks, et toota naha-
tööstusele defitsiitset parkainet.

Fotohüposulfiit leiab kasutamist ka kinematograafia ettevõtteis,
väävel — keemiatööstuses. Maanteede ehitamisel kasutatakse põlev-
kivi bituumenit.

Põlevkivitöötlemise saadused, aga samuti ka tootmisjägid on
keemiatööstusele väärtuslikuks tooraineks. Põlevkivifenoolid on
tooraineks, millest valmistatakse laiatarbekaupadeks kasutatavat
plastmassi. Fenoolidest valmistatakse antiseptikuid. Sellega immu-
tatakse puitu, säilitades seda lagunemise eest. Kasutamist leiavad
ka lakid, mida saadakse fenoolidest.

Põlevkivituhka kasutatakse ehitusmaterjalide tööstuses. Põlev-
kivituhast valmistatakse Tallinna tehases «Kukermiit» põlevkivi-
tuhk-sideainet.

Vorovski-nimelises tsemenditehases Leningradis läbiviidud töös-
tuslikud katsed näitasid, et Kohtla-Järve kombinaadi kamberahjude

põlevkivikoksi on võimalik edukalt ära kasutada portlandtsemendi tootmiseks.

Põlevkivitööstuse saadused ja jäägid leiavad kasutamist ka põllumajanduses. Põlevkivitöötlemise saaduste hulgas on põllumajanduse jaoks kõige suurema perspektiiviga meie maal äärmiselt defitsiitsed karbolineumid — puuviljaaedade, teraviljakultuuride ja rohutaimede parasiitide vastu võitlemise preparaadid. Põlevkivituha kasutatakse happeliste muldade lupjamiseks, mis tõstab nende viljakust.

Põlevkivitööstuse areng avaldas oma mõju põllumajanduse struktuuri muutumisele põlevkivibasseinis. Basseini linnalähedasel alal on loodud uus põllumajandusharu — aedviljakasvatus, mis peab rahuldama elanikkonna vajadusi tomatite, sibulate, rediste, kurkide, kapsaste ja teiste aedviljade järele. Viienda viisaastaku kolme esimese aasta jooksul suurenesid aedvilja all olevad külvipinnad basseini üksikutes rajoonides 14—70% võrra.

Teenides nõukogude inimeste kasvavate vajaduste rahuldamist, on Eesti NSV põlevkivitööstuse toodangu järele väljaspool vabariigi piire suur nõudmine.

1948. aastast alates saavad Lenini linna elanikud Kohtla-Järve—Leningradi gaasijuhnte kaudu põlevkivigaasi. 1954. aasta lõpuks oli Leningradis gasifitseeritud üle 227 000 korteri. Üle 2,5 miljonil linnainimesel on mugav küte.

Leningradi elanikud said korterite gasifitseerimisest suurt kasu, kuna gaasi kasutamine tuleb leningradlastel teiste küteliikidega võrreldes 4—5 korda odavam. Leningradi elanikud said ajavahemikus 1948. a. — 1954. a. gasifitseerimise arvel üle 400 miljoni rubla kokkuhoidu (selle summa kindlaksmääramisel on arvesse võetud riiklike hindade alandamist kõigile küteliikidele, peaaeglikult petrooleumile).

Töötajate väljaminekute kokkuhoid aitas kaasa nende reaalpalga tõusule ning materiaalsete ja kultuuriliste elutingimuste parandamisele.

Leningradi tööstuses ja kommunaalmajanduses leiab põlevkivigaas laialdast kasutamist. 1954. aastal sai gaasi üle 1000 tööstus- ja kommunaalettevõtte.

Leningradi gasifitseerimisega lahendatakse tunduval määral küsimus linna vabastamisest kaugelt kohale veetavast kallist küttest. Ainuüksi 1953. aastal asendas põlevkivigaas Leningradis üle 265 000 tonni tingkütet, sellest 160 000 tonni petrooleumi tingküttes (114 000 tonni natuuras), 50 000 tonni puid tingküttes (350 000 m³ natuuras) ja 55 000 tonni sütt tingküttes (80 000 tonni Petšooras sütt).

Eesti põlevkivi kasutatakse küttena Pihkva soojuselektrijaamas, Riia, Vilniuse, Kaunase ning Läti ja Leedu teiste linnade, aga samuti ka Leningradi oblasti linnade tehastes ja vabrikutes. Põlevkivi suureks tarbijaks on ehitusmaterjalide tööstuse ettevõtted.

Põlevkivitööstuse toodang leiab tarbijaid paljudes Nõukogude

Liidu linnades, sajad kilomeetrid Eesti NSV-st eemal. «Kohtla-Järve» kombinat saadab fenoole Pravdinski parkimisekstraktide tehasele. Vormimulla kinnitajat kasutavad Moskva autotehased ja Voikovi-nimeline tehas, Omski, Tšeljabinski, Novosibirski, Vladivostoki, Minski ja teised tehased.

Põlevkivitööstust arendades osutavad partei ja valitsus palju tähelepanu põlevkivitööstuse töötajate materiaalsete ja kultuuriliste elutingimuste parandamisele.

Nõukogude võimu aastail muutus põlevkivibassein mitte üksnes vabariigi võimsaks tööstuskeskuseks, vaid ka kultuurikeskuseks. Vanade töölisasulate asemele kasvasid hästikorrastatud linnad, nagu Kohtla-Järve, Kiviõli, Jõhvi. Ainuüksi Kohtla-Järve linnas ehitati 2 kooli ja 16 lasteasutust. Kohtla-Järve linna uues rajoonis — sotsialistlikus linnaosas on kõik tööliste korterid gasifitseeritud ja termofitseeritud. Kohtla-Järvel asub vabariigi üks paremaid kultuuripaleesid.

Suurepärane töölisasula rajati «Kukruse» kaevanduse töölistele.

Jõhvi linnas valmistatakse mäetööstuskoolis noort kvalifitseeritud tööliste kaadrit. Põlevkivigaasi tööstuse spetsialistid saavad väljaõppe spetsiaalses tehnikumis Kohtla-Järve linnas.

Põlevkivitööstuse tööliste heaolu paranemisest räägib töötasu kasv. 1946. aastast 1955. aastani suurenes tööliste töötasu peaaegu kaks korda. Riik maksab töölistele miljoneid rublasid vanusetasu.

Põlevkivitööstuse edasise arengu perspektiivid Eesti NSV majanduses on kindlaks määratud Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi direktiividega NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kuuenda viie aasta plaani kohta 1956.—1960. aastaks.

Erilist tähelepanu pööratakse põlevkivitööstuse komplekssele arengule ja proportsioonide parandamisele üksikute tootmisalade vahel põlevkivi töötlevas tööstuses.

Edasine kasv on ette nähtud uues põlevkivitööstuse harus — põlevkivigaasi tööstuses. Gaasi tootmine põlevkivist peab suurenema viisaastaku jooksul 1,7 korda. Sel eesmärgil antakse Ahtme linnas 1960. aastal eksploatatsiooni teine võimas põlevkivigaasitehas vabariigis.

Gaasitootmise kõrval kasvab ka toorõli tootmine. ENSV Kohaliku, Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeriumi põlevkivikeemia kombinadis «Kiviõli» on ette nähtud anda eksploatatsiooni uued võimsused põlevkivist kunstliku vedelkütte tootmiseks.

Seoses põlevkivi toorõli tootmismahu suurendamisega omandab tema töötlemine mootorikütuseks, masuudiks ja mitmesugusteks keemiasaadusteks suure tähtsuse. Kuuendas viie aasta plaanis on ette nähtud võimsa õlitöötlemistehase ehitamine Ahtme linna. Põlevkiviõli tsentraliseeritud töötlemine võimaldab saada väärtuslikke saadusi väiksemate kuludega kui see toimub käesoleval ajal.

Põlevkivi töötlemise, õliutmise ja põlevkivisaaduste ärakasutamise baasil saab keemiatööstus lähemate aastate jooksul vajalikult

areneda. See võimaldab rahvamajandusele kasulikult eraldada põlevkivist maksimaalsel hulgal väärtuslikke komponente. Etüülpüürimise tootmine põlevkivist loob tingimused sünteetilise kautšuki tootmiseks. Väävelhappe saamine väävli eraldamise teel gaasist kindlustab lämmastikväetiste tootmise vabariigis. Põlevkivi töötlemise saaduste baasil on otstarbekohane organiseerida värvainete, farmatseutiliste kemikaalide ja teiste keemiasaaduste tootmist.

Keemiatööstus muudab põlevkivitööstuse tehniliselt täiuslikumaks ja majanduslikult efektiivsemaks.

Eriti suur tähtsus on põlevkivi mineraalosa ärakasutamisel. Tsemendi ja ehitusmaterjalide suureulatusliku tootmise organiseerimine kindlustab põlevkivi kompleksse ärakasutamise. Põlevkivi leiab energeetilise küttena laialdast kasutamist. Eesti NSV kirderajoonis antakse kuuendal viisaastakul eksploatatsiooni esimene osa Balti elektriijaamast võimsusega 300 000 kilovatti, mis hakkab töötama peenpõlevkiviküttel.

Põlevkivi töötleva tööstuse kasvavaid vajadusi tuleb katta eeskätt põlevkivi pealmaakaevandamise teel, mis võimaldab saada põlevkivi minimaalse vahendite ja tööjõu kuluga ning vähendab tunduvalt põlevkivi kadusid.

Partei XX kongressi direktiivide põhjal suunatakse kapitaalmahutused kuuendal viisaastakul peamiselt põlevkivi pealmaakaevandamise organiseerimiseks. Uute karjäärade eksploatatsiooni andmise, aga samuti ka tööliste töötootlikkuse edasise tõstmise, mäetehnika kasutamise ja tootmise organiseerimise parandamise arvel kasvab põlevkivi kaevandamine 1,7 korda.

Oma kütte-energeetilise baasi arendamine on vabariigi rahvamajanduse edasise tõusu aluseks. 1960. aastaks toodetakse Eesti NSV-s tööstuslikku toodangut 11 korda rohkem kui kodanlikus Eestis. Elektrienergia tootmise tase tõuseb kuuenda viisaastaku lõpuks võrreldes kodanliku perioodiga rohkem kui 10 korda.

Eesti põlevkivibassein koos Leningradi oblasti põlevkivi leiu kohaga on Nõukogude Liidu loodepiirkonna kütte-energeetilise baasi väljaarendamise kindlaks aluseks.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut

LEEDU NSV PÕLLUMAJANDUSE SOTSIALISTLIKU ÜBERKORRALDAMISE AJALUGU JA ISEÄRASUSED *

M. GREGORAUSKAS,
majandusteaduste kandidaat

F. Deglavi, E. Brandti ja L. Jasinskase ettekannetes leidsid juba valgustamist need kvalitatiivselt erinevad tingimused, milles ehitasid sotsialismi uued nõukogude vabariigid, mis moodustati 1940. aastal, tingimused, mis määrasid teatud iseärasused sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise meetodites ja eriti tempos nendes vabariikides, võrreldes vanemate nõukogude vabariikidega ja rahvademokraatia maadega. Neid küsimusi ma seepärast ei käsitle. Märgin vaid, et just tänu sellele teostus sotsialistliku ühiskonna põhiline ülesehitamine uutes nõukogude vabariikides, sealhulgas ka Leedu NSV-s, lühikese aja jooksul; Leedu NSV-s toimus see sisuliselt 6—7 aastaga (aastail 1945—1951), arvestamata sotsialistlike ümberkujunduste perioodi aastail 1940—1941. Nendest asjaoludest olid tingitud ka iseärasused sotsialistlike ümberkorralduste teostamise meetodites ja vormides, eriti Leedu NSV põllumajanduses. Peale selle on vabariigi põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise käigus ja meetodites olemas ka rida iseärasusi, mis on tingitud Leedu põllumajanduse ajalooliselt kujunenud arengutingimustest, Leedu NSV okupeerimisest saksa fašistide poolt ja Teise maailmasõja tagajärgedest.

Leedu NSV põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise käigus tuleb eraldada kaht perioodi:

1. Massilise kollektiviseerimise tingimuste ettevalmistamise periood.

2. Kolhoosikorra lõpliku võidu eest peetud võitluse periood.

Kuid meie arvates tuleb vabariigi põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise eri etappide täpsemaks ajalooliseks piiritlemiseks eraldada ka veel sotsialistlike ümberkujunduste periood aastail 1940—1941. Selle perioodi omaette eraldamise kasuks kõneleb ka see, et esiteks teostusid sotsialistlikud ümberkujundused põllumajanduses aastail 1940—1941 tingimustes, mis tunduvalt erinesid sõjajärgsete aastate omadest, mis, nagu me allpool näeme, määraski ära olulised erinevused, eriti nende ümberkujunduste tempos. Teiseks tuleb silmas pidada seda, et sõjajärgsel perioodil teostusid sotsialistlikud ümberkorraldused põllumajanduses real juhtumel

* Trükitakse lühendatud kujul.

uuesti, sest et hitlerlikud okupandid ja nende Leedu kodanlikest natsionalistidest käsilased likvideerisid okupatsiooniperioodil kõik Leedu NSV töötava talurahva õigused ja võidud.

Sotsialistlike ümberkorralduste periood põllumajanduses aastail 1940—1941

Marksism-leninism õpetab, et põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise otsustavateks eeldusteks on proletariaadi diktaatuur ning töölisklassi ja talurahva liit, maa ja peamiste tootmisvahendite natsionaliseerimine, maa industrialiseerimine ja talurahva ulatuslik koopereerimine. Kõigist nendest eeldustest on sotsialistliku ülesehitustöö, sealhulgas ka põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise põhiliseks eelduseks proletariaadi diktaatuur, sest ainult see võib tagada teiste eelduste kõige täielikuma ettevalmistuse ja viia põllumajanduse üldisele kollektiviseerimisele, mis on põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise lõpp-etapiks.

See otsustav eeldus Leedu NSV põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks loodi 1940. aasta juunis, millal Leedu töötajad kommunistliku partei juhtimisel ja nõukogude rahvaste vennaliku abiga kukutasid kodanluse võimu ning millal Leedus loodi Rahvalitsus. Varsti pärast seda, 21. juulil 1940. aastal kuulutati Leedu aga nõukogude vabariigiks.

Vabariigi põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise teisele otsustavale eeldusele pandi alus Leedu Rahvaseimi ajalooliste deklaratsioonidega 22.—23. juulist 1940. aastal, maa, pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta, mida Leedu Rahvalitsus kommunistliku partei juhtimisel hakkas viivitamatult ellu viima.

Sellel etapil omas vabariigi põllumajanduse sotsialistlikus ümberkujundamises suurimat tähtsust nõukogude maareformi läbi viimine, s. o. poliitiliste ja majanduslike abinõude kogum kodanliku maakasutuse likvideerimiseks ja agraraarsete põhiliseks ümberkujundamiseks.

Maareform Leedu NSV-s teostati tuginedes marksistlik-leninlikule agrarteooriale ning tema põhimõtted vastasid täielikult nõukogude riigi ühe esimese ajaloolise dokumendi — «Dekret maast» põhimõtetele.

Maareform teostati äärmiselt lühikese aja jooksul ning viidi põhiliselt lõpule 1940. aasta oktoobris. Riiklikku maafondi võeti 607 600 ha maad. Maad said 72 500 talupoega, nende hulgas 33 400 maata talupoega, igaüks keskmiselt 7,53 ha. Mõisamajandite baasil moodustati 60 sovhoosi üldpinnaga 45 100 ha¹.

Maa natsionaliseerimisega ja maareformi teostamisega likvideeriti Leedu NSV-s absoluutne rent maale, nõrgestati talurahva orjalikku kiindumust maa eraomandisse, likvideeriti mõisnike klass, pii-

¹ Leedu NSV Põllumajanduse Rahvakomissariaadi materjalide põhjal.

rati kulaklust ja loodi sotsialistliku põllumajanduse esimesed kolled — sovhoosid. Seega muutusid põhiliselt agraarsuhted ning tugevnes tööliklassi ja talurahva liit. Kui enne nõukogude maa-reformi talupoegade majandid suurusega kuni 10 ha moodustasid 52,1% kõigist talupoegade majanditest, mille valduses oli 20,6% kogu põllumajanduslikult kasutatavast maast, majandid suurusega 10 kuni 20 ha — vastavalt 29,9% ja 33,2%, majandid suurusega 20 kuni 30 ha — 11,3% ja 20,8% ning üle 30 ha suurused majandid 6,7% ja 25,4%, siis pärast nõukogude maareformi teostamist, millega talupoegade majandite arv üldiselt suurenes 10,4% võrra (kasvades kuni 386 200-ni), moodustasid talupoegade majandid suurusega kuni 10 ha 57,2% kõigi talupoegade majandite üldarvust, kusjuures nende valduses oli 28,3% kogu maast, majandid suurusega 10 kuni 20 ha moodustasid 27,1% kõigist majanditest, hõlmates 34,5% kogu maast ja 20 kuni 30 ha suuruste majandite vastavad näitajad olid vastavalt 15,7% ja 37,2%.

Ühtlasi tuleb märkida, et 1940. a. nõukogude maareform ei suutnud täielikult lahendada maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise küsimust, sest üle 35 000 sellesse kategooriasse kuuluva talupoja ei saanud maad.

Leedu NSV-s 1940. aastal teostatud nõukogude maareformi iseärasuseks, võrreldes reas vanemates nõukogude vabariikides omal ajal teostatud maareformiga oli see, et Leedu NSV-s ei olnud võrdustavat maa jaotamist. See on seletatav sellega, et Leedus ei põhinenud talupoegade maakasutus ühisel maavaldusel, nagu see oli revolutsioonieelsel Venemaal, vaid maa oli üksikute talude valduses, mis põhines individuaalse eraomanduse printsiibil.

Maa ümberjaotamise kõrval viisid kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus juba nõukogude võimu kehtestamise esimestest päevadest alates järjekindlalt ellu Lenini loosungit talurahva küsimuses, osutades igasugust abi töötavale talurahvale, eeskätt küla-kehvistule ja uusmaasaajatele, ning võtsid tarvitusele rea uusi abinõusid kulakluse piiramiseks, põllumajanduse sotsialistliku sektori arendamiseks ja tugevdamiseks ning talurahvahulkade kooperaerimiseks.

Töötavale talurahvale, eriti väikemaapidajaile ja uusmaasaajaile anti rida soodustusi maksude ja laenude alal, eraldati erikrediidid, uusmaasaajaile anti soodustatud hindadega ehitusmetsa, tunduvalt alandati mineraalväetiste ja põllutööinventari hinda, reguleeriti palgaliste põllutööliste olukorda jne.

Kulakluse piiramise ja väljatõrjumise poliitika läbiviimise peamiseks abinõudeks tol ajal olid maksud ja põllumajandussaaduste kohustuslikud müüginormid.

Nõukogude võim suurendas maamaksu 1940. aasta eest majanditele, kes kasutasid palgalist tööjõudu. Leedu NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 13. maist 1941 kehtestati põllumajandusmaks 1941. aastaks. Selles seaduses väljendub eredalt maksustamise klassiprintsiip: temas on kindlaks määratud mitte üksnes

ulatuslik progressiivne maksustamine sõltuvalt majandi tulukusest, vaid majandid, mis said mittetöist tulu, pidid maksu maksma 25—50% võrra rohkem ja neil polnud mingeid soodustusi².

Sama klassiprintsiip väljendus eredalt ka seadustes vilja, kartuli, piima ja liha kohustusliku müügi kohta, mis kehtestati 1941. aastal. Majandid, millel kuni maa natsionaliseerimiseni oli üle 25 ha maad, pidid 1940. aasta eest andma 25% teravilja kohustuslikust müüginormist kogu maa pealt, mis oli nende valduses kuni natsionaliseerimiseni. Majandil suurusega üle 25 ha oli kohustuslik müüginorm igalt hektarilt teravilja osas 5,5 korda, kartuli osas 3,8 korda, piima osas 3 korda ja liha osas 2 korda suurem kui majanditel suurusega 1 kuni 5 ha³.

Partei ja Nõukogude valitsuse sammud töötavale talurahvale abi osutamiseks ja tema majandusliku olukorra parandamiseks ning kulakluse piiramiseks ja väljatõrjumiseks parandasid töötava talurahva olukorda, tugevdasid tööliklassi ja talurahva liitu ning õõnestasid kulakluse majanduslikku võimsust. Ühtlasi kutsusid nad esile kulakute metsiku raevu ja meeleheitliku vastupanu. Maal puhkes kõige teravam üha kasvav klassivõitlus.

Seega aitas maa natsionaliseerimine ning maa jagamine maa-proletariaadile, vähese maaga talupoegadele ja uusmaasaajatele ning üldse töötavale talurahvale antav abi kiiresti kindlustada üht põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise otsustavat eeldust — tööliklassi ja talurahva liitu.

Koos sellega kujunesid Nõukogude Leedus aastail 1940—1941 kiires tempos välja ka teised otsustavad eeldused põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks: maa industrialiseerimine, põllumajanduse mehhaniseerimine ja talurahva koopereerumine.

Maa industrialiseerimine omab põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ühe otsustava eeldusena kahesugust tähtsust. Ühelt poolt luuakse tema alusel eeldus üha laiemas mastaabis juurutada põllumajanduslikku tootmisse mehhaniseerimist ning sellega kujukalt näidata põllumajanduse ulatusliku mehhaniseerimise eelseid. Teiselt poolt loob maa industrialiseerimine, kiirendades tööliklassi kasvu, võimaluse osutada töötavale talurahvale üha kasvavat organisatoorset ja poliitilist abi võitluses kulakluse vastu. Seega loob maa industrialiseerimine aluse töötava talurahva tootmisalaseks koopereerumiseks.

Astudes nõukogude vabariikide vennalikkude perre ajal, millal NSV Liit oli juba loonud oma võimsa rasketööstuse, sealhulgas ka põllutöömashinade tööstuse, sai Nõukogude Leedu otsekohe võimaluse kasutada seda põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise otsustavat eeldust. Nõukogude vennasvabariigid suutsid anda vabariigi põllumajandusele säärasel hulgal põllutöömashinaid, mida vajas tema sotsialistlik ümberkorraldamine. Vennasvabariigid olid

² «Tarybu Lietuva» 1941 m., borželio mėn. 20 d.

³ Arvutatud vastavate määruste järgi, mis on avaldatud ajalehes «Tarybu Lietuva» 14., 16., 18. ja 19. aprillist 1941.

samuti võimelised vabariiki varustama industrialiseerimiseks vajalike masinate ja seadmete, kütuse, materjalide ja tooraine ning kvalifitseeritud kaadriga ning sellega kaasa aitama töölisklassi kasvu kiirendamisele Leedu NSV-s. Lõpuks võisid nad Nõukogude Leedule anda suurt organisatsioonilist abi nõukogude koöperatsiooni ning masina-traktorijaamade ja sovhooside — sotsialistliku põllumajanduse esimeste kollete organiseerimisel Leedu külas.

Seetõttu kujunesid Nõukogude Leedus aastail 1940—1941 erakordselt soodsad tingimused edasisteks sotsialistlikeks ümberkujundusteks põllumajanduses, millele Leedu töötajaid suunaski Leedu Kommunistliku Partei V kongress, mis toimus 1941. a. veebruaris. Kongress osutas vajadusele kõigiti kaasa aidata töötava talurahva initsiatiivile vabariigis põllutöömasinate kasutamise ühistute, maakasutusühistute ja põllumajanduslike artellide organiseerimisel ning kohustas kõiki partei ja nõukogude organisatsioone veelgi laialdasemalt arendama poliitmassilist tööd maal ja kolhoosikorra propageerimist, pidama otsustavat võitlust kulakute kolhoosivastase agitatsiooni vastu. Kongress nõudis, et vabariigis organiseeritud kolhoosid muutuksid eeskujulikeks majanditeks.

Leedu Kommunistliku Partei V kongressi otsuste täitmiseks organiseeriti vabariigis Sovhooside Rahvakomissariaat ning 1941. a. kevadeks töötas juba 42 masina-traktorijaama ja 270 hobulaenutuspunkti. Nii sovhoosid kui ka masina-traktorijaamad varustati eesrindliku nõukogude tehnikaga (1941. aastal veeti vabariiki 520 traktorit ja tuhandeid muid põllutöömasinaid).⁴

Kollektiivse töö algmete juurutamisele maal aitas kaasa ka talumajandite krediteerimise süsteem ja suund.

Leedu NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 10. oktoobrist ja 13. novembrist 1940. a. eraldati uusmaasaajatele erikrediidid rühmaviisiliste asulate ehitamiseks ning põllutöömasinate ja tõukarja kollektiivseks ostmiseks. Määrusega 25. märtsist 1941. a. kehtestati, et põllutöömasinate ja tõukarja ostmiseks antakse krediiti ka ühistutele ja põllumajanduslikele artellidele.

Partei toetas ja juhtis talurahvahulkade püüdu kolhoosikorra poole, mis ilmnes juba nõukogude korra kehtestamise esimestest päevadest alates. Nii moodustus Mažeikiai maakonnas Akmenė vallas juba 1940. aasta oktoobris initsiatiivgrupp esimese kolhoosi organiseerimiseks Leedu NSV-s. 1941. a. jaanuaris loodi Leedu NSV-s Lenini-nimeline kolhoos, mis juba maikuuks ühendas 22 talumajapidamist, mille valduses oli 460 ha maad.⁵

1941. a. kevadeks oli vabariigis juba enam kui 20 põllumajanduslikku artelli. Esimesed põllumajanduslikud artellid organisee-

⁴ СП Литовской ССР, 1941 г. № 10 (13), ст. 252, 253;

A. S k i r k a, Lietuvos darbo valstiečiai tarybinu keliu, Vilnius 1948, lk. 22.

⁵ «Tiesa» 1941 m. vasario mėn. 6 d., kovo mėn. 29 d., «Советская Литва» от 22 апреля 1950 г.

riti peamiselt mõisate sulastele ja naabruses asuvatele vähese maaga talupoegadele jaotatud endiste mõisate keskuste baasil. Kulakud püüdsid igati takistada kolhoosiliikumist, mõnedel juhtumitel püüdsid aga ise pügeda kolhoosidesse. Sel alusel toimus maal üha teravnev klassivõitlus.

Riik andis esimestele kolhoosidele suurt abi. Nad vabastati peaaegu täielikult põllumajandussaaduste müügikohustusest. Kolhoosi astunud talupoegadele anti soodustusi põllumajandusmaksu alal, kolhoosnikele anti suurt agrotehnilist ja zootehnilist abi, masina-tractorijaamad teenindasid neid esmajärjekorras.

Peab märkima, et ehk küll kollektiivse tootmise juurutamine põllumajanduses toimus aastail 1940—1941 mitmesugustes vormides (lihtsaimad põllumajanduslikud tootmisühistud, maaharimisühistud, põllumajanduslikud artellid), sai selle organiseerimise peavormiks kohe põllumajanduslik artell. Teadaolevaist aastail 1940—1941 organiseeritud kolhoosidest olid kõik põllumajanduslikud artellid. Selles avaldus NSV Liidu kolhoosikorra loova eeskuju elulisus.

Aastail 1940—1941 sooritas partei samuti suure töö nõukogude koöperatsiooni organiseerimisel ja töötava talurahva laiade hulkade kaasatõmbamisel sellesse.

Määratu suure poliitmassilise töö tulemusena tõmmati koöperatiividesse kaasa sadu tuhandeid uusi liikmeid, teostati algkoöperatiivide (tarbijate ja krediitkoöperatiivide) juhatuste ümbervalimised, puhastades koöperatiivid kapitalistlik-kulaklikust elemendist ning loodi tarbijate koöperatiivide maakondlikud ja vabariiklikud liidud. Nõukogude tarbijate koöperatsioon kujunes linna ja maa töötajate kõige massilisemaks organisatsiooniks (mille liikmete arv kasvas 28 000-lt 1939. aastal 361 000-ni 1. aprilliks 1941. aastal). Tarbijate koöperatiivide osatähtsus vabariigi kaubakäibes moodustas 1941. aastal 63%.⁶ Põllumajandusliku krediitkoöperatiivide süsteem läks NSV Liidu Põllumajanduspanga süsteemi ning muutus töötava talurahva krediteerimise ainsaks aparaadiks. Suhteliselt väiksemad muutused toimusid piimatööstuslikus koöperatsioonis. Piimaühistud polnud veel reorganiseeritud nõukogude koöperatsiooni alusel, ainult nende keskus allutati Liha- ja Piimatööstuse Rahvakomissariaadile.

Seega hakkas koöperatsioon aastail 1940—1941 etendama küllaltki tähtsat osa talurahva kaubakäibe koöpereerimisel ning partei klassipoliitika teostamisel maal, mis oli suunatud maakehvistule igakülgse abi andmisele, keskmikega liidu kindlustamisele ja kulaku isoleerimisele, põllumajanduse sotsialistliku sektori laiendamisele ja kindlustamisele.

Selle kõrval tuleb märkida, et niihästi tarbijate kui ka põllumajanduslik koöperatsioon etendas sel perioodil (samuti ka sõja-järgsel perioodil) Leedu NSV-s siiski tunduvalt väiksemat osa kui

⁶ Leedu tarbijate koöperatiivide liidu andmeil.

tal oli nepi perioodil vanemates vennasvabariikides. Kui NSV Liidus oli tarbijate kooperatsioon aastail 1921—1925 ja põllumajanduslik kooperatsioon aastail 1926—1929 peamiseks varumisaparadiiks maal, kui põllumajanduslikud krediidiühistud kindlustasid kuni 1929. aastani töötavat talurahvast mitte üksnes rahalise krediidiga, vaid ka tootmisriistadega, organiseerisid lihtsamaid põllumajandusühistuid jne., siis Leedu NSV-s, vabariigi rahvamajanduse lõpliku lülitumise tõttu NSV Liidu organisatsioonilisse ja majanduslikku süsteemi juba 1940. aasta lõpuks, moodustati nõukogude vennasvabariikide kogemustele tuginedes linna ja maa vahelise tootmisalase ja kaubandusliku koostöö organiseerimiseks kooperatiivide kõrval ka riiklik aparaat (masina-traktorijaamad, hobuläenutuspunktid, üleliiduliste riiklike varumisorganisatsioonide vabariiklikud kontorid jne.). Seetõttu täitis Leedu NSV tarbijate kooperatsioon 1941. aasta esimese poole lõpuks talupoegade majapidamiste teenindamisel üldiselt samu funktsioone, mida tarbijate kooperatsioon tol ajal täitis vanemates nõukogude vabariikides. Põllumajandusliku krediidi alase kooperatsiooni funktsioonid piirdusid töötava taluraha ja talupoegade esimeste tootmisühingute krediteerimisega. Piimanduse alal tegutsev kooperatsioon tegeles riigi piimaressursside varumise ja ümbertöötamisega.

Ülevaade sotsialistlikest ümberkujundamistest Leedu NSV põllumajanduses aastail 1940—1941 näitab seega, et tol ajal oli kommunistliku partei poolt ulatuslikult püstitatud küsimus põllumajanduse sotsialistlikust ümberkujundamisest ning et see ümberkujundamine toimus kiires tempos.

Sotsialistlike ümberkujundamiste eduka läbiviimise Nõukogude Leedu põllumajanduses katkestas hitlerliku Saksamaa reetlik kallaletung Nõukogude Liidule. Nõukogude Leedu oli selle kallaletungu üks esimesi ohvreid.

Üldise kollektiviseerimise ettevalmistamise periood (aastad 1945—1948)

Leedu NSV põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine algas uuesti 1944. a. septembris, millal Nõukogude Armeed oli juba vabastanud suurema osa Leedust.

Sõjajärgsel perioodil toimus see ümberkorraldamine tunduvalt teistsugustes tingimustes kui aastail 1940—1941. Nende tingimuste tähtsaimaks erinevuseks oli see, et sõjajärgsel perioodil oli põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine kõige tihedamini seotud sõja ja hitlerliku okupatsiooni tagajärgede likvideerimisega kogu NSV Liidu ja ka Leedu NSV rahvamajanduses.

Vabariigi põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine toimus sõjajärgsel perioodil ka teistsugustes poliitilistes tingimustes. Kõige iseloomustavamaks neist oli klassivõitluse erakorraline teravnemine. Kui klassivaenlane aastail 1940—1941 peamiselt varjas end, oodates soodsat momenti, milleks oli laienev Teine maailmasõda,

siis sõjajärgseil aastail omandas tema vastupanu julmima terrori ja majandusliku sabotaaži vormi, mida õhutati ja juhiti väljastpoolt. Teiselt poolt olid kulaklik-kodanlikud natsionalistid fašistliku okupatsiooni aastail avalikult näidanud oma reeturinägu ning olid end töötavate hulkade silmis lõplikult paljastanud. Ühtlasi aga oli leedu rahva vabaduse ja sõltumatuse eest okupantide vastu peetud rahvavõitluses tunduvalt küpsenud ka nõukogude patriotism, oli kasvanud vabariigi töötavate hulkade klassiteadvus.

Kõige selle tulemusena oli sõjajärgsel perioodil ühelt poolt kujunenud 1940.—1941. aastaga võrreldes soodsam poliitiline olukord sotsialistlikeks ümberkujundusteks põllumajanduses, teiselt poolt aga olid tekkinud ka määratu suured raskused, mis määrasid kindlaks nende ümberkujunduste aeglasema kulgemise, võrreldes 1940.—1941. aastaga.

Sellega seoses võib üldise kollektiviseerimise tingimuste ettevalmistamise käigus sõjajärgsel perioodil eristada kaht etappi:

a) saksa fašistliku okupatsiooni tagajärgede likvideerimise ja aastail 1940—1941 toimunud sotsialistlike ümberkujunduste süvendamise etapp (1944. a. septembrist kuni 1947. a. aprillini);

b) kulakluse vastu peetud otsustava pealetungi ja massilisele kollektiviseerimisele ülemineku etapp (1947. a. aprillist kuni 1949. a. jaanuarini).

Sotsialistlikele ümberkujundamistele Leedu NSV põllumajanduses sõjajärgsel perioodil pandi alus Leedu NSV Ülemnõukogu seadusega 30. augustist 1944. a. «Saksa okupatsiooni tagajärgede likvideerimisest põllumajanduses»,⁷ mille alusel kõigil, kes aastail 1940—1941 olid saanud maad, oli õigus tagasi saada oma maa, hooned jne.

Selle seaduse vastuvõtmine tähendas tegelikult uue nõukogude maareformi teostamist, mis oli veelgi radikaalsem kui 1940. a. reform. Esiteks määrati allesjätava maa ülemmääraks 20—30 ha, okupantide käsikutele aga jäeti kõigest 5 ha. Teiseks võõrandati koos maaga ka osa tööloomadest ja hoonetest, mis võimaldas uusmaasaajatel kohe asuda oma maale ja mis veelgi suuremal määral piiras kulakuid.

Maareform kutsus esile kulaklike elementide suure vastupanu, mis väljendus mitte üksnes nõukogude võimu poolt rakendatavate abinõude saboteerimises, mitte üksnes õonestustöös, vaid ka otse ses banditismis ja terroris. Kulaklik-kapitalistlikud elemendid toitsid vahetult kodanlik-natsionalistlikku põrandaalust ja moodustasid tema põhimassi. Seepärast tähendas selle põrandaaluse purustamine ühtlasi ka kulakluse tähtsa osa purustamist ja likvideerimist.

Kõik see kajastub ka maareformi andmetes aastail 1944—1948, eriti kui neid andmeid kõrvutada 1940. a. reformi omadega. Sõjajärgsel perioodil, seisuga 5. märts 1948. a. (millal riiklikku maa-fondi kuulus kokku 1 361 200 ha), moodustasid 5,6% riiklikust maa-

⁷ Ведомости Верховного Совета Литовской ССР, 1944 г., № 1 (10).

fondist saksa kolonistide maad, 19,3% — rahvavaenlaste maad, 6,8% — okupantide käsikute maad, 30,6% — peremeheta maad. 1940. aastal muide polnud tervet rida loetletud kategooriaid olemaski, peremeheta maid aga oli niivõrd vähe, et neid eraldi ei arvestatudki. Kokku läks aastail 1944—1948 riiklikku maafondi 1 575 000 ha, 1940. aastal aga 607 400 ha. 1940. aastal jagati 72 500 talupojale 381 200 ha maad, aastail 1944—1948 sai aga 96 300 talupoega 688 000 ha maad.

Maareform muutis põhjalikult klassijõudude vastastikust suhet maal, kõigutas kulakluse majanduslikku võimsust ning tugevdas töölisklassi ja talurahva liitu. Selle tulemusena ei jäänud Leedus sisuliselt enam ühtki maata või vähese maaga talupoega, sest kõik, kes maad soovisid, said seda. Reformi tulemusena likvideeriti või vähendati ligemale 60 000 majapidamist, mis põhiliselt kuulusid vaenulikule elemendile, ja loodi 52 900 uut majapidamist, mis keskmiselt said 8,98 ha maad (1940. aastal olid need arvud vastavalt 27 400 ja 7,53). Täiendavalt said maad 39 200 majapidamist, igaüks keskmiselt 5,04 ha (1940. aastal vastavalt 41 900 ja 3,98). Reformi tulemusena loodi uuesti põllumajanduse sotsialistlik sektor ning kindlustati seda: loodi 104 sovhoosi, pindalaga 153 900 ha (1940. aastal 60 sovhoosi, pindalaga 45 100 ha), maad anti masina-traktorijaamadele ja masina-hobulaenutuspunktidele (17 700 ha), loodi abimajandid (68 300 ha). Peale selle anti 156 100 ha riiklikule metsafondile (kodanlus ja okupandid hävitasid vabariigi metsade põhifondi) ja 43 100 ha eraldati muudeks riiklikeks vajadusteks.⁸

Nõukogude võim andis sõjajärgsel perioodil uusmaasaajatele ja väiketalupidajatele määratu suurt abi. Koos maaga anti neile suur hulk karja, hooneid, põllutöömehi, eraldati rohkem kui 1 miljon tihumeetrit ehitusmetsa ning anti välja 158 miljonit rubla pikaajalist laenu. Uusmaasaajatele ja okupatsiooni läbi kannatanud talupoegadele anti laenuks seemet. Uusmaasaajad vabastati kaheks aastaks põllumajandusmaksust ja riiklikest müügikohustustest. Tunduvaid soodustusi anti okupatsiooni ja sõjategevuse läbi kannatanud partisanide, invaliidide ja sõjaväeteenistuses olevate kodanike perekondadele.

Kõik need kommunistliku partei ja nõukogude valitsuse sammud, mille eesmärgiks oli hitlerliku okupatsiooni tagajärgede kõige kiirem likvideerimine põllumajanduses, näitasid töötavale talurahvale täiesti ilmselt nõukogude poliitika olemust ning kindlustasid veelgi enam töölisklassi ja talurahva liitu, löid kõik vajalikud eeldused vabariigi põllumajanduse kiireks tõusuks sõjajärgsel perioodil.

Sellele aitas suurel määral kaasa ka nõukogude kooperasiiooni taastamine ja arendamine. Et aastail 1940—1941 olid juba organiseeritud nõukogude tarbijate kooperatiivid ja põllumajandusliku

⁸ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeeriumi andmeil.

krediidi kooperatiivid, siis tuli sõjajärgsel perioodil nendes sisse seada nõukogulik kord.

Lihtsamaid põllumajanduslikke tootmiskooperatiive ei kujundatud aastail 1940—1941 nõukogude kooperatsiooni alusel ümber. Seepärast tuli nõukogude põllumajandusalaseid varustus-turustus- ja tootmiskooperatiive tegelikult hakata uuesti organiseerima.

1945. aastal organiseeritud põllumajandusliku kooperatsiooni liidud ja ühingud tegelesid peamiselt riikliku varumisega ja põllumajandussaaduste (piima- ja linasaaduste) ümbertöötamisega, samuti ka oma liikmete varustamisega põllutöömashinatega, väetistega, mõninga hulga tööstuslike ettevõtete (universaalsed põllumajandusühistud) organiseerimisega, kuid kuni 1947. aastani ei kujunenud nende tegevus ulatuslikuks ning nad ei muutunud talurahva massilisteks organisatsioonideks. Seisuga 1. jaanuar 1947. a. oli vabariigis 537 mitmesugust põllumajanduslikku kooperatiivi 24 100 liikmega, mis ühendasid 6% kõigist talupoegade majandest.⁹

Töötavale talurahvale abi osutamisel etendas sel perioodil tähtsat osa põllumajandusliku krediidi kooperatsioon, mille tegevus algas uuesti juba 1944. a. oktoobris. Laenuühistute kaudu sai talurahvas ainult juba aastail 1945—1946 krediiti 107,6 miljoni rubla ulatuses.¹⁰

Rahvamajanduse taastamiseks sooritatava tohutu töö ja töötavale talurahvale osutatava abi kõrval viis partei ellu Lenini juhtnõõri, et «täielik koopereerimine on võimatu ilma terve kultuuri-revolutsioonita»,¹¹ teostades laialdast kultuurilist ülesehitustööd ja massilist poliitilist kasvatustööd.

Tuhandeid töölisi ja talupoegi edutati juhtivaile kohtadele partei-, nõukogude ja majandusaparaadis. Määratu suurt osa etendas talurahvahulkade kaasatõmbamine kohalike nõukogude töösse.

Aastail 1945—1946 arendati linnas ja maal ulatuslikult kultuuri- ning haridusasutuste ja koolide võrku, puhkesid õitsele leedu nõukogude kirjandus, kunst ja ajakirjandus. Selle tulemusena arenes kiiresti poliitiline teadlikkus, saadi üle kapitalismi iganditest ja kodanlik-natsionalistlikust ideoloogiast vabariigi töötajate, sealhulgas ka talurahva põhimassi teadvuses.

Hitlerliku okupatsiooni tagajärgede likvideerimine, nõukogude kooperatsiooni taastamine ja arendamine, nõukogude võimu orgaanite tugevdamine, kümnete ja sadade tuhandete töötajate kaasatõmbamine aktiivsele poliitilisele ja majanduslikule tööle ning laialdane massiline poliitiline kasvatustöö, s. o. kõik see, mis sooritati aastail 1945—1946, valmistas ette vajalikud poliitilised ja majanduslikud eeldused veelgi otsustavamaks pealetungiks kulaklusele, vabariigi põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks.

⁹ Leedu NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Põllumajanduskooperatiivide Peavalitsuse andmeil.

¹⁰ NSV Liidu Põllumajanduspannga Leedu vabariikliku kontori andmeil.

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 434.

Selle joone määras Leedu Kommunistliku Partei Keskkomitee XIII pleenum, mis toimus 1947. aasta aprillis, ja mis seadis partei töö tähtsamaks ülesandeks maal sotsialistliku sektori tugevdamise põllumajanduses ning näitas, et antud etapil on põllumajanduslik kooperatsioon partei poliitika peamiseks abinõuks maa sotsialistlikul ümberkujundamisel.

Sellest ajast algas teine etapp Leedu NSV põllumajanduse üldise kollektiviseerimise eelduste ettevalmistamisel — kulaklusevastase otsustava pealetungi ja massilisele kollektiviseerimisele ülemineku etapp.

Seda etappi iseloomustab partei poolt otsustavate majanduslike abinõudega teostatud ulatuslik pealetung kulaklusele, põllumajandusliku tootmise alase kooperatsiooni lihtsamate vormide kiire areng, kolhooside ülesehitamise algus vabariigis ja selle arenemine massiliseks liikumiseks, mis tagas ülemineku üldisele kollektiviseerimisele. See kõik kokku põhjustas kulakluse veelgi meeletikumast vastupanu.

Partei poolt kuni selle ajani teostatud kulakluse piiramise ja väljatõrjumise poliitika avaldus, nagu me eelpool nägime, nõukogude maareformi teostamises, mille juures võõrandati osa hooneid, karja ja inventari, kõrvalekaldumatu klassiprintsiibi läbiviimises, põllumajanduse krediteerimises, koormiste ja põllumajandussaaduste riiklike müügi kohustuste määramises ning põllutööliste palgamise seaduse vääramatus rakendamises.

Teisest küljest seetõttu, et kõik kommunistliku partei ja nõukogude võimu jõupingutused sõjajärgseil aastail olid esmajärjekorras suunatud okupantide poolt laostatud põllumajanduse taastamisele, olid kohustuslikud riiklikud müüginormid eriti aastail 1945—1946 tunduvalt väiksemad kui 1940. aastal (teraviljal 36,3%, kartulil 40,5%, piimal 83,3% ja lihal 50% võrra). Kohustuslike müüginormide progressiivne suurenemine, sõltuvalt majapidamise käes oleva maa hulgast, oli samuti väiksem kui 1941. aastal (üle 25 ha suurused majapidamised andsid 1941. aastal 5,5 korda rohkem teravilja kui majapidamised suurusega kuni 10 ha, 1946. aastal aga ainult 2,7 korda rohkem teravilja, ning vastavalt sellele ka teisi tooteid)¹². Põllumajandusmaksul oli küll selgesti väljendatud klassiiseloome maksude progressiivse suurenemise mõttes, kuid üldiselt, eriti kuni rahareformi teostamiseni ja kaardisüsteemi kaotamiseni, kui turuhinnad olid veel kõrged, polnud see maks suur ja seda võisid kergesti tasuda ka kõige suuremad majapidamised. Kui mittetöist tulu saavaid majandeid 1941. aastal maksustati tunduval määral kõrgendatud põllumajandusmaksuga, siis sõjajärgsel perioodil maksustati kõiki majapidamisi kuni 1947. aastani ühesugustel alustel.

¹² Arvutatud vastavate määruste põhjal, mis on avaldatud «Põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu kohta antud määruste kogumikus» Rinkins «Nutarimū žemės ūkio produkto paruošū ir supirkimū klausimais», Vilnius 1945.

Tuleb ka veel märkida, et eriti esimestel sõjajärgsetel aastatel, kuni kaardisüsteemi kaotamiseni, oli vabariigis mõnel määral veel tegureid, mis toetasid kapitalistlikke tendentse. Säärasteks olid aastail 1944—1946 teostatud riiklikud kokkuostud vastastikuse kaubanduse alusel, teatud määral ka tehniliste kultuuride kasvatamiseks sõlmitud lepingud, spekuleerimise võimalused normeeritud varustamise tingimustes ja põllumajandussaaduste kõrged turuhinnad.

Seetõttu, olgugi et kulakluse oli eespoolmärkitud põhjustel tunduvalt nõrgenenud ja arvuliselt vähenenud, võis aga märgata ka mõningat, ehkki tähtsusetut, keskmike ja isegi uusmaasaajate teatud osa kulakuks muutumise tendentsi.

Põhilisi muutusi kulakluse majanduslikku olukorda tõi rahareform ja kaardisüsteemi kaotamine, mis teostati 14. detsembril 1947. aastal, mille tulemusena turuhinnad langesid 1948. aastal 40—80% võrreldes 1947. aastaga ja likvideeriti põllumajandussaadustega spekuleerimise võimalused. Peale selle oli teiseks tugevaks hoobiks kulakutele ka 1947. aastal kehtestatud juurdearvestamine kulaklike majapidamiste maksustatavale tulule (20—50% tulust), mille alusel määrati põllumajandusmaks.

1948. aastal suurendati kulaklike majapidamiste põllumajanduslikele tuludele juurdearvestamist, mis moodustas nüüd 50 kuni 100% maksustatavast tulust. Kui 1947. aastal arvestati kõige jõukamate talumajapidamiste gruppi kuuluva iga majapidamise kohta põllumajandusmaksu keskmiselt 3600 rubla, 1948. aastal aga keskmiselt 5100 rubla, siis kulaklike majapidamisi maksustati 1947. aastal keskmiselt 7100 rublaga ja 1948. aastal 12 500 rublaga. Kui jõukas talupoeg maksis majapidamisest saadavalt 22 000 rubla suuruselt maksustatavalt tulult 1948. aastal 4075 rubla põllumajandusmaksu, siis maksis kulak vastavalt 18 425 rubla¹³. Kulaklike majapidamiste majanduslikku tähtsust ja võimsust 1948. aastal iseloomustavad järgmised andmed. Nad moodustasid 1,4% kõigist talumajapidamistest, nende valduses oli 3,16% kogu künnipinnast ja heinamaadest, nende käes oli 2,5% hobustest, 2,3% lehmadest, 3,3% lammastest ja 3% sigadest. Keskmiselt oli ühel kulaklikul majapidamisel 17,5 ha põldu ja heinamaad, 1,4 hobust, 1,7 lehma, 1,6 lammast ja 0,9 siga¹⁴.

Leedu Kommunistliku Partei XIII pleenumi otsused suunasid kogu põllumajandusliku kooperatsiooni töö maa kehvikute ja keskmike massilisele kaasatõmbamisele algkooperatiividesse, ning põllutöömashinate ühiskasutamise, ühiste külvide, kooperatiivsete tootmisettevõtete (sepikodade, veskite, remonttöökodade jne.), paarituspunktide, viljapuhastuspunktide, taimelavade, maaparandustööde kollektiivsele organiseerimisele jne.

Uutele ülesannetele vastavalt teostus ka põllumajandusliku kooperatsiooni organisatsioonilise struktuuri ümberkorraldamine,

¹³ Arvutatud Leedu NSV Rahandusministeeriumi materjalide põhjal (vorm nr. 51 1947. ja 1948. a. kohta).

¹⁴ Samas.

mille tulemusena 1947. aastal jäid alles põllumajanduslike algkooperatiivide kaks liiki: põllumajandusühistud (universaalset tüüpi) ning loomakasvatus- ja piimaühistud (spetsialiseeritud), 1948. aastal aga moodustati universaalset tüüpi ühtsed põllumajandusühistud.

Tunduvalt suurenes ka põllumajanduslike kooperatiivide liikmete arv: 1948. aasta lõpuks kasvas see 55 000-ni, mis moodustas 14,2% kõigist talumajanditest vabariigis¹⁵.

Põllumajandusliku kooperatsiooni majandusliku tootmistegevuse laienemine põhines üha suureneval abil, mida Leedu NSV sai teistest vennasvabariikidest. Juba 1946. aastal saabus teistest vabariikidest ligemale 50 000 mitmesugust põllutöomasinat ja -riista. 1947. ja eriti 1948. aastal ning järgmistel aastatel suurenes see abi aga veelgi. See võimaldas põllumajanduslikul kooperatsioonil aga anda üha suuremat tootmisabi töötavale talurahvale, esijoones väiketalupeogadele ja uusmaasaajatele.

Juba 1946. aastal hakkasid põllumajandusühistud organiseerima riikliku fondi vabade maade kollektiivset harimist. See kollektiivse põllumajandusliku tootmise liik laienes 1947. ja 1948. aastal veelgi. Ühiskondlike külvide all oli 1948. aastal kokku 28 400 ha, kollektiivsest tööst nendel maadel ja teistest kollektiivsetest töödest võttis juba osa 15 600 inimest, s. o. ligemale 25% põllumajandusühistute liikmete arvust¹⁶. Paljud põllumajandusühistud saavutasid kõrgeid tootmisnäitajaid ning said kollektiivse töö eeliste näidiseks. Sama edukalt arenes põllumajandusühistute poolt teostatav kokkuost ja kooperatiivne kaubandus linnades.

Vastavalt uutele ülesannetele põllumajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel, muutus sellel etapil ka põllumajandusliku krediidi kooperatsiooni töö suund. Kui aastail 1945—1946 peamine krediit suunati uusmaasaajate ja okupatsiooni ning sõjategevuse läbi kannatada saanud töötavate talupoegade majanduse kordaseadmiseks (107,6 miljonist rublast anti neil aastail 99 miljonit rubla laenuks talupoegadele ja ainult 8,6 miljonit rubla põllumajanduslikele kooperatiividele), siis alates 1947. aasta teisest poolest, eriti aga 1948. aastast alates antakse krediiti üha suuremal määral põllumajanduslikule kooperatsioonile (106,1 miljoni rubla suuruselt üldsummast anti aastail 1947—1948 põllumajanduslikele kooperatiividele laenuks juba 38,7 miljonit rubla, esimestele kolhoosidele — 1,6 miljonit rubla ja kolhoosnikutele 385 000 rubla), 1949. aastast alates aga lõpetatakse üksikisikutele laenuandmine hoopis. Samuti muutus ka üksikisikutele antud sihtotstarbelise laenu eesmärk. Aastail 1947—1948 anti laenu peamiselt mitte enam ehitusteks, nagu varemadel aastatel, vaid tööloomade ja produktiivkarja muretsemiseks (1947. aastal anti ehitusteks 30,2% laenude kogusummast, karja muretsemiseks aga 46,4%, kuid 1948. aastal

¹⁵ Leedu NSV Põllumajanduskooperatiivide Keskliidu materjalide alusel.

¹⁶ Samas.

olid need arvud vastavalt 7,9% ja 76,5%¹⁷). 1948. aastast alates aga keelati taludele laenu andmine ehitustöödeks.

Lihtsaima põllumajandusliku tootmiskooperatsiooni kiire arengu kõrval algab Leedu NSV-s 1947. aastal juba ka kolhoosiliikumine, mis läheb mööda kõigist teistest vormidest ning omandab kohe põllumajandusliku artelli vormi, mis töötab 1935. a. tüüppõhikirja alusel.

Esimene kolhoos Leedu NSV-s sõjajärgsel perioodil — Marite Melnikaite nimeline kolhoos — asutati 26. veebruaril 1947. aastal Kėdainiai maakonnas, Dotnuva vallas; kokku organiseeriti sel aastal aga 20 kolhoosi. Esimestena läksid kolhoosidesse külakehvikud: seisuga 1. jaanuar 1948. a. moodustasid endised sulased 91% kolhooside liikmeid¹⁸.

Partei ja valitsus toetasid igati eesrindlike talupoegade initsiatiivi kolhooside organiseerimisel. 1948. a. veebruaris toimus esimene kolhooside esimeeste vabariiklik nõupidamine. 24. märtsil 1948. aastal avaldati Leedu NSV Ministrite Nõukogu ja Leedu Kommunistliku Partei Keskkomitee määrus «Kolhooside organiseerimisest vabariigis», mille aluseks olid kolhooside ülesehitamise kogemused NSV Liidus ning nõukogude põllumajandusliku artelli põhikirja põhiprintsiibid ja sätted.

Nimetatud määrus etendas erakordselt tähtsat osa vabariigi kolhoosiliikumise edasises arengus. Ta andis kolhoosiliikumisele kohe algusest peale kindla organiseeritud iseloomu ning seadis kolhoosikorra propageerimise ja kolhooside organiseerimise ning kolhooside organisatsioonilise ja majandusliku tugevdamise vabariigi kõigi partei-, nõukogude ja ühiskondlike organisatsioonide tähelepanu keskpunkti.

Selle määruse elluviimisel muutus kolhoosiliikumine juba 1948. a. esimesel poolel ulatuslikumaks. Kehvikute kõrval hakkasid kolhoosidesse astuma ka keskmikud.

Koos sellega kasvas ja muutus ägedamaks ka klassivõitlus maal. Kulakud ja kodanlikud natsionalistid arendasid kolhoosidevastast vaenulikku agitatsiooni ning hakkasid veelgi suuremal määral kasutama otsest terrorit, süütamisi ja mõrvu. Teiselt poolt püüdsid nad ennast poetada kolhoosidesse, et kahjustada neid seestpoolt.

Nõukogude võim võttis 1948. a. kevadel tarvitusele represseerimisabinõud bandiitliku elemendi aktiivsete toetajate vastu. Leedu Kommunistliku Partei Keskkomitee seadis peamiseks eesmärgiks poliitilise töö tugevdamise maal. Ühtlasi tugevdas partei, nagu me juba eespool nägime, ka majanduslike abinõude varal pealetungi kulakule.

Selle tulemusena omandas kolhoosiliikumine 1948. a. teisel poolel, eriti aga aasta lõpus, massilise iseloomu. Kui 1. jaanuaril 1948. a. oli vabariigis 20 kolhoosi, mis ühendasid 296 talumajapidamist.

¹⁷ NSV Liidu Põllumajanduspanga Leedu Vabariikliku Kontori materjalide põhjal.

¹⁸ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeriumi andmeil.

mist, siis oli 1. jaanuariks 1949. a. juba 614 kolhoosi, ühendades 15 160 talumajapidamist, s. o. 3,9% majandite koguarvust ja 4,3% maast. Kolhooside astus juba ka keskmik: kui 1. jaanuaril 1948. aastal 91% kolhooside liikmeist olid endised kehvikud ning ainult 9% olid keskmikud, siis 1. jaanuariks 1949. aastal moodustasid endised keskmikud juba 45% kolhooside liikmeist¹⁹.

Samal perioodil oli sotsialism teistes rahvamajanduse harudes juba lõplikult võitnud. Tööstuse ja käsitöö alalt oli erakapitalistlik element põhiliselt juba aastail 1945—1946 minema kihutatud. Tarbijate kooperasiiooni arenguga maal ja riikliku kaubanduse arendamisega linnades olid erakaupmehed juba 1947. a. alguses lõplikult kõrvale tõrjutud.

1948. aastal arenes edasi ka vabariigi industrialiseerimine. Eriti kiires tempos arenes põllumajanduse mehhaniseerimine. Masina-traktorijaamade arv kasvas 1948. aastal 62-ni, traktoritööde kogumaht suurenes 1946. aastaga võrreldes 3,7 korda. Märkimisväärset edu saavutasid vabariigi sovhoosid.

Majanduslike abinõude kõrval arendati 1948. aastal veelgi ulatuslikumalt ka poliitmassilist ja kasvatuslikku tööd maal, laiendati kolhoosikaadri ettevalmistamist ning šeflust kolhooside üle.

Selle kõrval aga ilmnis 1948. aastal veelgi suuremal määral kui 1947. aastal põllumajanduse suhteline mahajäämus tööstuse arengust. Eriti avaldus see loomakasvatuse alal. See hakkas teataval määral pidurdama liha- ja piimatööstuse, aga ka suhkrutööstuse arengut. Samuti andis ennast tunda ka tööjõu puudus tööstuses, eriti kütteainetetööstuses ja ehitustöödel. Esines riikliku fondi vabade maade kasutamata jäämist, mis aeglustas külvipinna suurenemist.

Nendes tingimustes Leedu Kommunistliku Partei VI kongress, mis toimus 1949. a. veebruaris, püstitas ülesande lähemate aastate jooksul saavutada kolhoosikorra täielik võit Leedu NSV-s.

Kolhoosikorra lõpliku võidu eest peetud võitluse periood (aastad 1949—1951)

Leedu Kommunistliku Partei VI kongressi resolutsioon tähistas vabariigi põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise uue etapi — üldise kollektiviseerimise alusel teostatava kulakluse kui klassi purustamise ja likvideerimise etapi algust.

Leedu Kommunistliku Partei VI kongress võttis vastu selle üldrahvaliku võitluse ulatusliku programmi. Selle programmi täitmisel arenes veelgi ulatuslikumalt poliitmassiline ja kasvatuslik töö maal ja šeflus kolhooside üle, tugevnes kolhoosiliikumise parteiline juhtimine ning kolhooside organisatsiooniline ja majanduslik tugevdamine (partei suunas sel eesmärgil 1000 kommunisti linnadest maale tööle), arendati veelgi otsustavamalt võitlust kulakute ja

¹⁹ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeeriumi andmeil.

muu vaenuliku elemendiga, laiendati tootmisalast koostööd linna ja maa vahel.

Viies ellu Lenini loosungit selle kohta, et mehhaniseerimine on peamiseks jõuks, mis ühendab talupoega sotsialismiga, ning tuginedes rasketööstuse edusammudele IV viisaastakul, suunas partei sellel perioodil Leedu NSV-sse suurel hulgal tehnikat.

Ainuüksi 1949. aastal organiseeriti Leedu NSV-s 15 masinatraktori jaama, mille arv nüüd tõusis 77-ni, vennisvabariikidest saadi 1200 traktorit, vabariigi põldudel hakkasid esmakordselt töötama kombainid, iseliikuvad heinaniidumasinad jne.

Kolhoosidele tagati täielikult krediit, kolhoosidele ja kolhoosnikutele anti rida soodustusi põllumajandussaaduste kohustuslike müüginormide osas jne.

Seoses kolhoosiliikumise tormilise kasvuga tugevnes kulakliku elemendi jäänuste vastupanu 1949. aastal veelgi ning ühtlasi avaldusid ilmsemalt ka selle vastupanu maskeeritud vormid. Täites töötava talurahva soovi ning abistades neid kulaklusevastases võitluses kolhoosikorra täieliku võidu ning kolhooside organisatsioonilise ja majandusliku tugevdamise eest, teostas nõukogude võim 1949. aastal veel kord karme repressioone kulakute vastu.

Kogu selle sõjajärgsetel aastatel peetud võitluse tulemusena paljastati kulaklus lõplikult, teostus tema poliitiline isoleerimine töötava talurahva hulkadest ning põhiline purustamine. Seisuga 1. juuli 1949. a. oli Leedu NSV-s kulaklike majapidamiste nimetus juba ainult 2291 majandit, s. o. 0,6% kõigist talumajapidamistest. Keskmiselt oli ühel kulaklikul majapidamisel 13,8 ha maad, 1,1 hobust, 1,45 lehma ja 1,2 siga. 1949. aastal nõuti neilt sisse 20,1 miljonit rubla põllumajandusmaksu²⁰.

Kolhooside ülesehitamine arenes 1949. aastal üha kiiremas tempos. Kui 1. jaanuaril 1949. aastal oli vabariigis 614 kolhoosi, mis ühendasid 15 200 talumajapidamist või 3,9% nende üldarvust ning 4,5% talupoegade käes olevast maast, siis 1. aprilliks oli juba asutatud 2456 kolhoosi, 1. juuliks — 4070, 1. oktoobriks — 5173 ja 1. jaanuariks 1950. aastal — 6032 kolhoosi, mis ühendasid 60,5% kõigist talumajapidamistest ja 56,6% talupoegade käes olevast maast²¹.

Kolhoosiliikumise kiire arengu kõrval toimus 1949. aasta esimesel kuudel ka veel lihtsaima põllumajandusliku tootmiskoopertsiooni kasv (olgu et 125 põllumajandusühistu baasil organiseeriti juba 1. märtsiks 1949. aastal 155 kolhoosi, kasvas põllumajandusühistute arv 505-lt 1. jaanuaril 1949. aastal 542-ni 1. märtsil 1949. aastal). Järgnevatel kuudel toimus põllumajandusühistute järkjärguline vähenemine. 15. oktoobriks 1949. aastal oli nende baasil juba organiseeritud 878 põllumajanduslikku artelli ehk 17% nende üldarvust. Põllumajanduslikesse artellidesse oli läinud 40 100 kõi-

²⁰ Leedu NSV Rahandusministeeriumi materjalide põhjal (f. 51, 1949. a.).

²¹ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeeriumi andmeil.

gist põllumajandusühistute liikmetest ehk 76,2% nende üldarvust ja 344 ühistut. 15. novembriks 1949. aastal oli veel alles jäänud kõigest 207 ühistut 12 500 liikmega, enamik nendest rajoonikeskuste ja asulate elanikud, kelle peamiseks tegevusalaks polnud põllumajandus²². Seega muutus lihtsaim põllumajanduslik tootmiskooperatsioon 1949. aastal juba leninliku koopereerimisplaani läbi käidud etapiks.

Siit järeldub, et Leedu Kommunistliku Partei VI kongressi poolt püstitatud ülesanne — lähemal aastail saavutada kolhoosikorra täielik võit Leedu NSV-s — oli lahendatud juba 1950. aasta alguseks, ning et sellest ajast algas Leedu NSV põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise viimane etapp — kollektiviseerimise lõpuleviimise ja kolhoosikorra kindlustamise etapp.

Selle etapi tähtsamateks ülesanneteks olid:

a) kulakluse lõplik likvideerimine üldise kollektiviseerimise baasil;

b) vabariigi noorte kolhooside igakülgne organisatsiooniline ja majanduslik tugevdamine.

Esimene ülesanne lahendati tegelikult juba 1950. aasta lõpuks, kuna 1. jaanuariks 1951. aastal olid kolhoosidesse ühinenud juba 89,1% talumajapidamistest 83,2% talurahva käes oleva maaga. 1951. aastal jätkus kollektiviseerimise lõpuleviimine. 1. jaanuariks 1952. aastal oli Leedu NSV-s kolhoosidesse ühinenud juba 94,1% talumajapidamistest, mille valduses oli 87,5% talurahva käes olevast maast²³. Samal 1951. aastal fikseeriti see leedu rahva ajalooline võit seadusandlikult, Leedu NSV Ülemnõukogu poolt 26. detsembril 1951. a. vastu võetud muudatustega Leedu NSV Konstitutsioonis.

Kollektiviseerimise lõpuleviimise kõrval tugevdas partei sel perioodil veelgi kolhooside organisatsiooniliseks ja majanduslikuks kindlustamiseks tehtavat tööd, mida põhiliselt teostati samas suunas ja samade meetoditega nagu aastail 1948—1949. Masina-traktorijaamade arv kasvas aastail 1950—1951 77-lt 120-le, traktorite arv suurenes 1,7 korda, traktoritööde kogumaht aga 2,8 korda²⁴. Tugevnes veelgi põllutöömashinate, inventari, seadmete, mineraalväetiste ja teiste kolhoosidele määratud tootmisvahendite sissevedu vabariiki. Nende materjalide muretsemiseks tagati kolhoosidele täielikult krediit.

Seega ei tulnud Leedu NSV kolhoosidel ei kolhoosiliikumise alguses ega ka kollektiviseerimise lõpuleviimise etapil üle elada n.ö. manufaktuurse arengu perioodi, mille elasid üle vanemate nõukogude vabariikide kolhoosid. See on Leedu NSV kolhoosiliikumise, samuti ka teiste noorte nõukogude vabariikide kolhoosiliikumise üheks iseärasuseks, mis tunduvalt soodustas kolhooside organisatsioonilist ja majanduslikku tugevdamist.

²² Leedu NSV Põllumajanduslike Kooperatiivide Keskkliidu andmeil.

²³ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeeriumi andmeil.

²⁴ Samas.

Selle perioodi iseloomustavaks jooneks ja ühtlasi ka iseärasuseks kolhooside organisatsioonilisel ja majanduslikul tugevdamisel on see, et talumajapidamiste edasise kolhoosidesse kaasatõmbamise kõrval toimus aastail 1950—1951 ka kolhooside suuremaks koondamise protsess, mis sel ajal teostus kogu Nõukogude Liidus ning mis oli üheks kolhooside organisatsioonilise ja majandusliku tugevdamise teguriks.

Nii oli vabariigis 1. jaanuaril 1950. aastal, millal kollektiviseerimine hõlmas 60,5% talumajapidamistest, 6032 kolhoosi, 1. jaanuaril 1951. aastal aga, millal oli kollektiviseeritud 89,1%, oli kolhooside arv vähenenud 4471-ni. Kuid 1. jaanuaril 1952. aastal, millal kollektiviseerimine oli põhiliselt juba lõpule viidud, oli vabariigis 2938 kolhoosi. Kui 1. jaanuaril 1950. aastal oli ühel kolhoosil keskmiselt 423 ha maad ning temasse kuulus 38 majapidamist, siis 1. jaanuaril 1952. aastal tuli ühe kolhoosi kohta keskmiselt juba 1340 ha maad ja 117 majapidamist. See protsess jätkus ka 1953. ja 1954. aastal. 1. jaanuaril 1955. aastal oli vabariigis 1809 kolhoosi, ühel kolhoosil oli keskmiselt 2480 ha maad ja ta ühendas 201 majapidamist²⁵. Siiski peab märkima, et kolhooside suurendamise protsess vabariigis venis liiga pikale (kuni 1954. aastani), ning et tema käigus lubati mõnel korral ka formaalset küsimusele lähenemist ja gigantomaaniat, mis avaldas kolhooside organisatsioonilisele ja majanduslikule tugevdamisele negatiivset mõju.

Kulakluse piiramise ja likvideerimise protsessi iseärasuseks Leedu NSV-s, peamiselt Teise maailmasõja ja saksa fašistliku okupatsiooni tagajärgedest tulenevalt, oli see, et ta põimus väljastpoolt õhutatava ja juhitava põrandaaluse likvideerimisega, et suur osa kulakutest olid põgenenud ühes rahvavaenlastega, et hulk kulakuid oli represseeritud hitlerlike okupantide aktiivsete käsikutenä. Seepärast, nagu juba nägime, oli üldise kollektiviseerimise eest peetava võitluse perioodi alguseks suurem osa kulakutest juba purustatud (kodanlikus Leedus moodustasid kulaklikud majapidamised umbes 15% talumajapidamiste üldarvust, 1948. aastal oli neid, nagu eespool näidatud, aga kõigest 1,4%).

Vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimise ja kulakluse kui klassi likvideerimise iseärasuseks oli see, et üldine kollektiviseerimine Leedu NSV-s toimus tingimustes, kus sotsialism vanemates nõukogude vabariikides oli juba ammu võitnud ja et NSV Liit oli oma riikliku arengu teises faasis, mistõttu kulakluse kui klassi piiramise (väljatõrjumise) poliitikalikult kulakluse kui klassi likvideerimise poliitikalikale üleminekule ei kaasnud sääraseid abinõud nagu seda olid kulakute eksproprieerimine kehvikute ja keskmikkude poolt ning tööjõu palkamise seaduse tühistamine maal, mida omal ajal rakendati esimestes nõukogude vabariikides. Sisuliselt neid vabariigis küll teostati, kuid teiste meetoditega.

Leedu NSV ja ka teiste Balti vabariikide põllumajanduse sotsia-

²⁵ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeeriumi andmeil.

listliku ümberkujundamise iseärasuseks, mis on tingitud nende riikide põllumajanduse ajaloolisest arengust, on see, et sotsialistlik kollektiivne suurpõllundus loodi tingimustes, kus talurahvas oli hajutatud üksiktalusesse, mis kodanliku korra ajal süvendas talurahva individualistlikku psühholoogiat. See tegi kollektiviseerimise protsessi keerukamaks ning oli ja on veel praegugi üheks peamiseks teguriks, mis pidurdab kolhooside organisatsioonilist ja majanduslikku tugevdamist. Teatud negatiivset mõju avaldas ka leedu kodanlike natsionalistide poolt kodanlikul ajal ja sõjajärgseil aastail teostatud ohjeldamatu nõukogude- ja kolhoosivastane propaganda.

Vabariigi põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise iseärasuseks, nagu juba eespool mainitud, oli ka see, et selles etendas tarbijate, krediidi- ja lihtsaim põllumajanduslik tootmiskoopratsioon suhteliselt väiksemat osa kui vanemates nõukogude vabariikides, olgugi et kooperatiivide osatähtsus kollektiviseerimisel oli samuti suur. Samuti oli üheks iseärasuseks veel see, et kolhoosiliikumine vabariigis võttis kohe põllumajandusliku artelli vormi, mõõdu des teistest kolhoosivormidest.

Ometi pole kõik need eelpoolkäsitletud iseärasused vabariigi põllumajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel olulised. Nad tähistavad vaid teatud erinevust sellest teest, mille käisid läbi teised nõukogude vabariigid, ja nad tulenevad peamiselt sellest, et uued nõukogude vabariigid ehitasid sotsialismi NSV Liidu koosseisus, mis juba ammu oli sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ning kommunismile järkjärgulise ülemineku teel. Need erinevused tulenevad ka sellest, et põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine Balti nõukogude vabariikides algas ajal, millal võitnud kolhoosikord Nõukogude Liidus juba näitas oma eeliseid eratalumajandite vahel killustatud väikepõllunduse ees, ning jätkus ajal, millal Suure Isamaasõja tagajärjel oli ebatavaliselt kasvanud Nõukogude Liidu moraalne ja poliitiline autoriteet.

Peamised kapitalismilt sotsialismile ülemineku seaduspärasused on aga niihästi vanematele kui ka noorematele nõukogude vabariikidele ühised. Nende seaduspärasuste avalduseks põllumajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel on see, et see ümberkujundamine toimus kõigis nõukogude vabariikides samade majanduseaduste ärakasutamisel partei majanduspoliitikas, et kõigis neis vabariikides tuli luua samad põhilised eeldused põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkujundamiseks, et kõigis nendes oli ja on maa sotsialistliku arengu peateeks Lenini kooperatsiooni plaan.

Leedu NSV põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise protsess viidi põhiliselt lõpule 1951. aastal. Järgnevatel aastatel toimus ülejäänud üksiktalupoegade kaasatõmbamine kolhoosidesse (1. jaanuaril 1953. aastal oli kollektiviseerimise protsent 98,8, 1. jaanuaril 1954. aastal aga 99,7)²⁶ ning kolhooside edasine orga-

²⁶ Leedu NSV Põllumajanduse Ministeeriumi andmeil.

nisatsiooniline ja majanduslik tugevdamine, mis toimus ja toimub teistes nõukogude vabariikides kolhooside ehitamisel saadud aastatepikkuste kogemuste alusel. Samuti toimub ka partei ja valituse poolt NSV Liidu põllumajanduse edasiseks arendamiseks viimastel aastatel vastuvõetud ajalooliste määruste kõrvalekaldumatu täitmine.

Leedu NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut

PÖLLUMAJANDUSE KOLLEKTIVISEERIMISE ISEÄRASUS- TEST EESTI NSV-s

V. MATIN,
majandusteaduste kandidaat

Sotsialismi võit NSV Liidus, nõukogude rahva poolt saavutatud edusammud meie maa rahvamajanduse ja kultuuri edasises arengus teel kommunismile näitavad veenvalt sotsialistliku majandussüsteemi suuri eeliseid võrreldes kapitalistliku majandussüsteemiga. Pärast Teist maailmasõda asusid sotsialismi üles ehitama Euroopa rahvademokraatia maad ja suur Hiina Rahvavabariik. Käesoleval ajal hõlmab võimas rahu-, demokraatia- ja sotsialismileer eesotsas Nõukogude Liidu ja Hiina Rahvavabariigiga juba üle ühe kolmandiku kogu inimkonnast.

Kõigis neis maades toimub uue elu ülesehitamine, mida teostavad kapitalistlikust orjusest vabastatud rahvad kommunistlike ja töölispartei juhitud, marksismi-leninismi ideede alusel. Nõukogude Liidu kogemused, kus sotsialistlik ühiskond on edukalt üles ehitatud, on eeskujuks rahvamajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel kõigile sotsialismi ülesehitamise teele asunud maadele. Sotsialistliku ülesehitustöö edusammud rahvademokraatia maades kinnitavad seaduspärasuste ühtsust kõigi maade kohta, mis lähevad üle kapitalismilt sotsialismile. Sotsialismile ülemineku perioodil esineb rahvademokraatia maades üldiste seaduspärasuste iseärasusi, mis on tingitud erinevast ajaloolisest olukorrast.

Kapitalismilt sotsialismile üleminekuperioodi tähtsaimaks küsimuseks on väiketalumajapidamise sotsialistlik ümberkujundamine. Sotsialismi ülesehitamine NSV Liidus on näidanud, et leninlikus koöperatsiooniplaanis näidatud tee väiketalumajapidamise ümberkujundamiseks on ainus võimalik ja otstarbekohane tee kõigi maade jaoks, kus põllumajanduses on olemas enam või vähem arvukas väike- ja kesktöötjate klass. Sotsialistlikud ümberkujundused rahvademokraatia maade põllumajanduses kinnitavad selle teesi elulisust.

Lenini poolt näidatud tee väiketalumajapidamise sotsialistlikuks ümberkujundamiseks kindlustas sotsialistlike tootmissuhete võidu põllumajanduses ka Eesti NSV-s, kes asus sotsialismi ülesehitamise teele kuusteist aastat tagasi.

Käesolevas ettekandes peatub autor iseärasustel väiketalupeidamiste muutmisel suurteks kollektiivmajapidamisteks Eesti NSV-s.

Sotsialismi ülesehitamine Eestis sai võimalikuks nõukogude võimu taaskoostamisega vabariigis 1940. aastal. Proletariaadi diktatuuri kehtestamine oli otsustavaks tingimuseks, mis võimaldas sotsialistlike ümberkujunduste teostamist kogu vabariigi rahvamajanduses ja kindlustas sotsialistlike majandusvormide võidu.

Sotsialismi ülesehitamise peamiseks iseärasuseks Eestis, mis määras ka üldiste seaduspärasuste spetsiifika üleminekuperioodil kapitalismilt sotsialismile, oli asjaolu, et vabariigis toimus üleminek kapitalismilt sotsialismile Nõukogude Liidu koosseisus, kus sotsialistlik kord oli juba võitnud, kusjuures kasutati täielikult ära nõukogude vennasvabariikide abi ja kogemused.

Vastavalt majandusseaduste nõuetele teostas nõukogude võim Eestis Riigivolikogu poolt 23. VII 1940. a. vastu võetud seaduse alusel tööstuse, pankade ja transpordi natsionaliseerimise. Nii tekkis vabariigis sotsialistlik rahvamajandussektor, kus hakkasid valitsema sotsialistlikud tootmissuhted ja kus seadusele, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloomule, kindlustati täielik vabadus.

Kui proletariaadi diktatuur loob tööstuses üldrahvaliku sotsialistliku omandi kapitalistliku eraomandi natsionaliseerimise teel, kuna tootmise kontsentratsioon on saavutanud siin sellise taseme, mis võimaldab tootmisvahendid ühiskonnastada, siis põllumajanduses, kus valitseb väikekaubatootmine, puuduvad proletariaadi diktatuuril kohe peale võimu haaramist võimalused tootmise ühiskonnastamiseks.

Tingimused väikekaubatootliku põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkujundamiseks loob proletariaadi diktatuur juba peale võimu haaramist.

Need tingimused luuakse tööstuse, eeskätt tootmisvahendeid tootva tööstuse igakülgse arendamisega, masina-traktorijaamade organiseerimise, sovhooside loomise, kooperatiivide igakülgse arendamise, töölisklassi ja talurahva liidu tugevdamise, kulakluse väljatõrjumise ja piiramise poliitika teostamise teel.

Toetudes sotsialistlikule rahvamajandussektorile, soodustas nõukogude võim Eestis tööstuse, eriti aga rasketööstuse kui kõigi rahvamajandusharude, sealhulgas ka põllumajanduse edaspidise varustamise aluse igakülgset arendamist. Arendades vabariigi tööstust, ei seadnud nõukogude võim ülesandeks kõigi rasketööstuse harude arendamist. Arenesid need tööstusharud, mille jaoks olid olemas vastavad tingimused nagu põlevkivi-, põlevkivigaasi-, masinaehitus-, metalli-, vaguniremondi-, ehitusalane, põllumajandusmasinate tööstus ja teised rasketööstuse harud. Vabariigi arenevate tööstusharude, aga samuti ka põllumajanduse varustamine vajaliku tehnikaga ei toimunud ja ei võinudki toimuda ainult vabariigis toodetud tootmisvahendite arvel, vaid toimus peamiselt kogu Nõukogude Liidu võimsa rasketööstuse arvel, sest et Eesti NSV sai

Nõukogude Liidu koosseisus teistelt vennasvabariikidelt vajalikku tehnilist ja majanduslikku abi.

Koos tööstuse, pankade ja transpordi natsionaliseerimisega teostas nõukogude võim Riigivolikogu poolt 23. VII 1940. a. vastu võetud seaduse alusel kogu maa natsionaliseerimise. Muutnud maa üldrahvalikuks omandiks, teostas nõukogude võim agraarreformi, mis viis täide Eesti töötava talurahva sajanditepikkuse unistuse ja oli võimsaks vahendiks töölisklassi ja talurahva liidu kindlustamisel. 1940.—1941. a. teostatud agraarreform tuli 1944.—1947. a. uuesti läbi viia, sest et fašistlikud okupandid võtsid Suure Isamaasõja ajal Eesti NSV territooriumil viibides nõukogude võimu poolt töötavale talurahvale antud maa ära ja andsid ta jälle kulakutele.

Agraarreform piiras maa kasutamist 30 hektariga. Kulaklikelt majapidamistelt võõrandatud maa arvel varustas nõukogude võim ligi 25 000 sulast ja maatut talupoega maaga ja andis juurdelõikeid 20 000-le vähese maaga talupojale.

Agraarreformi teostamine muutis Eesti küla ilme täielikult. Kui 1939. aastal töötas Eesti külas kulakute juures 62 500 sulast ja ainult 36% kõigist taludest olid keskmiktalud, siis nõukogude võimu poolt teostatud maareformi tulemusena sai Eesti NSV põllumajanduse keskseks kujukaks keskmik. Keskmiktalud moodustasid nüüd ligi 62% talude üldarvust.

Ei olnud enam üle 30-hektarilisi kulaklikke suurmajapidamisi, mis, moodustades kodanlikus Eestis 1939. aastal ainult umbes ühe viiendiku talude üldarvust, haarasid enda alla ligi poole kogu talumaast. Muidugi ei tähendanud see veel kulaklike majapidamiste likvideerimist, ometi oli see kulakluse mõju tõsiseks majanduslikuks piiramiseks külas.

Varustades sulaseid, maatuid ja vähese maaga talupoegi maaga, aitas nõukogude võim sulastel ja kehvikel vabaneda kulakute orjusest ja ekspluateerimisest. Põhiliselt likvideeriti kõige väiksemad talumajapidamised, mille omanikud kodanliku Eesti tingimustes pidid minema orjusesse kulaku juurde, kuna nad ei saanud oma tillukeselt maatükilt endale ja oma perele ülalpidamist.

Maa natsionaliseerimine ja nõukogude agraarreformi teostamine ei muutnud veel tootmissuhete iseloomu vabariigi põllumajanduses, kuna siin kestis edasi eramajapidamine. Siiski tugevdas maa natsionaliseerimine ja kapitalistlike suurmajapidamiste likvideerimine proletariaadi diktatuuri majanduslikku baasi, parandas töötava talurahva majanduslikku olukorda ja kergendas edaspidi talurahva üleminekut kollektiivsetele majandamisvormidele.

Majanduspoliitika, mida teostas Eestimaa Kommunistlik Partei talurahva suhtes oli talurahva sotsialistliku ümberkujundamise ja sotsialismi ülesehitamisesse kaasatõmbamise poliitikaks, mis on sotsialismi ülesehitamisel NSV Liidus juba praktikas järele proovitud. Selle poliitika aluseks oli leninlik loosung oskusest saavutada kokkulepe keskmikuga, katkestamata hetkekski võitlust kulakuga, toetudes seejuures kindlalt kehvikule.

Nõukogude võim osutas kehvikuile ja keskmikele igakülgset abi. Peale maa andis nõukogude võim agraarreformi teostamise käigus sulastele ja kehvikuile üle põllumajandusliku inventari, mis oli võõrandatud kulakuilt ja fašistide käsilastelt. 1947. aasta alguseks anti üle 4500 hobust, 18 000 lehma ja 11 000 muud karilooma, suur hulk põllumajandusmasinaid, üle 5000 elamu ja 15 000 põllumajandushoone¹. Valitsus vabastas uusmaasaajad esimestel aastatel täielikult põllumajandusmaksust ja andis soodsatel tingimustel krediiti kariloomade ja hädavajalike hoonete muretsemiseks.

Kulakute suhtes teostas nõukogude võim piiramise ja väljatõrjumise poliitikat. Kõrgendatud maksude, palgatööjõu kasutamise piiramise, krediidi mitteandmise ja teiste majanduslike sanktsioonide teel nõrgendas nõukogude võim kulakluse mõju külas.

Kulakud omakorda pidasid ägedat võitlust nõukogude võimu korralduste vastu. Igasuguste vahenditega — põllumajandussaaduste varumise nurjaajamise, külviplaanide mittetäitmise, vilja varjamise, nõukogude võimu korralduste saboteerimise ja otseste terroristlike aktidega partei- ja nõukogude aktivistide vastu püüdsid kulakud pidurdada tootlike jõudude arengut külas. Nad püüdsid vähendada edusamme, mida saavutati põllumajandusliku tootmise arengus ja sellega mõjutada töötava talurahva hulkade usku nõukogude võimu tugevusesse. Need kulakluse salasepitsused avastati ja paljastati partei ja nõukogude võimu poolt kehtvatalurahva abiga ja vaatamata kulakluse vastuseisule kindlustati töötava talurahva huvidele vastava majanduspoliitika teostamine.

Nii õõnestas agraarreformi lõpuleviimine 1947. aastaks ning kulakluse väljatõrjumise ja piiramise poliitika teostamine kulakluse majanduslikku alust ja kindlustas töölisklassi ja talurahva liitu.

Agraarreformiga rõõbiti tugevdas nõukogude võim sotsialistliku linna abi põllumajandusele. Proletariaadi diktatuuri tingimustes hakkab sotsialistlik linn, kus sotsialistlik majandussektor muutub kohe valitsevaks, osutama üha suuremat tähelepanu ja abi küla majanduslikule ja kultuurilisele arengule. See tähendab, et proletariaadi diktatuuri kehtestamisega pannakse alus vastuolude kaotamisele linna ja maa vahel, mida kapitalism teravdab äärmuseni. Värustades küla kaasaegse põllumajandusliku tehnikaga ja valmistades ette vastavat kaadrit soodustab linn uute tootlike jõudude tekkimist külas, ülesaamist küla tehnilisest ja kultuurilisest mahajäämusest, viib küla edasi majandusliku ja kultuurilise tõusu teed ja kindlustab sellega töölisklassi ja talurahva liitu.

Eesti NSV-s algas põllumajandusliku tootmise riiklik mõjutamine otsustavate põllumajanduslike tootmisvahendite koondamisega riigi kätte masina-traktorijaamade näol juba nõukogude võimu taaskoostamise esimestest päevadest alates.

Eesti NSV-s loodi 1941. aastal 25 masina-traktorijaama ja 238 masina-hobulaenutuspunkti². Okupatsiooni ajal rüüstasid fašistli-

¹ Vt. «Rahva Hääli» nr. 83, 9. apr. 1947.

² Eesti NSV Põllumajandusministeeriumi materjalide põhjal.

kud röövvalutajad masina-traktorijaamade ja masina-hobulaenutuspunktide vara. Pärast fašistlike röövvalutajate minemakihutamist loodi uuesti 23 masina-traktorijaama ja 234 masina-hobulaenutuspunkti³, arvestades umbes üks masina-hobulaenutuspunkt valla peale, mis neisse koondatud hobuste ja vastava põllumajandusliku inventari abil osutasid tootmisalast abi kõigepealt endiste sulaste ja kehvikute majapidamistele, kus ei jõutud veel muretseda hobuseid ja põllumajanduslikku inventari.

Masina-traktorijaamad ja masina-hobulaenutuspunktid osutasid töötavale talurahvale tunduvalt abi, vabastades ta kulakute orjusest ja sõltuvusest. 1945. aastal harisid nad maad 20 000 talus, 1946. aastal — 31 711 talus, 1947. aasta — 42 675 talus ja 1948. aastal — 47 612 talus⁴.

Masina-traktorijaamade ja hobulaenutuspunktide poolt talurahvale osutatud abi kiirendas tunduvalt talude kollektiviseerimise ettevalmistamist Eesti külas. Talupojad nägid ja veendusid praktilikas masinate ärakasutamisel põhinevate põllumajanduslike tööde eelistes. Ühtlasi veendusid talupojad ka selles, et laialipillatud talumajapidamiste väiketootmine ei anna võimalusi eesrindliku tehnika täielikuks ärakasutamiseks. Seepärast, kui 1947. aastal viidi maareformi teostamine täielikult lõpule, hakkasid tekkima ka esimesed kolhoosid. Kolhooside organiseerimise laienemisega hakkas kiiresti suurenema nii masina-traktorijaamade võrk kui ka traktorite arv; põllutööde mehhaniseerimise protsent hakkas tõusma samuti väga kiiresti, ulatudes 1955. aastal juba 72-le.⁵

Samaaegselt kolhoosikorra võiduga ja masina-traktorijaamade võrgu laienemisega likvideeriti masina-hobulaenutuspunktid kui lülid, mis olid sotsialistlikus põllumajanduses kaotanud oma tähtsuse, kuna need tootmisvahendid, mis olid nende käsutuses (hobused ja lihtsad põllumajandusmasinad), on olemas igas kolhoosis.

Masina-traktorijaamade kõrval on põllumajanduses riiklikuks omandiks sovhoosid. Nõukogude võim Eesti NSV-s asus otsekohe rajama sovhoose. 1940. aastal organiseeriti 109 sovhoosi. Käesoleval ajal on Eesti NSV-s 97 sovhoosi. Olles varustatud eesrindliku tehnika ja kvalifitseeritud kaadriga näitasid sovhoosid Eesti NSV üksiktalupidajatele suurmajapidamise eeliseid põllumajanduslikus tootmises. Juurutades põllumajanduslikku tootmist eesrindlike töömeetodeid, mis põhinevad kaasaegsel tehnikal ja teaduse saavutustel, saavutasid Eesti NSV sovhoosid loomakasvatuse ja põllunduse arengus märkimisväärset edu ning aitasid sellega aktiivselt kaasa talupoegade siirdumisele kolhoosi.

Nii avaldas nõukogude võim Eesti NSV-s, koondades põhilised põllumajanduslikud tootmisriistad, samuti tehnilise ja agronoomilise kaadri masina-traktorijaamadesse ja sovhoosidesse, juhtivat

³ «Eesti NSV Teataja» 1945, nr. 3, lk. 28—29.

⁴ Masina-traktorijaamade aastaaruannete koondi põhjal.

⁵ Vt. «Rahva Hääli» nr. 145, 21. VI 1955.

mõju väiketalumajapidamise arengule. Äsja maad saanud sulaste ja kehvikute laiad hulgad tundsid eesrindliku tehnika kaudu otsekohe riigi abi. Põllumajandusliku suurtootmise edusammud sovhooosides, riigi üha suurenev abi masina-traktorijaamade kaudu kehvikute ja keskmike hulkadele olid tähtsamateks tingimusteks, mis valmistasid ette ja kiirendasid eesti talurahva üleminekut suurtesse kollektiivmajapidamistesse ühinemise teele.

Samaaegselt maareformi teostamisega aitas nõukogude võim Eesti NSV-s igakülgselt kaasa nõukogude kooperatiivide arengule. Töölisklassi diktatuuri tingimustes muutub kooperatiiv põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise peateeks.

Kooperatiivide kasv vastab proletariaadi diktatuuri tingimustes sotsialismi kasvule. Kooperatiiv võimaldab talupoegade isiklike huve kooskõlastada ühiskondlike huvidega, kusjuures isiklikud huvid allutatakse ühiskondlikele. Põhiliste tootmisvahendite koondamine töölisklassi kätte sotsialistliku riigi näol võimaldab suunata kooperatiivide arengut kogu ühiskonna huvides.

Juba nõukogude võimu esimeste aastate jooksul kasvasid kooperatiivid Eesti külas tunduvalt. Kooperatiiv muutus nüüd tõeliseks massiorganisatsiooniks külas, haarates üle 70% kõigist taludest, kuna kodanlikus Eestis kuulus kooperatiivühistutesse 1938. aastal ainult 35—40% taludest.⁶ Peamine seisnes selles, et kooperatiivi liikmete sotsiaalne koosseis oli muutunud. Kulakute asemel, kes peremehetsesid kooperatiivühistutes kodanliku Eesti tingimustes, said kooperatiivühistute liikmeteks nüüd kehvikute ja keskmike hulgad.

Masina-traktorijaamade ja hobulaenutuspunktide kõrval oli kooperatiivil samuti märkimisväärne hulk mitmesugust põllumajanduslikku tehnikat. Riik aitas kooperatiivi tehnilis-materiaalset baasi kindlustada, eraldades selleks vastavad põllumajandusmasinad ja tööriistad. Ainuüksi 1946. aastal said kooperatiivid riigilt üle 3000 mitmesuguse põllumajandusmasina ja tööriista.⁷ Kooperatiivsetel masinaühistutel oli 1947. aastal 554 traktorit, 338 mootorit, 323 lokomobiili, 1064 rehepeksumasinat jne.⁸

Kooperatiivühistud Eesti NSV-s etendasid märkimisväärset osa kollektiviseerimisprotsessi ettevalmistamisel. Nad ühendasid kehvikute ja keskmike hulgad külas, organiseerisid neid võitluseks kulakluse vastu. Kooperatiivide kaudu hakkasid kehvikute ja keskmike hulgad tundma kollektiivi jõudu, võtsid omaks kollektiivse majapidamise meetodeid. Kollektiivne töö algul ringlussfääris, seejärel tootliku tegevuse üksikutes harudes tõi talupojad arusaamisele kogu tootmissfääri ühiskonnastamise kasulikkusest, viis kooperatiivi kõrgema vormi — tootmiskooperatiivi, s. o. kolhooside juurde. Masina-traktorijaamade ja kooperatiivide kaudu tundsid töötavad hulgad riigi abi ning kaasaegse tehnika, samuti agrobioloogia ja

⁶ Vt. «Eesti Bolševik» 1948, nr. 8, lk. 40.

⁷ «Rahva Hääl» nr. 95, 23. IV 1947.

⁸ «Eesti Bolševik» 1947, nr. 10, lk. 10.

zootehnika saavutuste alusel majandatava suurpõllumajapidamise eeliseid.

Kogu eelnev parteipoliitika — vabariigi tööstuse arendamine, masina-traktorijaamade organiseerimine, sovhooside arendamine, kooperatiivse liikumise massiline organiseerimine, tööliklassi ja talurahva liidu kindlustamine, kusjuures aluseks oli igakülgse abi andmine küla töötavatele hulkadele ja otsustav pealetung kulaklusele, valmistas seega ette tingimused majandusliku paratamatuse ellurakendamiseks väiketalumajapidamise üleviimisel suure kollektiivmajapidamise rööbastele. Vabariigi kogu majandusliku arengu käik dikteeris väiketalumajapidamise ülemineku suure kollektiivmajapidamise rööbastele.

Vabariigi tööstus arenes kiires tempos. Kui tööstusliku tootmise taseme aluseks võtta 1945. aastal 100, siis 1946. aastal moodustas see 162, 1947. aastal — 230 ja 1948. aastal — 309.⁹ Sellest nähtub, et tööstusliku tootmise maht suurenes aastast aastasse. Sama aja jooksul jäi vabariigi põllumajanduslik tootmine, vaatamata saavutatud edule, tööstuse arengust tunduvalt maha.

Tehes kokkuvõtet põllumajanduse arengust, konstateeris Eesti maa K(b)P V kongress, mis toimus 1948. aasta detsembris, põllumajandusliku tootmise mahajäämust.

Kogu NSV Liidu põllumajanduse, sealhulgas ka vabariigi põllumajanduse ees seisvat põhiülesannet — kõigi põllumajanduslike kultuuride viljakuse tõstmist, kariloomade arvu edasist suurendamist ja loomakasvatuse produktiivsuse tõstmist põllumajandusteaduse ja kaasaegse tehnika eesrindlike saavutuste ulatusliku ära kasutamise alusel — ei olnud Eesti NSV väiketalumajapidamine suuteline vajalikus tempos täitma.

Väiketalumajapidamise võimutsemine Eesti külas pidurdas kaasaegse tehnika tarvituselevõtmist ega võimaldanud kasutada eesrindlike agronoomilisi ja zootehnilisi meetodeid põllumajandusliku tootmise organiseerimisel. Eesti NSV majanduses hakkas suurenema mittevastavus tööstuse ja põllumajanduse arengu vahel.

Selle kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi vastuolu lahendamise teed on näidatud marksismi-leninismi klassikute poolt ja praktikas tõestatud sotsialismi ülesehitamisega NSV Liidus.

Sotsialismi ülesehitamise praktika Eesti NSV-s tõestas veel kord, et nõukogude võim ei või enam või vähem pikema perioodi jooksul baseeruda erinevatel majanduslikel alustel: ühelt poolt sotsialistlikul suurtootmisel, teiselt poolt väiketalumajandusel. Teostades sotsialismi ülesehitamist peab nõukogude võim ka põllumajanduse üle viima suurtootmise alustele ja sellega looma võimaluse sotsialistliku rahvamajandussüsteemi ülesehitamiseks.

Selline nõukogude võimu poliitika sotsialismi ülesehitamisel oli tingitud majandusseaduste nõuetest, iseäranis seadusest, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloo-

⁹ Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni materjalide põhjal.

mule. Tööstuse natsionaliseerimine vabariigis viis tootmissuhted vastavusse tootlike jõudude iseloomuga tööstuses ja kindlustas sellega täieliku vabaduse seadusele, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloomule. See väljendus selles, et vabariigi tööstus arenes kiires tempos, suurendades aastast aastasse tööstusliku tootmise mahtu.

Teistsugune olukord valitses vabariigi põllumajanduses. Nagu eespool näidatud, soodustas nõukogude võim masina-tractorijaaamade organiseerimise ja vastava kaadri ettevalmistamisega uute tootmissuhte loomist põllumajanduses. Siiski ei vastanud valitsev väikekaubatootmine uute tootlike jõudude iseloomule. Väikesed talumajandid takistasid masinatehnika ja agrotehnika eesrindlike eeskujude ärakasutamist ning pidurdasid põllumajandusliku tootmise arengut. Kollektiivse suurtootmise organiseerimine põllumajanduses tähendas väikekaubatootlike tootmissuhte asendamist sotsialistlike tootmissuhetega, mis, vastates tootlike jõudude iseloomule, kindlustasid tootmise edasise kasvu põllumajanduses.

Nii viis talumajandite kollektiviseerimine tootmissuhted vastavusse tootlike jõudude iseloomuga ka põllumajanduses ja kindlustas sellega seadusele, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloomule, täieliku vabaduse kogu rahvamajanduses.

Vabariigi põllumajanduse ümberkujundamist suurtootmise alustel tingisid ka sotsialismi põhilise majandusseaduse nõuded. Sotsialismi põhiline majandusseadus, mis määrab kindlaks sotsialistliku tootmise eesmärgi, määrab kindlaks ka selle eesmärgi saavutamise vahendid. Väiketalumajapidamine ei saa isegi nõukogude võimu tingimustes olla selleks aluseks, mis kindlustab nõukogude ühiskonna liikmete järjest kasvavate vajaduste maksimaalset rahuldamist, kuna ta ei võimalda kaasaegse tehnika ja agrotehnika eesrindlike meetodite ärakasutamist ning seepärast ei või kindlustada laiendatud taastootmist põllumajanduses. Kiiresti arenev sotsialistlik tööstus nõuab ka põllumajanduse kiiret arengut. Seepärast peab nõukogude võim sotsialismi aluste ülesehitamise käigus kindlustama laiendatud taastootmist ka põllumajanduses. Nagu näitavad sotsialismi ülesehitamise kogemused NSV Liidus, on laiendatud taastootmise kindlustamise vahendiks põllumajanduses kollektiivne suurmajapidamine, mis põhineb eesrindliku tehnika ja teaduse saavutuste ärakasutamisel.

Vabariigi põllumajanduse üleviimine kollektiivse suurmajapidamise rööbastele oli paratamatult tingitud ka rahvamajanduse plaanipärase (proportsionaalse) arengu seadusest. See seadus nõuab kogu rahvamajanduse plaanipärase arengut, kindlaid proportsioone rahvamajanduse arengus, materiaalsete ja finantsiliste ressursside ning tööjõu kõige otstarbekohasemat ja efektiivsemat ärakasutamist.

Üksiktalundite säilitamine ei võimaldanud põllumajanduse allutamist plaanile. Vajalikud proportsioonid vabariigi rahvamajandu-

ses olid häiritud põllumajandusliku tootmise mahajäämusega töös-
tuse arengust. Materiaalsete ja finantsiliste ressursside ning töö-
jõu kõige otstarbekohasem ja efektiivsem ärakasutamine oli väike-
talundites võimatu.

Põhinedes eesrindlikul tehnikal arenes vabariigi tööstus laienda-
tud taastootmise printsiibi alusel kiires tempos ning kindlustas
kapitalistlike elementide lõplikku hävitamist. Primitiivsel tehnikal
ja käsitsitööl põhinev väiketalumajapidamine seevastu, mis sageli
ei olnud võimeline isegi lihtsaks taastootmiseks, jäi baasiks,
mis sünnitas kapitalistlikke elemente pidevalt ja suures mastaa-
bis.

Väiketalumajapidamiste ühendamine suurtesse kollektiivmaja-
pidamistesse kindlustas kogu rahvamajanduse plaanipärase arengu,
võimaldas vajaliku proportsionaalsuse saavutamist vabariigi töös-
tuse ja põllumajanduse arengus ning kindlustas samuti materiaal-
sete ja finantsiliste ressursside ning tööjõu ratsionaalset ärakasu-
tamist.

Nii on talumajapidamiste väiketootmise asendamine kollektiivse
suurtootmisega põllumajanduses sotsialismi ülesehitamise käigus
määratud kindlaks seadusega, mille järgi tootmissuhted peavad tingi-
mata vastama tootlike jõudude iseloomule, sotsialismi põhilise
majandusseadusega ja rahvamajanduse plaanipärase (proportsio-
naalse) arengu seadusega.

Kasutades vanemate vennasvabariikide kogemusi oli nõukogude
võimul Eesti NSV-s kõik võimalused õige majanduspoliitika teosta-
miseks, mis tuleneb majandusseaduste nõuetest. Seepärast hakkasid
Eestimaa Kommunistlik Partei ja nõukogude võim pärast
agraarreformi lõpuleviimist teostama põllumajanduse kollektivisee-
rimise poliitikat vabariigis.

Sõjajärgsel perioodil hakkasid esimesed kolhoosid Eesti NSV-s
tekkima 1947. aastast alates. 1948. aasta kevadkülvil teostasid juba
59 kolhoosi. Esimeste kolhooside head tootmistulemused aitasid
selleks palju kaasa, et talumajapidamiste kollektiviseerimisprotsess
hakkas 1948. aasta lõpul ja 1949. aasta algul kiiresti laienema ja
omandas 1949. aasta kevadel massilise iseloomu. Nii astus Eesti
NSV töötav talurahvas otsustavalt kollektiivse suurmajapidamise
teele.

Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise analüüs näitab
mõningaid selle protsessi iseärasusi võrreldes vanemate vennas-
vabariikidega.

Esiteks toimus talumajapidamiste kollektiviseerimine Eesti NSV-s
tingimustes, kus kolhoosikord Nõukogude Liidus oli juba võitnud.
Kollektiivne suurmajapidamine vanemates vennasvabariikides oli
juba tõestanud oma suurt elulist jõudu niihästi rahuliku ülesehitus-
töö aastatel kui ka rasketel sõjakatsumuste aastatel. See asjaolu
kergendas tunduvalt sotsialistlike ümberkujunduste teostamist Eesti
NSV põllumajanduses. Ühinedes kollektiivsetesse majapidamistesse
teadsid Eesti küla talupojad, et see on põllumajandusliku tootmise

arengu ainuõige, praktikas kontrollitud tee, mis kindlustab töötava talurahva heaolu süstemaatilist tõusu.

Teiseks eelnes põllumajanduslike artellide tekkimisele Eesti NSV-s kolhoosikorra industriaalse tehnilis-materiaalse baasi loomine masina-traktorijaamade näol. See oli võimalik seepärast, et Eesti NSV-s toimus sotsialismi aluste ülesehitamine Nõukogude Liidu koosseisus. Linna, s. o. sotsialistliku tööstuse juhtiv osa seines küla, s. o. põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise töös mitte niivõrd sotsialistliku tööstuse olemasolus Eesti NSV-s, kui võrd võimsa sotsialistliku tööstuse olemasolus NSV Liidus tervikuna. Eesti NSV-s arenes märkimisväärselt tööstus, mis tootis põllumajanduse jaoks mitmesuguseid tootmisvahendeid, kuid Eesti NSV-l ei olnud vaja ehitada tehaseid, mis toodaksid traktoreid, kombaine ja teisi keerulisi põllumajandusmasinaid ja tööriistu. Kogu Nõukogude Liidu sotsialistlik tööstus tervikuna võis varustada vabariigi põllumajandust kõigi vajalike masinatega. See asjaolu võimaldas nõukogude võimul Eestis kohe peale tööliklassi diktatuuri kehtestamist hakata vabariigi põllumajandust varustama kaasaegse masinatehnikaga ja ette valmistama kaadrit, kes oleks võimeline tehnikat kasutama. Nii tekkisid vabariigi põllumajanduses uued tootlikud jõud. Enne kollektiviseerimisprotsessi algust oli Eesti NSV-s juba tegelikult loodud terve masina-traktorijaamade võrk. Põllumajanduslike artellide tekkimise ja kolhooside organiseerimise laienemisega olid nõukogude võimul Eestis kõik võimalused kiiresti laiendada ka masina-traktorijaamade võrku vabariigis, varustada tekkivaid kolhoose küllaldasel hulgal kaasaegse põllumajandusliku tehnikaga ja kindlustada seega kolhooside organiseerimist industriaalsel tehnilis-materiaalsel baasil.

Vanemates vennasvabariikides eelnes kollektiviseerimisprotsessile sotsialistliku tööstuse kasv, mis alustas traktorite ja mitmesuguste masinate massilist väljalaset põllumajanduse jaoks. Kuid massilise kollektiviseerimise protsess toimus nii kiiresti, et sotsialistlik tööstus ei jõudnud põllumajandust varustada traktorite ja teiste masinatega sellisel hulgal, mis oli vajalik tekkivaile kolhoosidele. See asjaolu kutsus esile «manufaktuuriperioodi» osa kolhooside arengus NSV Liidus, kus talupojad ühinesid kolhoosidesse ja pidasid kollektiivmajapidamist talupoegade ühiskonnastatud tööriistade baasil. Juba kollektiivmajapidamine talupoegade tootmisriistade lihtsa ühistamise baasil näitas ühise töö eeliseid. Kuid kollektiivse töö kõik eelised tulid ilmsiks muidugi alles kaasaegse tehnika baasil.

Soodsamad tingimused põllumajanduse kollektiviseerimise teostamiseks, mis kujunesid vabariigis, olid põhjuseks, et Eesti NSV-s ei teinud peaaegu ükski kolhoos läbi «manufaktuuriperioodi», vaid kolhoosid loodi kohe industriaal-tehnilisel baasil, mis kasvas ja laienes masina-traktorijaamade näol koos vabariigi kolhooside kasvuga.

Kolmandaks, teostades vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimist, oli Eestimaa Kommunistlikul Parteil ja nõukogude võimul

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei vahetu juhtimine ja selle kogemused kolhoosikorra ülesehitamisel ja klassivõitluse pidamisel NSV Liidus. See asjaolu kindlustas Eesti NSV-s õige majanduspoliitika teostamise, mis liitis sulased ja kehvikud töölisklassi ümber, lõi töölisklassi ja kesktalurahva kindla liidu ning kindlustas töötava talurahva massilise ühinemise alusel kolhoosidesse viimase ekspluateeriva klassi — kulakluse likvideerimise Eesti NSV-s.

Neljandaks kindlustasid kolhoosikorra ülesehitamise kogemused NSV Liidus talumajapidamiste kollektiviseerimise teostamise Eesti NSV-s kindlates ja kõige õigemates organisatsioonilistes vormides. Kolhoosikorra ülesehitamise praktika NSV Liidus tõstis esile mitmesugused kollektiivsete suurmajapidamiste vormid. Need olid ühise maaharimise ühistud (TO3), põllumajanduslikud artellid ja põllumajanduslikud kommuunid. Kolhooside ülesehitamise käigus näitasid paljude aastate kogemused NSV Liidus, et väiketalumajapidamiste ühinemise põhivormiks suurtesse kollektiivmajapidamistesse on põllumajanduslik artell. Seepärast toimus talumajapidamiste kollektiviseerimine Eesti NSV-s algusest peale ainult põllumajandusliku artelli kujul.

Viidandaks, eespool näidatud soodsamad tingimused kollektiviseerimisprotsessi teostamiseks määrasid ära ka märkimisväärselt kiire tempo kolhooside ülesehitamisel vabariigis.

Kui NSV Liidus kestis ettevalmistusperiood massilise kollektiviseerimise alguseni 1917. aastast kuni 1929. aastani, s. o. 12 aastat, siis Eesti NSV-s kestis ettevalmistusperiood teistes ajaloolistes tingimustes 1944. aasta sügisest kuni 1949. aasta kevadeni, s. o. natuke üle 4 aasta, olles seega ligi 3 korda lühem kui vanematēs nõukogude vabariikides. Kollektiviseerimisprotsess NSV Liidus viidi põhiliselt lõpule 1934. aasta lõpuks, kui kolhoosid, kuhu kuulus ligi kolm neljandikku talumajapidamiste üldarvust ja ligi 90% kogu külvipinnast, muutusid kindlaks, võitmatuks jõuks. Seega kestis massilise kollektiviseerimise protsess NSV Liidus ligi viis aastat. Eespoolnäidatud soodsate asjaolude tõttu toimus ka kollektiviseerimisprotsess ise Eesti NSV-s märgatavalt kiiremini. 1949. aasta kevadel alanud massilise kollektiviseerimise protsess jõudis põhiliselt lõpule 1950. aastal, kui üle 80% talumajapidamistest ühinesid juba põllumajanduslikesse artellidesse. 1950. aasta 1. juuliks haaras kollektiviseerimine juba üle 82,3% kõigist talumajapidamistest, 1951. aasta 1. jaanuariks aga juba 93,0% kõigist talumajapidamistest. Seega viidi massilise kollektiviseerimise protsess Eesti NSV-s põhiliselt lõpule ühe aasta jooksul.

Tühine arv talumajapidamisi, mis ei ühinenud kolhoosidesse, ei etendanud enam mingit osa vabariigi põllumajanduslikus tootmises, mida määras nüüd täielikult kolhoosi- ja sovhoositootmine. Väikeste põllumajanduslike artellide ühendamise käigus astusid need üksikud talumajapidamised hiljem samuti kolhoosidesse.

Kuuendaks, talumajapidamiste kollektiviseerimisprotsessi iseärasuste kõrval Eesti NSV-s, mis on tingitud soodsamate tingimuste

olemasolust võrreldes vanemate vennasvabariikidega, peab märkima ka spetsiifiliste tingimuste olemasolu Eesti NSV-s, mis raskendasid suurte kollektiivmajapidamiste loomist. Selliseks spetsiifiliseks tingimuseks oli Eesti külas valitsev üksiktalumajapidamiste süsteem. Eesti külades ei ole kontsentreeritud asustatud punkte. Ühe küla talumajapidamised on taludena laiali pillatud ja vahemaa äärmiste talude vahel ulatub sageli 4—5 ja enamale kilomeetrile. Kujunenud kolhoosides puudusid majanduslikud keskused. Need tuli rajada. See tegi keeruliseks ühiskondliku töö organiseerimise, maa kasutamise, küla elektrifitseerimise ja teised küsimused. Üksiktalumajapidajate süsteem ei saanud siiski olla ega olnud takistuseks kollektiivse tootmise organiseerimisel vabariigi põllumajanduses.

Sellised on talumajapidamiste kollektiviseerimisprotsessi iseärasused Eesti NSV-s, mis on tingitud teistsugusest ajaloolisest olukorrast ja konkreetsetest tingimustest võrreldes vanemate vennasvabariikidega.

Põllumajanduse massilise kollektiviseerimise protsessil oli oma ühiskondlik-ajaloolise tähtsuse poolest erakordselt suur tähendus vabariigi majanduse arengus.

Massilise kollektiviseerimise tulemusena asus kõige arvukam töötajate klass — talurahvas — sotsialistliku arengu teele. Ei olnud enam individuaalseid talumajapidamisi, mis on kapitalismi baasiks. Suurte kollektiivmajapidamiste võiduga hävines kulakluse eksisteerimise majanduslik baas ning ühes sellega likvideeriti ka viimane ekspluateerijate klass — kulaklus. Tootmise valitsevaks organiseerimisvormiks põllumajanduses kujunesid kolhoosid ja sovhoosid. See tähendas, et nõukogude võim Eestis sai sotsialistliku baasi ka põllumajanduses. See tähendas sotsialistliku majanduse aluse ülesehitamist vabariigis. Selle tulemusena muutus vabariigi põllumajandusliku tootmise iseloom kvalitatiivselt. Toimus hüpe ühiskonna vanast kvalitatiivsest seisundist uude kvalitatiivsesse seisundisse.

Põllumajanduse kollektiviseerimise teostamine Eesti NSV-s kinnitas veelkord leninlikus kooperatsiooniplaanis näidatud tee õigsust talurahva kaasatõmbamiseks sotsialistlikku ülesehitustöösse, mis on ainus tee kindlustada töötava talurahva järjest kasvavate materiaalsäte ja kultuuriliste vajaduste rahuldamist.

Kolhoosikorra võit Eesti NSV-s lõi kõik võimalused vabariigis nende suurte ülesannete edukaks täitmiseks, mille püstitas Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei kõigi põllumajandusharude järsu tõusu kindlustamiseks rasketööstuse igakülgse arengu alusel lähemate aastate jooksul.

Eesti küla töötajad võitlevad üha aktiivsemalt NLKP XX kongressi ja Keskkomitee septembri-, veebruari-märtsi- ja jaanuaripileeni poolt sotsialistliku põllumajanduse ette seatud üldrahvalike ülesannete täitmise eest, mis kindlustavad põllumajandussaaduste külluse loomist meie maa elanikkonna ja tööstuse tarviduste rahuldamiseks.

Eesti Põllumajanduse Akadeemia.

KODANLIK LÄTI IMPERIALISMI SÜSTEEMIS¹

P. DZERVE,
majandusteaduste kandidaat

Läti rahvamajanduse ajaloos on rahvusliku kodanliku riigi eksisteerimise perioodil (1919—1940) eriline koht. Kui rea sajandite vältel — kaasa arvatud eelmonopolistliku kapitalismi periood ja imperialismi algstaadium — arenes Läti majandus Venemaa rahvamajanduse koostisosana, siis kodanliku Läti eksisteerimise aastail rebiti Läti majandus Nõukogude Liidu rahvamajanduse küljest lahti ja lülitati ülemaailmse kapitalismi majandussüsteemi ajal, kui viimane oli juba oma üldkriisi staadiumis. Kodanliku Läti eksisteerimise periood langes ligikaudu ühte kapitalismi üldkriisi esimese etapiga.

Nõukogude Läti ajaloolased ja majandusteadlased on kirjutanud rida uurimusi, mis käsitlevad kodanliku Läti majanduse ja poliitilist ajalugu. Neil uurimistel on suur tunnetuslik ja kasvatuslik tähtsus, kuna neis kritiseeritakse marksistlikelt seisukohtadelt läti kodanlike natsionalistide apologetilisi kontseptsioone ja paljastatakse nende otseseid võltsinguid kodanliku Läti kohta.

Ometi pole see töö kaugeltki lõpetatud. Olemasolevates töödes kodanliku Läti majanduse ja poliitilise ajaloo üksikute küsimuste või perioodide kohta on kõigi väärtuste kõrval rida tõsiseid puudusi, üldistavaid majandusalaseid uurimusi kodanliku Läti kohta aga pole veel koostatud.

Käesolevas ettekandes tehakse katset käsitleda mõningaid tähtsamaid metodoloogilisi küsimusi, mille õige lahendamine peab kergendama üldistavate majandusalaste uurimuste kirjutamist nii kodanliku Läti kui ka kodanliku Eesti ja Leedu kohta, kuna enamus käsitletavaist probleemidest on ühised kõigi Balti vabariikide jaoks.

Leninliku imperialismiteooria rakendamine kodanliku Läti majanduslikus analüüsis

Kodanliku Läti majanduse ajaloo teadusliku analüüsi võtmeks on leninlik imperialismiteooria, eriti Lenini õpetus imperialismi peamistest majanduslikest iseärasustest.

¹ Trükitakse lühendatud kujul.

V. I. Lenin, töötades välja õpetuse imperialismi tähtsamatest majanduslikest isärasustest, näitas selle õpetuse loomingu- rakendamise eeskuju niihästi kogu imperialismi ajajärgu ülemaailmse kapitalistliku majandussüsteemi analüüsimisel tervikuna, kui ka üksikute imperialistlike riikide, poolkolooniade ja kolooniate ise-loomustamisel.

Kodanliku Läti majandusliku analüüsi aluseks on samuti imperialismi viis tähtsamat majanduslikku tunnust. See analüüs peab aga põhinema kodanliku Läti konkreetse tegelikkuse igakülgse arvestamisel.

Selle analüüsi lähtealuseks peab olema tees, et kodanliku Läti rajamine oli seotud kapitalismi üldkriisiga ja oli tingitud ülemaailmse imperialismi relvastatud võitlusest nõukogude võimu mahasurumiseks maailma esimeses sotsialistlikus riigis. Kui Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon poleks Venemaal võinud ja Venemaa poleks ülemaailmsest kapitalistlikust süsteemist välja langenud ja kui välismaised intervendid, kes said võitluses nõukogude võimu mahasurumise ja kapitalismi restaureerimise eest Venemaal kaotuse osaliseks, poleks Baltimaades saavutanud ajutist sõjalist võitu, siis poleks kodanlikku Lätit rajatud.

Juba sel ajal, kui Läti oli Vene impeeriumi koosseisus, oli välismaisel kapitalil Läti majanduses tugev positsioon. 1914. aastal kuulus Läti aktsiaseltsides üle poole põhikapitalist välismaalastele. Pärast Läti vägivaldset lahtikiskumist Nõukogude Venemaa küljest kisti ülemaailmse imperialismi abil rajatud kodanlik Läti selle imperialismi majanduslikku ja poliitilisse süsteemi. Neis tingimustes — arvestades veel välismaise kapitali tugevat positsiooni, mis säilis Läti majanduses — muutus kodanliku Läti majanduslik ja poliitiline eksisteerimine võimatuks ilma toetuseta imperialistlike riikide poolt, kelle finantskapital alistas kodanliku Läti majanduse ja poliitika ilma eriliste raskusteta.

Kodanlikus Lätis tegutsenud kapitalistide monopolistlikud ühingu- tekki- sid mitte niivõrd tööstusliku tootmise kontsentratsiooni alusel, mis toimus aeglaselt, üksikutel perioodidel aga isegi alan- nes², kuivõrd just kodanliku Läti suurimate ettevõtete ja kommerts- pankade enda kätte haaramise või nende üle kontrolli sisseseadmise alusel välismaiste kapitalistide üksikute gruppide või rahvusvahe- liste monopolistlike ühenduste poolt. Mis puutub kohalike kapita- listide monopolistlikesse liitudesse (peamiselt sündikaatidesse), siis olid nad oma enamikus tegelikult sõltuvad rahvusvahelistest mono- polistlikest ühendustest.

Mõningad muutused toimusid pärast avaliku fašistliku diktatuuri kehtestamist kodanlikus Lätis, eriti 1936. aastast alates. Sel ajal loodi välismaiste imperialistide huvides, kes tundsid muret oma kapi- talimahutuste julgeoleku pärast kodanlikus Lätis, aga samuti ka

² Tööstusliku tootmise aeglase kontsentratsiooni põhjusi ja tema alanemist kodanliku Läti eksisteerimise üksikutel perioodidei käsitletakse allpool.

kohalike kapitalistide ja tšinovnikute kitsa kliki rikastumise huvides, kes olid seotud läti fašistliku valitsusega, segaaktsiaseltsid (peamiselt) riikliku kapitali ja (vähesel määral) erakapitali osavõtul, mis tugevdasid riiklik-monopolistliku kapitalismi osa kodanliku Läti majanduselus.

Kodanlikus Lätis, samuti nagu teistes maades, mis kuuluvad ülemaailmse imperialismi süsteemi, toimus tööstuskapitali liitumine pangakapitaliga ja selle alusel finantskapitali tekkimine. Siin olid olemas kohaliku finantskapitalistliku suurkodanluse mõjukad ringkonnad, kes juba parlamentarismi aastail avaldasid mõju kodanlike valitsuste moodustamisele ja nende poolt teostatavale poliitikale. Need kohaliku finantskapitalistliku kodanluse ringkonnad aitasid kaasa ka avaliku fašistliku diktatuuri kehtestamisele kodanlikus Lätis ja avaldasid mõju ka läti fašistliku valitsuse poliitikale. Kodanliku Läti finantsilise ja diplomaatilise sõltuvuse tõttu ülemaailmsest imperialismist ei saa aga praktiliselt kõnelda sellisest kohalikust finantskapitalist ja sellisest kohalikust finantsoligarhiast, mis oleks endale alistanud kodanliku Läti riigiaparaadi. Siin kehtis välismaise finantskapitali otsustav osa, mis haaras enda kätte tunduva osa kodanliku Läti majandusest ja avaldas otsustavat mõju kodanliku Läti valitsuse poliitikale. Läti kapitali ekspordist — kui mitte arvestada kapitali väljavoolamist Lätist 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi perioodil — ei tule praktiliselt samuti rääkida. Kapitali ekspordi — selle imperialismi tähtsaima majandusliku tunnuse puudumine räägib mitte ainult sellest, et läti kapitalistid ei võinud osa võtta maailma majanduslikust jagamisest, vaid ka sellest, et läti kodanlusel polnud omaenda imperialistlike eesmärke, millele osutas juba V. I. Lenin³. Olukord ei muutu selle tõttu, kui mõned läti kodanluse ideoloogid — fantaseerijad, jäljendades oma patroone kolooniaid omavate imperialistlike suurriikide hulgast, kurvastasid selle üle, et Lätil puuduvad kolooniad Aafrikas ja meenutasid Kuramaa hertsogiriigi aegu, kellele kuulusid kunagi kolooniad Aafrika läänerannikul: Tobago saar ja Gambia sadam. Olukord ei muutu ka selle tõttu, kui mõned läti valitseva kodanluse ringkonnad, olles tihedalt seotud ülemaailmse imperialismi agressiivsete ringkondadega, olid mitte üksnes valmis neile jätma Läti platsdarmina sõjaliseks kallaletungiks NSV Liidu vastu, vaid väljendasid ühtlasi valmisolekut sellise kallaletungi korral paisata NSV Liidu vastu koos imperialistide armeedega ka väikese-arvulised Läti kodanliku riigi relvastatud jõud.

Nii näitab kodanliku Läti kõige pealiskaudsem majanduslik vaatlus, mis on teostatud imperialismi viie tähtsama tunnuse alusel, tema majanduse erinevusi imperialistlike suurriikide majandusest. See seletub peamiselt sellega, et ülemaailmse imperialismi sõjalise ja finantsilise abiga loodud kodanlik Läti oli väike ja nõrk riik. See kergendas imperialistlikel suurriikidel mässida kodanlik

³ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 374.

Läti finantsilise ja diplomaatilise sõltuvuse võrkudesse, haarata rida Läti tähtsamaid majandusharusid ning ekspuaterida Läti elanikkonda.

Taastootmise iseärasused tööstuses ja kapitalistliku tsükli probleem kodanlikus Lätis

Kodanliku Läti majanduse ajaloo uurimisel pole kuni käesoleva ajani pühendatud vajalikku tähelepanu taastootmise küsimustele ja kapitalistliku tsükli probleemile antud maal. Kuid nende küsimuste käsitlemine on kodanlikus Lätis toimunud majanduslike protsesside teaduslikuks analüüsiks äärmiselt vajalik.

Kapitalistliku taastootmise tingimused kodanliku Läti tööstuses erinesid tunduvalt kapitalistliku taastootmise tingimustest enne Esimest maailmasõda, kui Lätimaa majandus arenes tsaari-Venemaa rahvamajanduse koostisosana. Eriti kehtib see valmis tööstustoodangu realiseerimise tingimuste kohta.

Lätimaa tööstustoodangul olid praktiliselt piiramatud turustusvõimalused — välja arvatud muidugi kriisiaastad — Venemaa siseturul, mis neelas koos Läti turuga ligi $\frac{9}{10}$ kogu Lätimaa vabrikute ja tehaste tööstustoodangust. Sellega ongi seletatav, miks tööstusettevõtete omanikud — välismaised ja vene kapitalistid (sealhulgas üksikud läti suuromanikud), kes said oma toodangu realiseerimisest suuri kasumeid, laiendasid kiiresti Lätimaa tööstusliku tootmist. Selle laiendamise tempo kohta annab tunnistust näiteks selline fakt, et viimase kahekümne sõjaeelse aasta jooksul kasvas ainsu Riia vabriku- ja tehasetöölise arv rohkem kui kolm korda.

Samal ajal oli Lätimaal olemas rida teisi soodsaid tingimusi, mis soodustasid kapitalistliku taastootmise kiire laiendamise teostamist tööstuses. Nende tingimuste hulka kuulusid: kapitalismi arengu suhteliselt kõrge tase ja ühes sellega Läti elanikkonna suhteliselt kõrge kultuuriline tase, sobivad meresadamad ja raudteeliinid, mis ühendasid Lätimaad välismaiste sadamate ja Venemaa sisekubermangudega, protektsionistlik tollitariif, mis kehtestati 1891. aastal ja kaitses Lätimaa kasvavat tööstust välismaise konkurentsi eest.

Kõik need taastootmise tegurid tingisid mitte ainult tööstuse arengu suhteliselt kiire tempo ja kõrge taseme Lätimaal, vaid ka selliste tööstusharude, nagu metallitöötlemise, kummitööstuse, keemiatööstuse ja teiste, peamiselt tootmisvahendeid tootvate tööstusharude suure erikaalu tööstuslikus tootmises. Seepärast oli tootmisvahendite erikaal Lätimaal vabrikute ja tehaste tööstuslikus kogutoodangus 1913. aastal 51%.

Kodanlikus Lätis olid tööstustoodangul väga piiratud turustusvõimalused. Tohtu suure Vene turu kaotus seoses Läti majanduse vägivaldse lahtikiskumisega Venemaa rahvamajandusliku organismi küljest jättis kodanliku Läti tööstuse kunagisest põhilisest müügiturust ilma. Läti kuulumine ülemaailmse imperialismi süs-

teemi, sellal kui viimane oli jõudnud juba oma üldkriisi ajajärku, halvendas tunduvalt kodanliku Läti tööstustoodangu turustusvõimalusi teistesse kapitalistlikesse maadesse. Konkurents kapitalistlikul maailmaturul teravnes, kapitalistlikes maades tugevenesid protektsionistlikud tendentsid. Seepärast puudusid kodanlikul Lätil enam või vähem püsivad müügiturud oma tööstustoodangu jaoks. Põhiliselt jäi järele kitsas läti turg, kus ostujõuline nõudmine oli suhteliselt vähenenud mitte ainult töötajate vaesumise tagajärjel, vaid ka elanikkonna arvu vähenemise tulemusena. Peale selle oli kodanliku Läti kitsas siseturg üle ujutatud kapitalistlike industriaalmaade kaupadega, esmajärjekorras Saksamaa ja Inglismaa tööstuskaupadega. Kõik see lõi piiratud ja ebastabiilsed tingimused kodanliku Läti tööstustoodangu turustamiseks.

Sellel ongi seletatav niihästi kodanliku Läti tööstuse aeglane areng, selle tööstuse killustumine ja arengu madalam tase võrreldes revolutsiooniaelsega, kui ka tema struktuuri muutumine tootmisvahendeid tootvate tööstusharude osatähtsuse vähendamise ja tarbeesemeid tootvate tööstusharude erikaalu tõstmise suunas.

Tööstusliku tootmise üldine tase kodanlikus Lätis 1938. aastal (mis oli kõige kõrgema konjunktuuri aastaks kodanlikus Lätis) moodustas vabriku- ja tehasetööstuses töötavate tööliste arvu järgi 1913. aasta tasemest ligi 59%, aga tööliste arvu järgi, kes töötasid kodanliku Läti tsensuslikus tööstuses (kuhu kuulus ka palju väikseid tööstusettevõtteid, mille osatähtsus oli kodanlikus Lätis kõrgem kui tsaariaegsel Lätimaal) — ligi 73%. Tootmisvahendeid tootva tööstuse osa vabriku- ja tehasetööstusharude produktsioonis vähenes 51%-lt 1913. aastal 27%-le 1929. aastal ja 25%-le 1938. aastal⁴. Kõik see annab aluse rääkida tööstuse, eriti vabriku- ja tehasetööstuse langusest kodanlikus Lätis võrreldes tsaariaegse Lätimaal tööstusega.

Tööstuse langus ei tähenda muidugi seda, et kodanlikus Lätis toimus tööstusliku tootmise pidev vähendamine. Kodanlikus Lätis — kriisiaastad välja arvatud — toimus tööstusliku tootmise aeglane, kuid peaaegu lakkamatu kasv, teiste sõnadega, toimus laiendatud kapitalistlik taastootmine. Eespool nimetatud tingimuste tõttu aga olid kapitalistlikul taastootmisel kodanliku Läti tööstuses omad iseärasused.

Kõigepealt toimus laiendatud taastootmine Läti tööstuses tunduvalt aeglasema tempoga kui tsaariaegsel Lätimaal. Seda tunnistab näiteks niisugune fakt, et ajavahemikus 1929. a. — 1938. a. (s. o. 10 aasta jooksul) suurenes vabriku- ja tehasetööstuses töötavate tööliste arv kodanlikus Lätis vähem kui 29%.

Teiseks, laiendatud kapitalistlikule taastootmisele kodanliku Läti tööstuses kaasnes tööstuse struktuuri muutumine. Viimane on seletatav peamiselt kodanliku Läti tööstustoodangu turustustingimustega, aga samuti ka Läti kodanliku valitsuse tolli- ja krediidi poliitika

⁴ Л. В. Стародубский, Статистика буржуазной Латвии на службе реакции, Рига 1953.

tikaga. Metallitöötleva, kummi- ja keemiatööstuse vabrikuid ja tehaseid, mis olid Esimese maailmasõja ja saksa okupatsiooni aastail tunduvalt purustatud, ei taastatud nimetatud põhjuste tõttu üldse kodanliku Läti eksisteerimise ajal (näiteks kummivabrik «Проводник», kus 1913. aastal oli kuni 16 000 töölisi ja teenistajat) või taastati ainult osaliselt ja nad ei töötanud täie võimsusega. Sellega ongi seletatav, miks kodanliku Läti vabriku- ja tehasetööstuse ettevõtteid töötas 1938. aastal keemia- ja kütteenainete töötlemise tööstuses võrreldes 1913. aastaga vähem kui 29% töölisi, kummitööstuses — ligi 13% töölisi, metallitöötlevas tööstuses aga vähem kui 34% töölisi. Samasugune olukord valitses ehitusmaterjalide, naha- ja jalanõude, rasvainete ning seebi- ja parfümeeria tööstuses, aga samuti ka mõnedes teistes tööstusharudes. Teiselt poolt ületasid 1938. aastal 1913. aasta taseme sellised tööstusharud nagu tekstiilitööstus, õmblustööstus, paljud toidu- ja maitseainete tööstuse ettevõtted, puidutöötlemise tööstus, polügraafiatööstus, klaasitööstus jt.

Seoses esmajärjekorras rasketööstusharude langusega olid kodanliku Läti majandusel mõningad koloniaalmaade majandusele iseloomulikud jooned, mida samuti iseloomustab rasketööstuse nõrk areng. Kodanliku Läti ja koloniaalmaade ühiseks majanduslikuks jooneks on see, et Läti ekspordis olid ülekaalus toidukaubad, toorained ja poolfabrikaadid, impordis aga tööstustooted. See on seletatav sellega, et kapitalismi üldkriisi tingimustes nõudsid ja nõuavad imperialistlikud suurriigid nõrkadelt maadelt oma tööstuse ja elanikkonna jaoks peamiselt odavaid toidukaupu, tooraineid ja poolfabrikaate ning vastutasuks müüvad neile maadele oma suhteliselt kallihinnalist tööstustoodangut. See tähendab, et imperialismi ajastul, eriti kapitalismi üldkriisi perioodil, tugevneb kolooniate ja nõrkade kapitalistlike maade muutmise protsess imperialistlike suurriikide tooraineid tootvaks agraaripatsiks. Selline saatustabaskodanlikku Lätit, mis muutus peamiselt Saksamaa ja Inglismaa tooraineid tootvaks agraaripatsiks.

Ometi oli olemas ka teatud erinevus kodanliku Läti kui imperialistlike suurriikide tooraineid tootva agraaripatsi ja koloniaalmaade vahel. Kodanlikus Lätis määras kapitalismi arengu kõrgema taseme niihästi tööstuses kui ka põllumajanduses kindlaks see, et tema väljaveetud põllumajanduslikud kaubad olid oma teatavas osas (koorevõi, peekon) suhteliselt arenenud kapitalistliku põllumajandusliku ja tööstusliku tootmise saadusteks, väljaveetud toorainete ja poolfabrikaatide hulgas aga (lina, metsamaterjalid, puidutöötlemise saadused) oli nende poolfabrikaatide erikaal, mida töödeldi eelnevalt kodanliku Läti tehastes (vineer), suhteliselt kõrgem kui kolooniates.

Kodanliku Läti tööstuse langus ei vähenda läti tööliste ja käsitööliste jõupingutuste osa, kes ka natsionalistliku kodanluse ülemvõimu aastail jätkasid reas tööstusharudes ja tootmises (tekstiili-, õmblus-, mööbli-, klaasi-, jalanõude-, polügraafiatööstuses ja

mujal) tootmiskogemuste kogumist ja meisterlikkuse omandamist, valmistades kõrgekvaliteedilisi kaupu, mis eksporditi või osteti peamiselt kohaliku kodanluse, väikekodanluse jõukama osa või töölisaristokraatia poolt.

Kapitalistliku tsükli probleem kodanlikus Lätis on tihedalt seotud äsjakäsitletud kapitalistliku taastootmise küsimusega. On teada, et pärast Esimest maailmasõda elas ülemaailmne kapitalistlik majandus üle kaks kapitalistlikku tsüklit. Esimene sõjajärgne kapitalistlik tsükel algas 1920.—1921. a. majanduskriisiga ja kestis kuni 1929. aastani. Teine sõjajärgne kapitalistlik tsükel algas 1929.—1933. a. ülemaailmse majanduskriisiga ja kestis kuni 1937. aastani, mil 1937. a. — 1938. a. majanduskriis haaras rida kapitalistlike maid. Viimase majanduskriisi katkestas sõjaline konjunktuur, mis tekkis seoses Teisele maailmasõjale aluse pannud sõjategevuse ettevalmistamisega.

Kodanliku Läti majandus arenes oma kapitalistliku iseloomu ja kuuluvuse tõttu ülemaailmsesse kapitalistlikku majandussüsteemi samuti tsükliliselt — kriisist kriisini. Seejuures mõjus ülemaailmne kapitalistliku majanduse üldine tsükliline liikumine otsustavalt kodanliku Läti majandusele.

Kuid kapitalistliku tootmise ja tsükli konkreetsete tingimuste uurimine kodanlikus Lätis näitab, et väliste ja sisemiste tegurite mõjul ei langenud majanduskriiside või kriisinähtuste algusajad kodanlikus Lätis alati ühte vastavate tähtaegadega peamistes kapitalistlikes maades.

Esimene majanduskriis pärast Esimest maailmasõda haaras 1920.—1921. a. ülemaailmne kapitalistliku majanduse (kõigepealt Ameerika Ühendriigid, Inglismaa jt.). Kriis algas Euroopa turu desorganiseerimise tulemusena pärast sõjategevuse lõpetamist ja sõja tõttu segipaisatud majanduse üleviimist rahuaaja rööbastele. Ületootmise kriis 1920.—1921. a. ei puudutanud kodanlikku Lätit samuti kui Saksamaad, Austriat ja teisi kapitalistlike maid, kus majandus oli esimestel sõjajärgsetel aastatel purustatud ja inflatsioon saavutas märkimisväärse ulatuse. Purustatud Läti tööstus ei olnud neil aastail võimeline rahuldama isegi kodanliku Läti armee vajadusi ja elanikkonna suhteliselt madala ostuvõimega nõudmisi esmajärgulise tähtsusega tööstuskaupadele.

Kriisinähtusi kodanliku Läti tööstuses võis tähele panna 1921. aasta lõpul ja 1922. aasta algul. Nad olid seotud valitsuse poolt tööstusele antavate tellimuste katkemisega, aga samuti ka Läti valuuta stabiliseerimisega, mis teostati kodanliku valitsuse poolt. See oli niinimetatud «stabilisatsioonikriis». Lühiajalise stabilisatsioonikriisi ajal kodanlikus Lätis vähenes tööstuslik tootmine ja kasvas tööpuudus. 1921. aasta sügisel oli ainuüksi Riias ligi 15 000—20 000 töötut. 1922. aastal saadi stabilisatsioonikriisist üle.

1926. aastal võis kodanliku Läti tööstuses tähele panna järgmisi kriisinähtusi: rakendatud tööliste arv vähenes, rohkem kui neljandik kodanliku Läti tsensusliku tööstuse tööstusettevõttest jäi pank-

rotti või lõpetas oma tegevuse. See on seletatav ebasoodsa konjunktuuriga välisturul (näiteks Läti metsamaterjalide ekspordi vähenemisega Inglismaale), aga samuti ka Läti kodanliku valitsuse krediitpoliitika pankrotiga, kes mitte soovides taas elustada suur-tööstust, rajas kuni 1926. aastani riiklike krediitide abiga väike- ja keskmisi ettevõtteid, mis olid sageli spekulatiivse iseloomuga, mille hulgast paljud ei olnud konkurentsivõimelised ja lõpetasid eriti 1926. aastal massiliselt oma eksisteerimise.

1929.—1933. a. majanduskriisi ajajärku astus kodanlik Läti hiljem kui paljud teised kapitalistlikud maad — 1930. aasta viimasel veerandil. See on seletatav Nõukogude valitsuse tellimuste mõjuga, mis tehti 1927. aastal sõlmitud Nõukogude-Läti kaubalepingu alusel. Nende tellimuste täitmisel töötas 1929.—1930. a. kuni 17 000 töolist ja teenistujat metallitöötlevas, tekstiili- ja trikootaazi-, naha-, paberi- ja teistes tööstusharudes ning kuni 3000 inimest transpordi alal. Need Läti tööstusharud täitsid 1929. aastal Nõukogude tellimusi 40 miljoni lati suuruse summa ulatuses, 1930. aastal aga 35 miljoni lati ulatuses. Nende 20 000 töölise ja teenistuja sissetulekud olid omakorda täiendava nõudmise allikaks laiatarbekaupadele ja stimuleerisid järelikult neid kaupu tootvate tööstusharude arengut.

1937.—1938. a. majanduskriis, mis haaras Ameerika Ühendriigid, Inglismaa ja rida teisi maid, ei puudutanud kodanlikku Lätti. Selle üheks põhjuseks oli sõjaaegne inflatsioonikonjunktur hitlerlikul Saksamaal, mille tooraineid tootvaks agraarriipsiks oli kodanlik Läti ja 1936. aastal teostatud lati devalvatsiooni lühiajaline mõju. Ajavahemikus 1937.—1938. a. ekspordis kodanlik Läti Saksamaale märkimisväärset hulgal koorevõid, mitmesuguseid metsamaterjale, linakedrust ja rida teisi kaupu, mis olid hitlerliku riigi sõjamasina jaoks hädavajalikud. Sellega on põhiliselt seletatav kodanliku Läti tööstusliku tootmise kasv aastail 1937—1938. On iseloomulik, et ainuüksi 1937. aastal ületas hitlerlikule Saksamaale eksporditud Läti kaupade koguväärtus 92 miljonit latti.

Kriisinähtusi Läti tööstuses võis tähele panna 1939. aastast alates. Nad väljendusid tööstusliku tootmise languses ja tööpuuduse kasvus. Kriisinähtused kodanlikus Lätis tekkisid mõnede kodanliku Läti jaoks tähtsate müügiturgude ning Läti tööstuse jaoks vajalike toor- ja kütteaineallikate kaotamise tõttu seoses Teise maailmasõja algusega. Kui need kriisinähtused kodanlikus Lätis ei kasvanud üle sügavaks majanduskriisiks, siis ainult tänu 1939. aasta oktoobris sõlmitud Nõukogude-Läti kaubalepingule, mille alusel kodanliku Läti tööstus sai 1939. aasta lõpul ja 1940. aasta esimesel poolel uusi müügiturge, aga samuti ka toor- ja kütteaineallikaid.

Kapitalismi majandusseaduste toime avaldumise omapära kodanlikus Lätis

Küsimuse ülesseadmine kapitalismi majandusseaduste toime avaldumise omapära kohta kodanlikus Lätis on tingitud sellest, et kodanliku Läti majanduslikul analüüsimisel ei saa teaduslikult õigesti seletada paljusid majanduslikke protsesse, lähtudes ainult selle maa sisemistest majanduslikest jõududest, abstraheerudes välisturu mõjust ja teistest välistegureist. Asi on selles, et kodanlik Läti ei tekkinud, ütleme, Läti iseseisva rahvusliku turu sisemiste majanduslike eelduste valmimise tõttu, vaid tema vägivaldse lahtirebimise tõttu Venemaa majanduslikust organismist. Olles lülitatud ülemaailmse imperialismi poliitilisse süsteemi kapitalismi üldkriisi perioodil, kohandus kodanliku Läti majandus tunduval määral stiihiliselt ülemaailmse imperialismi tarvidustega.

Kodanliku Läti majandusele tema väikese majandusliku territooriumiga avaldasid välistegurid tugevat mõju. Seepärast on paljud majanduslikud nähtused, kui nende analüüsimisel välismõjudest abstraheeruda, esimesel silmapilgul marksistlik-leninlikust seisukohast justkui raskesti seletatavad.

Selleks, et teaduslikult seletada kapitalismi majandusseaduste toime avaldumise omapära kodanlikus Lätis, on vaja arvestada järgmist:

1) Kodanliku Läti kohta ülemaailmse imperialismi süsteemis ning

2) Läti ja NSV Liidu majanduslike sidemete mõju Läti majandusele.

Kodanliku Läti koha kindlaksmääramisel ülemaailmse imperialismi süsteemis on vaja arvestada selle küsimuse nii majanduslikku kui ka poliitilist külge.

Majanduslikult oli kodanlik Läti tooraineid tootvaks agraarriipatsiks peamiselt Saksamaale ja Inglismaale, aga samuti ka imperialistlike riikide kapitalimahutuse sfääriks (kuigi väikeseks) ja selle põhjal kodanliku Läti töötajate finantsilise röövimise sfääriks ülemaailmse imperialismi poolt.

Poliitiliselt, s. o. imperialistlike riikide agressiivsete ringkondade strateegilistes plaanides, oli kodanlik Läti oma geograafilise asendi tõttu ülemaailmse imperialismi strateegiliselt tähtsaks eelpostiks maailma esimese sotsialistliku riigi — NSV Liidu lähistel. Sõltuvalt kujunenud rahvusvahelisest olukorrast selles piirkonnas etendas kodanlik Läti imperialistlike agressorite nõukogudevastastes plaanides mitmesugust poliitilist osa. Oma rajamise perioodil täitis kodanlik Läti sõjalise platsdarmi osa välismaiste interventide pealetungi jaoks noore Nõukogude Venemaa vastu, aga samuti ka «sanitaarkordoni» ühe lüli osa, mis pidi peatama revolutsioonilaine levimist Läände. Ajutise stabilisatsiooni perioodil pidi kodanlik Läti etendama lääne imperialistide, eriti Saksamaa majandusliku ekspansiooni platsdarmi osa NSV Liidu vastu. Seejärel muutus ta

nõukogudevastase spionaaži ja nõukogudevastase propaganda üheks tähtsamaks keskuseks. Pärast avaliku fašistliku diktatuuri kehtestamist Saksamaal ning seejärel ka Lätis tõusis uuesti esiplaanile kodanliku Läti kui ettevalmistatava sõjalis-strateegilise platsdarmi osa hitlerliku Saksamaa kallaletungiks Nõukogude Liidu vastu. Kuid Nõukogude Liidu ettenägelik poliitika, töötajate valvus ja läti proletariaadi revolutsiooniline võitlus ajasid ülemaailmse imperialismi plaanid nurja. Nõukogudevastase platsdarmi ettevalmistamise asemel varises fašistlik režiim sotsialistliku revolutsiooni tulemusena 1940. aasta juunis-juulis kokku ja Läti muutus nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks ning astus suure Nõukogude Liidu koosseisu.

Kodanliku Läti koht ülemaailmse imperialismi süsteemis on tähtsaks välisteguriks, mis avaldas mõju kodanlikus Lätis toimuvatele majandusprotsessidele. Seepärast ei saa kodanliku Läti majandusprotsesside analüüsimisel selle teguri mõjust abstraheruda, kuna see tähendaks ignoreerida teesi, et kodanlik Läti oli imperialistlike suurriikide tooraineid tootvaks agrarriipatsiks ja kujutada teda vastuolus faktidega kui majanduslikult iseseisvat maad.

Peale selle avaldasid kodanliku Läti majandusele üksikutel lühiajalistel perioodidel mõju tema majanduslikud sidemed NSV Liiduga. Tõsi, kodanliku Läti majandus tervikuna oli NSV Liidu rahvamajandusest lahti rebitud. Ometi ajavahemikus 1928.—1932. a., kui kehtis 1927. aastal sõlmitud Nõukogude-Läti kaubaleping ja pärast Nõukogude-Läti kaubalepingu sõlmimist 1939. aasta oktoobris avaldasid nõukogude tellimused kodanliku Läti majandusele, eriti tema tööstuse arengule, teatavat soodsat mõju.

Teatavasti avaldub monopolistliku kapitalismi põhilise majandusseaduse toime mitmesugustes ülemaailmse kapitalistliku majanduse maades erinevalt. Kodanlik Läti kuulus nende formaalselt iseseisvate maade hulka, mis on imperialistlike suurriikide poolt mäsitud mitmesugustesse sõltuvusvormidesse ja on viimaste poolt ekspluateeritavad. Kodanliku Läti elanikkond oli Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa imperialistidele sunnitud maksma riigivõlgu, mis olid saadud orjastavail tingimusil, välismaiste, sealhulgas lühiajaliste kapitalimahutuste ja krediitide dividende ja protsentide, ülemäära kõrgeid palku välismaalastele, kes olid vastutavatel kohtadel paljudes tööstus- ja kaubandusettevõtetes ning kommertsbankades, mis kuulusid välismaa kapitalile jne. Mittekvivalentse vahetuse abil: odavate toidukaupade ja tooraine ostu ja kallihinnaliste tööstustoodete müügi teel tugevdasid Saksamaa, Inglismaa ja teiste maade imperialistid kodanliku Läti elanikkonna riisumist ja Läti looduslike rikkuste röövimist. Kõiges selles avaldusid selgesti monopolistliku kapitalismi põhilise majandusseaduse toime tulemused.

Kuid selle majandusseaduse toime kodanlikus Lätis ei avaldunud «puhtal kujul», nagu see leidis ja leiab aset paljudes teistes välismaisest imperialismist sõltuvates maades. Välismaised impe-

rialistid, kes rajasid kodanliku Läti, võtsid abinõud tarvitusele, et see marionettriik eksisteeriks. Arvestades Läti strateegiliselt tähtsat asendit, teostasid välismaised imperialistid tema suhtes almuse ja äraostmise poliitikat. Välismaise imperialismi agendid, kes arendasid nõukogudevastast tegevust, rikkad turistid, kes lõbutsevad kodanliku Läti kuurortides, kulutasid sellel maal palju välistraa valuutat⁵. Sellega soodustasid nad kõikuva finantsüsteemi mõningat tugevdamist ja ostsid ära mõned kodanliku Läti elanikkonna kihid, kes olid välismaalaste teenindamisega seotud. Välismaised, eriti inglise imperialistid löid üksikutel perioodidel (näiteks erilaadi depressiooni aastail) läti koorevõi, peekoni, vineeri ja mõnede teiste kodanliku Läti eksportkaupade jaoks suhteliselt soodsad turustustingimused, et seda ülemaailmsele imperialismile strateegiliselt tähtsat marionettriiki majanduslikult toetada.

Üksikutel perioodidel, eriti esimese sõjajärgse tsükli aastail, olid sellistel Läti eksportkaupadel nagu koorevõi ja metsamaterjal erilise konjunkturi tõttu Euroopa turul suhteliselt kõrged hinnad. See takistas mõningal määral mitteekvivalentse vahetuse poliitika teostamist nende kodanliku Läti eksportkaupade suhtes välismaiste imperialistide poolt.

Monopolistliku kapitalismi põhilise majandusseaduse toime tulemusena ja kodanliku Läti majandusliku osa tõttu ülemaailmse imperialismi süsteemis pidurdus Läti tööstuse areng. Majanduslike sidemete elavnemine kodanliku Läti ja Nõukogude Liidu vahel näiteks 1928.—1930. a., viis vastupidistele tulemustele, — s. o. soodustas Läti tööstuse arengut.

Nii oli monopolistliku kapitalismi põhilise majandusseaduse toime avaldumisel kodanlikus Lätis teatav omapära.

Omapärane oli ka kapitalismi ebaühtlase arenemise seaduse toime avaldumine kodanlikus Lätis.

Teatavasti avaldub selle majandusseaduse toime kapitalistlike maade üksikute kapitalistlike ettevõtete, trustide ja majandusharude ebaühtlases arenemises.

Kapitalistliku majanduse üksikute harude arenemise ebaühtluste hulgast tõstab marksistlik-leninlik teooria mõned seaduspärasused esile. Üheks neist seaduspärasustest on tootmisvahendeid tootvate tööstusharude kiirem arenemine võrreldes tarbeesemeid tootvate tööstusharudega. Kodanlikus Lätis — kui vaadelda võrdlevalt, ütleme, 1929. aastat ja 1938. aastat — toimus üheaegselt tööstusliku tootmise kasvuga, s. o. laiendatud kapitalistliku taastootmise teostamisega tööstuses, tootmisvahendeid tootvate vabriku-tehase tööstusharude toodangu vähendamine 27%-lt 25%-le. See tähen-

⁵ Nii näiteks «*Ekonomists'i*» (kodanliku Läti Finantsministeeriumi poolametliku häälekandja) ilmselt ebatäielike andmete põhjal andsid välismaiste turistide, emigrantide ja diplomaatiliste esindajate kulutused kodanlikus Lätis, aga samuti ka emigrantide rahaülekanded Lätisse ainuüksi ajavahemikus 1921.—1929. a. 267 miljonit latti välisvaluutat, moodustades ligi kolm korda suurema summa kui välismaised pikaajalised kapitalimahutused kodanliku Läti aktsiaseltsides.

dab, et tootmisvahendeid tootvad tööstusharud arenesid kodanlikus Lätis aeglasemas tempos kui tarbeesemeid tootvad tööstusharud. See on üldisele seaduspärasusele vastupidine. See on seletatav sellega, et tööstusliku tootmise kasv kodanlikus Lätis ei toimunud ainuüksi omaenda tootmisvahendite tootmise alusel. Vastupidi — põhilised tootmisvahendid, esmajärjekorras tööstuslikud sisseseaded, enam või vähem keerulised tööstuslikud ja põllumajanduslikud masinad ja rida teisi tootmisvahendeid, mis olid kodanliku Läti tööstuse arengu jaoks vajalikud, veeti sisse Saksamaalt, Inglismaalt ja teistest maadest, mille tooraineid tootvaks agraarriipatsiks oli kodanlik Läti. Sellest on tingitud tootmisvahendeid tootvate tööstusharude aeglasem areng võrreldes tarbeesemeid tootvate tööstusharudega isegi laiendatud kapitalistliku taastootmise tingimustes.

Vaatleme teist seaduspärasust — kapitalistliku tööstuse kiiremat arengut võrreldes põllumajandusega.

Kodanlikus Lätis oli olemas mõnesugune omapära tööstuse ja põllumajanduse arengutempos tervikuna, aga samuti ka nende üksikutes harudes.

Tõsi, kui vaadelda kodanliku Läti tööstuslikku ja põllumajanduslikku tootmist tervikuna, siis võrreldavail perioodidel, ütleme, kümneaastasest ajavahemikust 1929—1938, arenes tööstus kiiremini kui põllumajandus.

Samal perioodil võis aga tähele panna kogu tööstusliku tootmise aeglasemat kasvu võrreldes põllumajanduse üksikute harudega, näiteks piimamajanduse toodangu ja sellele rajatud koorevõi valmistamisega.

Selle nähtuse põhjust tuleb otsida selles, et kodanlik Läti oli muudetud imperialistlike lääneriikide tooraineid tootvaks agraarriipatsiks, s. o. lääneriikide varustajaks koorevõi, peekoni, lina ja metsamaterjalidega ja nende tööstustoodete ostjaks. Läti toidukaupade ekspordi erikaal suurenes ajavahemikus 1929.—1939. a. 23,6%-lt 28,4%-le, tooraine ja poolfabrikaatide eksport aga 43,3%-lt 1929. a. 56,9%-le 1937. a. Fabrikaatide impordi erikaal Lätisse suurenes samuti ajavahemikus 1929.—1938. a. 42%-lt 54,3%-le⁶.

Nii kujunesid tingimused, kus ühelt poolt forsseeriti toidukaupade ja tooraine ekspordi ning ühes sellega ka nende tootmist, teiselt poolt aga pidurdati paljude kodanliku Läti tööstusharude tootmise arengut.

Sellest võib teha järelduse, et kodanliku Läti põllumajanduse ja tööstuse arengu tempot tuleb vaadelda arvestades Läti kohta ülemaailmse imperialismi süsteemis. Teisiti on võimatu õigesti seletada kapitalismi ebaühtlase arenemise seaduse toime avaldumise omapära kodanlikus Lätis, eriti tööstuse ja põllumajanduse üksikute harude arenemise tempo omapära sellel maal.

⁶ Vt. Läti Statistika Aastaraamat 1930. a. ja 1939. a. kohta ning statistilised tabelid 1940. a. kohta.

Teatava omapära kapitalismi ebaühtlase arenemise seaduse avaldumisel kodanlikus Lätis tõi kaasa Nõukogude Liidu majanduslik mõju. Nii näiteks on kõigile teada seaduspärasus, mis peegeldab kapitalismi ebaühtlase arenemise seaduse üht poolt ja mille järgi majanduskriisi alguse puhul langeb tootmine kõigepealt tootmisvahendite tootvates tööstusharudes. Kodanlikus Lätis 1929.—1933. a. majanduskriisi algstaadiumis seda ei toimunud. See on seletatav mitte ainult sellega, et tootmisvahendite tootmine oli kodanlikus Lätis nõrgalt arenenud, vaid ka sellega, et mõned selle alajaotuse suured ettevõtted (transpordimasinatetööstuse tehased) täitsid nõukogude tellimusi.

Mõningate omapärasuste tulemuseks kapitalismi ebaühtlase arenemise seaduse toime avaldumisel kodanlikus Lätis oli tema sõltuvuse suurenemine imperialistlikest lääneriikidest. Jutt on neist omapärasustest, mis avaldusid Läti kaubanduslikes välissuhetes imperialismi maailmasüsteemi kuuluvate riikidega, eriti Inglismaa ja Saksamaaga. Nii näiteks asetas Läti üksikute põllumajandusharude suhteliselt kiire ja ühekülgne areng (piimakarja kasvatus, peekonse kasvatuse), mille põhjuseks oli läti koorevõi ja peekoni ekspordi võimalus Inglismaale ja Saksamaale, nende läti põllumajandussaaduste liikide tootmise alatasa kasvavasse sõltuvusse inglise ja saksa turust.

Kodanliku Läti vabrikutööstuse tootmisvahendeid tootvate harude kogutoodangu osatähtsuse vähenemine tööstustoodangu samaaegse üldise kasvu juures viis üksikutel perioodidel puuduvate tootmisvahendite impordi suurenemisele imperialistlikest lääneriikidest Lätisse. Sellega suurenes nende imperialistlike suurriikide majanduslik mõju kodanlikus Lätis.

Vastupidiseid tulemusi andis väliskaubanduslike suhete elavnevamine Läti ja NSV Liidu vahel, eriti 1928.—1930. a. Need suhted soodustasid rea Läti tööstusharude arengut ja nõrgendasid mõningal määral kodanliku Läti sõltuvust imperialistlikest lääneriikidest välisest. Sellega on samuti seletatav ka see asjaolu, et kodanlikule Lätile saabus 1929.—1933. a. laialdane majanduskriis aasta võrra hiljem kui enamikule maailma kapitalismimaadest.

Kodanlikus Lätis oli olemas teatav omapära kapitali kontsentreerumise ja tsentraliseerumise seaduse avaldumisel ja sellel põhineva tööstusliku tootmise kontsentratsioonil. See omapära väljendus selles, et kapitali kontsentreerumise ja tsentraliseerumise protsess toimis kodanliku Läti tööstuses peaaegu lakkamatult, tööstusliku tootmise kontsentratsioon aga toimus aeglaselt ja üksikutel perioodidel isegi alanis. Kui näiteks kodanliku Läti üle 50 töölisega tööstusettevõtetes töötas 1920. aastal 59,9% tööstustöölisi, siis 1929. aastal töötas samades ettevõtetes juba 71,8% tööstustöölisi. 1934. aastal alanis tööliste protsent nimetatud ettevõtetes 65,7%-le, 1938. aastal tõusis 66,2%-le, jäädes 1929. aasta kontsentratsioonitasemelt ikkagi tunduvalt maha.

Sellist omapära kodanliku Läti tööstusliku tootmise kontsentrat-

sioonis ei saa seletada ainuüksi väikese maa väikese majandusliku territooriumi vaatlemisega. Tööstusliku tootmise kontsentreerumise protsessi tuleb vaadelda laialdasema majandusliku territooriumi analüüsimise alusel ja nimelt just Euroopa turu seisukohast, kuna rida kodanliku Läti suuri tööstusettevõtteid tootis selle turu jaoks. Konkurentsi teravnemise tulemusena Euroopa turul, eriti 1929.—1933. a. ülemaailmse majanduskriisi perioodil, aga samuti ka järgneval erilaadi depressiooni perioodil Euroopa kapitalistlike riikide mastaabis tugevnes kapitalistliku tööstusliku tootmise kontsentratsioon. Mis puutub Lätisse, siis tema suurettevõtted, mis võtsid osa konkurentist Euroopa turul, ei pidanud igakord sellele konkurentile vastu. Paljud neist suruti Euroopa turult välja ja nad jäid pankrotti. See viis selleni, et konkurentsi teravnemise perioodidel Euroopa turul võis kodanlikus Lätis tähele panna tööstusliku tootmise kontsentratsiooni alanemist. Sellega ongi seletatav, miks kodanlikus Lätis ajavahemikus 1929.—1938. a. toimus tööstusliku tootmise kontsentratsioonitaseme alanemine.

*

Mõnede tähtsamate metodoloogiliste küsimuste vaatluse tulemused näitavad, et majanduslikud protsessid ja nähtused kodanlikus Lätis on teaduslikult seletatavad ainult siis, kui igakülgset arvestatakse kodanliku Läti kohta ülemaailmse imperialismi süsteemis.

*Läti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

AGRAARSUHTED KODANLIKUS EESTIS

R. ANTONS,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige.

Marksistlik-leninlikus majandusteaduses on tähtis koht agraar-suhete sotsiaal-majanduslikul uurimisel ühiskonna arengu mitme-sugustel etappidel. See seletub erilise tähtsusega, mida omab maa tootmisprotsessis, samuti ka erilise osaga, mida etendavad agraar-suhted ühiskondlike suhete süsteemis.

Agraarsuhted, kui materiaalse tootmise teatud sfääri suhted, on ühiskondlike tootmissuhete oluliseks osaks ja alluvad oma arengus ühiskondliku tootmise üldistele seaduspärasustele. Erinevalt teistest ühiskondlikest suhetest haaravad agraarsuhted seda sotsiaal-majanduslike suhete tervikut, mis kujunevad inimeste vahel põllumajanduse alal, maa või teiste põllumajandusliku toot-mise vahendite kasutamise või valdamise alusel.

Asudes oma töös «Agraarküsimus Venemaal XIX sajandi lõpul» analüüsima reformijärgse Venemaa agraarküsimust, määrab V. I. Lenin oma uurimise ülesande ja sellega ühtlasi agraarküsi-muse olemuse järgnevalt: «... anda lühike ülevaade ühiskondlik-majanduslike suhete kogu kompleksist vene põllumajanduses... See peab ... näitama ära meie põllumajanduse ökonoomika iga vähegi suurema joone koha vene rahvamajanduse üldises struktuu-ris, kirjeldama agraarsuhete üldist arenemisjoont Venemaal ja tooma esile need klassijõud, mis nii või teisiti seda arenemist määravad...» Vastavalt sellele vaatleb Lenin «... nimetatud seisukohalt maavaldust Venemaal, seejärel mõisa- ja talumajandust...»¹

Seega seisab agraarküsimuse olemus sotsiaalklassilistes suhe-tes põllumajanduses, mille sügava ja igakülgse tundmaõppimiseta ei saa mõista rahvamajanduse arengu ajalugu ja selle seadus-pärasusi, selgitada välja iganenud agraarsuhete asendamise põh-justi teiste, progressiivsematega, ühiskonna üleminekut madalamalt majanduslikult korrald kõrgemale, kapitalismilt sotsialismile.

Kõigest sellest järeldub, et marksistlik-leninliku agraarsuhete õpetuse uurimise aineks on: a) teatavad maaomandi vormid ühis-konna ühel või teisel arenguastmel; b) nende alusel kujunevad eri-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 57.

nevate sotsiaalsete gruppide omavahelised suhted põllumajanduslikus tootmises, s. o. enne kõike suhted klasside vahel; c) täielikult omandi vormist olenevad tarbevahendite jaotamise vormid.

Igas ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis kujuneb üks või teine agraaarsuhete tüüp olenevalt tootlike jõudude arengu tasemest, ühiskondliku tootmise iseloomust ja maaomandi vormidest.

Suure Oktoobrirevolutsiooni alguseks Eestis kujunenud agraaarsuhted olid objektiivsetest majandusseadustest tingitud sajandite jooksul üksteist asendanud formatsioonide ajaloolise arenguprotsessi tulemuseks.

Vaatamata kapitalismi suhteliselt kiirele kasvule jäi Eesti kuni 1917. aastani, nõukogude võimu kehtestamiseni, tsaari-Venemaa mahajäänud, tüüpilise latifundiumilise mõisamaavaldusega, potitiiliste õigusteta ja majanduslikult orjastatud vähese maaga või maata talurahvaga piirkonnaks. 1149-sse mõisasse oli koondatud 2,4 miljonit tiinu või 58% kogu põllumaast Eestis. Mõisate keskmine suurus oli 2113,2 tiinu. Selle vastu omasid 51 640 talumajapidamist ainult 1,6 miljonit tiinu maad, mis moodustas ainult 42% kogu maaomandist Eestis. Seejuures omas 48% neist majapidamistest maad enam kui 30 hektarit, s. o. olid põhiliselt kulaklikud majapidamised.

Revolutsioonieelses Eestis oli 23 023 rentnikku, nende poolt renditud maa ulatus aga 509 381 tiinuni, haarates 23% üldisest mõisate maavaldusest. Umbes 70% külaelanikkonnast oli maata.

Rööbiti kodanliku maavaldusega ja vastavate kapitalistlikkude tootmissuhetega säilisid arvukad feodaalsete ja poolfeodaalsete maa- ja õigusesuhete igandid.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni poolt hävitatud maa-korralduse olukord nii Eestis kui kogu Baltikumis kujutas endast J. Zutise tabava iseloomustuse kohaselt omapärast keskaegsete kildude ja feodaalsete igandite muuseumi, ajalooliste kihistuste iganenud seisuslike organisatsioonivormide ning parunite privileegide keerukat konglomeraati.

Peale selle oli agraaarküsimusel ennerevolutsiooniaegses Eestis veel oma spetsiifika, mis seisis selles, et agraaarküsimus oli samal ajal ka rahvusküsimus. Julma sotsiaalset iket täiendas siin tsaarivalitsuse poolt balti parunite huvides aetud metsik poliitika kohalikkude rahvaste suhtes. Sellepärast põimus eesti töötajate võitlus maa eest võitlusega rahvusliku vabastamise eest.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas inimkonna arengu ajaloos uue ajastu — kommunismi ajastu, pani aluse suurele agraaarrevolutsioonile kogu Venemaal, sealhulgas ka Eestis. Toetudes tootmissuhete tootlikkudele jõududele tingimatu vastavuse majandusseadusele asus võidu saavutanud nõukogude võim 1917. aastal kohe tootmisvahendite ühiskonnastamisele ja nende muutmisele kogu rahva omandiks.

II Ülevenemaalisel Nõukogude kongressil 26. oktoobril (8. novembril) 1917. aastal võeti V. I. Lenini ettepanekul vastu maadekreet,

mis etendas tohutut osa proletariaadi diktatuuri kindlustamisel ja sotsialismi ehitamisel.

Nõukogude II kongressil vastuvõetud maadekreedi alusel asus nõukogude võim Eestis kohe mõisate konfiskeerimisele. Vastavalt Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee otsusele anti mõisad koos varaga üle kohalikkude töörahva nõukogude korraldusse.

Eesti töötav talurahvas võttis leninliku dekreeidi vaimustusega vastu.

3.—4. detsembrini 1917. aastal Tallinnas toimunud Eesti maata-meeste konverentsil vastuvõetud otsuses: «Ajutisele Töö- ja Talu-rahva valitsusele» öeldakse:

«Kauaigatsetud aeg on kätte jõudnud. See, millest meie esiisad ja meie ise omal ajal kõneldagi ei tohtinud ja mille eest 1905. aastal võitlesime, on töörahva revolutsioon ühe võimsa hoobiga läbi- viinud: parunite maad on ära võetud...»².

1918. aasta alguseks oli mõisate konfiskeerimine küla kehvust ja maatöölise aktiivsel osavõtul põhiliselt lõpule viidud. Mõisnik- kudelt oli konfiskeeritud ja antud rahva omanduseks üle 2,4 mil- joni tiinu maad. Eesti töötav talurahvas vabanes mitte vähem kui 40 miljoni kuldrubla suurusest rendimaksust parunitele.

Maa üleminek rahva omandusse, mõisate konfiskeerimine, välja- ostu- ja rendimaksude kaotamine — kõik need kohe pärast nõu- kogude võimu võitu teostatud suured agrarised ümberkorraldused avasid laiad perspektiivid tootlikkude jõudude arenemisele Eesti külas.

Neis konkreetsetes ajaloolistes tingimustes ei seisnud agrar- sete ümberkorralduste ülesanne Eesti külas aga mitte ainult mõisnikkude maavalduse ja sellega seotud pärisorjusliku eksplua- teerimise igandite hävitamises, vaid ka tingimuste loomises tootja oma isiklikule tööle põhineva talurahva majapidamise vabaks are- nemiseks. Selleks oli aga vaja kui mitte kogu siis vähemalt osa maa üleminek maata ja vähese maaga talupoegade kasutusse. Oma ajaloolises maadekreedi vastuvõtmise puhul Ülevenemaalisel Nõu- kogude kongressil peetud kõnes ütles V. I. Lenin:

«Töölise ja talupoegade revolutsiooni valitsus peab esmajärje- korras lahendama maaküsimuse, — küsimuse, mis võib rahustada ja rahuldada määratud kehvtalurahva hulki.»³

Nõukogude valitsus ja kommunistlikud organisatsioonid Eestis tegid aga sel ajal konfiskeeritud mõisate arvel maata ja vähese maaga talurahva maaga varustamise küsimuses oma poliitikas rea- olulisi vigu, mis mõjusid kahjulikult kogu nõukogude võimu kind- lustamisele Eestis ja sotsialistliku revolutsiooni arendamisele külas.

Seda asjaolu ei jätnud Eesti kodanlus hiljem kasutamata oma kontrrevolutsioonilisteks sihtideks.

² «Eesti Teataja». Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täide- saatva Komitee Häälekandja nr. 12, 6. (19.). det. 1917.

³ V. I. L e n i n, Teosed, 26. kd., lk. 229.

Eesti kodanlus tuli võimule väliste ja seesmiste kontrevolutsiooniliste jõudude abil kapitalismi üldkriisi alguse ja imperialistliku süsteemi vastuolude äärmise teravnemise perioodil, mil kapitalistlikud tootmissuhted tööstuses ja põllumajanduses olid juba ammu hakanud pidurdama tootlikkude jõudude arengut.

Sellel, klassivastuolude keerulise läbipõimimise ajal põllumajanduses on agraarküsimus üheks kõige tähtsamaks sotsiaalseks probleemiks.

Suure Oktoobrirevolutsiooni ja maa pärast laialdaselt areneva talurahva võitluse mõjul, ühtlasi ka selleks, et võimaldada kulakutel pääseda mõisamaade juurde, oli Baltimaade ja paljude Lääne-Euroopa maade kodanlus sunnitud demagoogilise lipu all teostama maareformi. Aga kõik pärast Esimest maailmasõda poliitilise olukorra survele valitsevate klasside poolt teostatud maareformid osutusid kapitalismi üldkriisi vastuolude arengu peegelduseks põllumajanduses, nende vastuolude peegelduseks, mida sünnitab maaeraomandus.

Sellepärast seisab Eesti nõukogude rahvamajanduse-ajaloolaste üks kõige tähtsamaid ülesandeid selles, et paljastada Eesti kodanliku valitsuse agraarpoliitika ja seadusandluse reaktsiooniline ja restauratsiooniline poliitika, näidata selle teenindavat osa kapitalistliku baasi pealisehitusena, avada selle ekspluataatorlik ja rahvastavastane olemus, mis on tingitud kapitalismi majandusseadustest, esmajärjekorras kaasaegse kapitalismi põhilisest majandusseadusest.

Eesti kodanluse agraar-seadusandlus ja agraarpoliitika taotles peamiselt järgmisi sihte:

1. Muuta ära maa natsionaliseerimise ning mõisamaade konfiskeerimise seadus ja teised nõukogude võimu poolt 1917.—1918. a. vastu võetud seadused.

2. Kindlustada ja kaitsta kodanlikku maaeraomandi printsiipi kui oma aja ära elanud kapitalistlikkude tootmissuhete alust põllumajanduses.

3. Luua saksa parunite maade osalise võõrandamisega, talurahva maade röövimisega ja teiste seda soodustavate abinõudega tingimused selleks, et külas saaks areneda kulaklus — see natsionalistliku kodanluse diktatuuri sotsiaal-klassiline tugi.

4. Kindlustada ja kaitsta maksimaalseid kasumeid põllumajandusliku palgatöö ekspluateerimise kõvendamise ja töötava talurahva laostamise ja riisumise teel.

5. Jaotada väljaostu teel väikesi maatükke suurtest mõisamaadest ühele osale vähese maaga ja maata talupoegadele, sihiga isoleerida külakehvistu töölikklassist ja ühisest võitlusest sotsialistliku revolutsiooni eest; ühtlasi aga ka selleks, et luua kulakutele odav palgatööjõud maaga varustatud sulaste näol.

Äärmise selgusega esitas need põhiprintsiibid, mis sundisid valitsevat klikki agraareformi teostama, eesti sotsiaaldemokraatide liider Rei, kes oma avakõnes Asutava Kogu avamisel

ütles: «Kui Asutav Kogu mitte ei suuda või ei taha meie maaolusid põhjalikult parandada, seda põhjalikku maaüüendust läbi viia, mida rahvas Asutavalt Kogult nõuab ja ootab, siis ähvardab meie Asutavat Kogu ja riiklist iseseisvust kokkulangemine. Kui see terav küsimus saab ära otsustatud suurmaaomandamise lõpetamise, riigi omanduseks võtmise ja maa rahvale tarvitada andmise teel, — ainult siis kaotab igasugune vabariigi vastaline kihutustöö põhja.»⁴

Nii ei olnud agraarreformi teostamise põhimotiiviks kodanlusele mitte püüe «anda rahvale maad», nagu kodanlus demagoogiliselt kuulutas, vaid just hirm proletarise revolutsiooni eest. V. I. Lenin kirjutas reformide kohta, et esineb juhtusid, kus vaenlased ise teevad teatud positsioonil järeleandmisi, selleks et lahutada ründajaid ja neid kergemini purustada.⁵

Eesti kodanlus ei vajanud just palju aega selleks, et oma endiselt balti parunite maaomandi kaitsmise poliitikalt üle minna selle võõrandamisele. Veel 24. veebruaril 1918. aastal annab Eesti kontrrevolutsiooniline kodanlus Päästekomitee näol välja seaduse, millega muudeti ära kõik nõukogude võimu poolt 1917.—1918. a. vastuvõetud seadused, nende seas maa natsionaliseerimise ja mõisamaade konfiskeerimise seadus.

Maal tekkinud poliitiline olukord sundis kodanlust peagi asuma nendesamade saksa parunite maade kasutamisele ühe vahendina aktiivsete kontrrevolutsiooniliste sõjaväelaste, politseinikkude ja teiste valitsusele ustavate isikute äraostmiseks ja neile tasumiseks.

10. oktoobril 1919. aastal võttis kodanliku Eesti Asutav Kogu vastu Maaseaduse, millega arvati riiklikku maafondi 2,4 miljonit tiinu mõisamaid. Võõrandamisele ei kuulunud aga vaatamata suurusele need mõisad ja maakohad, mille omanikud ei olnud aadliseisusest; samuti ei puudutanud reform külakodanluse (kulakute) majandeid ja niinimetatud mustermõisaid, kuigi mitmel neist oli üle 100 tiinu maad.

See näitab ilmekalt, et nõustudes tsaarivalitsuse poolt rüütlimõisate hulka arvatud balti parunite maa osalise võõrandamisega, võttis kodanlus samal ajal kaitse alla kõikumatu kodanliku maa-eromandi printsibi kui oma klassivõimu peamise majandusliku aluse külas.

Kodanluse apoloogidid püüavad kujutada seda seadust suure agraarrevolutsioonina, mis olevat teostatud töötava talurahva huvides. Tegelikult oli 1919. aasta Maaseadus, nagu ka järgnev Eesti kodanliku valitsuse agraariseadusandlus, ainult kontrrevolutsioonilise pöörde juriidiliseks vormistuseks agraaarsuhetes, mille kodanlus teostas pärast nõukogude võimu kukutamist Eestis.

Nõukogude võimu poolt 1917. aastal teostatud maa natsionaliseerimine oli oma põhiolemuselt kodanlik-demokraatliku revolutsiooni

⁴ Asutav Kogu. I istungjärk. 1919. a. Protokollid nr-d 1—27. Tallinn, lk. 10.

⁵ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 58.

siooni nõudmiste lõpuleviimine ja ei sisaldanud iseenesest midagi sotsialistlikku. Vaatamata sellele Eesti kodanlus ei asunud ega teinud oma kontrrevolutsioonilise olemuse tõttu katsetki asuda sellele teele, et jätta maa kas või sellesama kodanliku riigi kätte.

Arendades edasi marksistlikku renditeooriat näitas V. I. Lenin, et maa natsionaliseerimine kodanluse jõududega ei ole klassivõitluse teravnemise juures proletariaadi ja kodanluse vahel võimalik⁶ kahel põhjusel: 1. kodanlus ei julge niisugustes poliitilistes tingimustes maaeraomandust likvideerida, kartes ohustada eraomandi aluseid üldse; 2. kodanluse ja suurmaoamanikkude-mõisnikkude klassihuid põimuvad kapitalismi kõrgeima arenemise staadiumis ikka enam. Lenini iseloomustus kodanluse kontrrevolutsioonilise olemuse kohta imperialismi perioodil kehtib täiel määral ka Eesti kodanluse suhtes. Mitte olles võimeline restaureerima täielikult balti parunite mõisamaaomandust, mida ta kaitses tsarismi ja ajutise valitsuse perioodil 1917. aastal, hakkas Eesti kodanlus võimule tulles arendama ja kindlustama kulaklikku ja suurkapalistlikku maaomandust. See näitas, et Eesti kodanlus juba oma klassilise ja kontrrevolutsioonilise iseloomu tõttu ei olnud võimeline lahendama agraarküsimust. Ta ei hävitanud Eesti külas ei maa klassilist jaotust ega agraarsuhete ekspluataatorlikku iseloomu. Ta muutis ainult maaomandi ja maa kasutamise klassistruktuuri võrreldes revolutsioonielise perioodiga.

Lähtudes ülesandest kindlustada natsionalistliku kodanluse diktatuuri põllumajanduses, andis kodanlik valitsus põhiosa parematest võõrandatud mõisamaadest, mõisasüdamed kõigi ehitustega, karjaga ja inventariga tasuta nõukogudevastastest sõjast osavõtjatele, s. o. kindralitele, ohvitseridele, valitsusele ustavatele politseinikkudele, poliitilistele agentidele, kulakutele ja spekulantidele.

Maafondi jaotamise tulemusena loodi 1929. aastaks üle 50 000 asunikumajandi. Neist omasid maad kuni 10 ha — 45%; üle 20 ha — 26,4%. Määratu erinevus majandite erigruppide maa suuruse vahel näitab jaotamise klassiprintsiipi.

Enamik suurte maatükkidega «autasustatuid» ei mõelnudki hakata tegelema maaharimisega ja muutuda «töötavateks» talupoegadeks, vaid kasutasid saadud maad rikastumise vahendina ja spekulatsiooniks. Nõnda vahetas 1934. aastaks umbes 25% kõigist asunikukohtadest omanikke, see tähendab, müüdi edasi.

Valitsev klikk ei seadnudki endale ülesandeks varustada maaga maata ja vähese maaga talurahvast. Riigikantselei aruandes 1918.—1934. a. kohta räägitakse avalikult ja küüniliselt: «Ka mõisatöölise maaga varustamine jäi esialgsel mõisade tükeldamisel teostamata, sest Maaseaduses tema algsel oli sellega arvestamata jäetud. Arvati, et mõisatöölised leiavad tööd mujal, nagu mõisamaadel asuvates tööstusettevõtetes, metsatöödel ja taludes, ega vaja maad.»⁷

⁶ Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 13. kd., lk. 282.

⁷ Valitsusasutuste tegevus 1918—1934. Tallinn 1934, lk. 143.

Isegi kodanliku statistika andmeil, mis kaugeltki ei vasta tege-
likkusele, oli 1935. aastal maata talurahvast koos maatöolistega
120 000 inimest, s. o. peaaegu niisama palju kui oli kõiki põllu-
majanduslike majandite omanikke kokku⁸.

Nõnda mindi riikliku maafondi jaotamisel mööda maaelanik-
konna kõige vaesemast kihist — mõisatöolistest ja sulastest, aga
samuti ka maata ja vähese maaga talupoegadest.

Ainult klassivastuolude äärmise teravnemise ja maa pärast pee-
tava ägeneva võitluse tõttu 20-ndail aastail oli kodanlus sunni-
tud kehvikute ja sulaste kihi rahustamiseks asuma neile väikeste
ja kõige halvemate maatükkide jaotamise teele. 1924. aastast
alates hakkab kasvama kõige väiksemate majandite osatähtsus
asundustalude koguarvus. Nõnda oli 1925. a. loenduse järgi niisugu-
seid majandeid, suurusega 0,5 kuni 10 ha 10 131 või 33,9%, 1929.
aastal aga oli nende arv (kaasa arvatud ka majandid kuni 0,5 ha)
23 143 või 45,6% kõigist asunikumajanditest. Ma'andeid maasu-
rusega kuni 1 ha loenduses arusaadavatel põhjustel ei registreeri-
tud. Statistik H. Reimanni arvestuse järgi oli vähem kui 1 ha
maad omavate kohtade arv ainuüksi maal, s. t. väljaspool linnade
ja alevite piire 21 977; koos majanditega 1—10 ha oli neid aga
67 033 või 43,4% kõigist majanditest. Maad oli neil aga ainult
9,7% maa kogupinnast. Neis majandites elas 226 988 inimest või
32,5% Eesti põllumajanduslikust rahvastikust; enamik neist mood-
ustas niinimetatud agraarse ülerahvastuse.⁹

Kulaklike majandite arendamine ja igasugune soodustamine
moodustas ainult ühe külje eesti kodanluse agraarpoliitikas. Selle
poliitika vastasküljeks oli massiline poolproletaarsete ja väikeste
majandite loomine.

Sidudes maata sulase tillukese maatükiga taotles kodanlus kahe-
sugust sihti.

Esiteks, tekitada maata talurahvas illusiooni ja lootust, et ta
saab maad ja juhtida neid sel teel kõrvale linnaproletariaadiga
ühisest võitlusest kehtiva korra vastu; muuta neid põllumajandus-
likkudest töelistest, sellest revolutsiooni toest külas, väikeomanik-
kudeks.

Teiseks püüdis kodanlus maatükikeste jaotamisega maata talu-
rahvale varustada kulaklust ja mõisnike alatise odava tööjõuga,
luua maad omav sulane — see, Lenini väljenduse kohaselt, igale
kapitalistlikule põllumajandusele tüüpiline kuju. Maaga mitteseot-
tud proletaarlane on põllumajanduses halb ekspluateerimise objekt,
rõhutas Lenin.¹⁰

Vastavalt sellele, kuidas nõrgenes revolutsioonioht, võttis Eesti
kodanluse agraarpoliitika ikka reaktsioonilisema ja restauratsioon-
ilisema iseloomu. Tundes ennast tugevamatena, püüdsid suur-

⁸ Eesti ja Nõukogude Liidu Kaubanduskoja Majandus-bülletään nr. 4,
19. det. 1936, lk. 178.

⁹ Eesti Statistika, Tallinn 1931, lk. 422—423.

¹⁰ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 171.

maomanikud saada tagasi kõike seda, mis neilt võeti ära revolutsiooni ajal.

Pärast 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu mahasurumist ja kapitalismi osalist stabiliseerumist (1924. a. detsember — 1929. a.) teostati 1919. a. 10. oktoobri maaseaduses korduvaid muudatusi ja täiendusi selles suunas, et taastada endiste omanikkudele nende õigused neilt võõrandatud maale ja varale. Nii vabastati 1927. a. 17. mai seadusega võõrandamisest 3085 mitmesugust tööstusettevõtet ja majandit üldpinnaga 71 875 ha.¹¹

Ära oodanud «vaiksema ilma» ja kasutades Saksa valitsuse toetust, hakkasid parunid nõudma «õiglast» tasu neilt võõrandatud maa eest. Nagu teada, jäi tasu küsimus 1919. a. Maaseaduses taktikalistel kaalutlustel ja soodsama aja ootel lahtiseks.

5. märtsil 1926. a. võttis Riigikogu vastu seaduse tasu maksmise kohta endistele saksa mõisnikkudele neilt võõrandatud maa eest hiiglasumma, 12 829 000 krooni suuruses, arvestamata tasu inventari, loomade, ehituste jne. eest. Kogu maa väljaostu summa koos ehitiste, inventari ja muu juurdekuuluvaga moodustas üle 100 miljoni krooni, mille pidi maksma Eesti talurahvas.

Häbitav tasumaksmise seadus õigustas kisendavat ebaõiglust ja sundis eesti rahvast maksma maa eest, mille temalt olid röövinud võõramaised kolonisaatorid ja mida sajandite jooksul oli kastnud oma higi ja verega eesti töötav talurahvas.

On iseenesest mõistetav, et kogu saksa parunitele tasu maksmise koorem lasus töötava taluraha ja tööliklassi õlgadel.

Pärast kontrerevolutsiooni võitu toimus põllumajanduse aremine niihästi Eestis kui ka teistes kapitalistlikkudes maades taluraha terava diferentseerumise tingimuses, kulaklikkude ja suurte kapitalistlikkude majanditega ühel pool ja viletsuse ning palgaorjusega teisel pool. Seda kaubatootmise objektiivsetest seadustest tingitud protsessi kiirendas omalt poolt veel eesti kodanluse talurahvavastane agraarpoliitika.

Täisväärtusliku ja teaduslikult põhjendatud agraarstatistika puudumine raskendab tunduvalt nii sotsiaal-klassiliste suhete kui ka agraarsuhete evolutsiooni analüüsi kodanlikus Eestis.

Kodanlik agraarstatistika ei rühmitanud talumajapidamisi mitte sotsiaal-klassiliste tunnuste, vaid ainult maa suuruse järgi. Rühmitamine ainult maa kogusuuruse järgi peegeldab aga ainult maa kontsentratsiooni, mis on ainult maavaldamise suhete üks külg ja annab kõige pinnalisema ettekujutuse taluraha sotsiaalmajanduslikust jaotusest. Peale selle ei arvesta rühmitamine maa suuruse järgi üldse mitte ühe või teise majandi intensiivistumise protsessi, kuna aga «... mida laialdasemalt ja kiiremini areneb põllumajanduse intensiivistumine, seda rohkem rühmitamine maa pindala suuruse järgi *ilustab* väiketootmise allasurutud olukorda põllumajanduses, väikemaapidaja olukorda, kes on vaene *nii* maa

¹¹ Th. Pool, Maauendus Eestis ja selle tulemused. Tallinn 1936, lk. 13.

kui ka kapitali poolest; — *nüristab* õitsva suurtootmise ja laostuva väiketootmise vaheliste klassivastuolude tõelist teravust; — *näitab* tõelisest *väiksemana* kapitali kontsentreerumist suurtootmise kätte ja väiketootmise väljatõrjumist suurtootmise poolt.¹²

V. I. Lenin oma töös «Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses» näitas ja tõestas igakülgset, et palgatöö kasutamise iseloom ja ulatus selles või teises majapidamises on talurahva klassilise diferentseerumise põhiliseks ja määravaks näitajaks. Lenin kirjutab korduvalt palgatöö kasutamisest põllumajanduses kui sellest, «... mis on kõige otsemaks kapitalismi näitajaks põllumajanduses...»¹³

Lisaväärtus, mis luuakse palgatööliste mittetasutava tööga, on kapitalistliku ekspluateerimise põhivorm ja moodustab kogu ekspluataatorite klassi mittetöötulu üldise allika mitte ainult tööstuses, vaid ka põllumajanduses.

Palgatööliste ekspluateerimine nendest lisaväärtuse väljapressimiseks toimus kodanliku Eesti põllumajanduses laias ulatuses. 1922. aasta rahvaloenduse järgi oli Eesti külas 77 130 põllumajanduslikku palgatöölist; põllumajandusloenduse järgi 1929. aastal 82 204 inimest või 17,5% kõigist põllumajanduse alal töötajatest. Need kodanliku statistika andmed on muidugi tunduvalt vähenatud ja ei anna täit ettekujutust palgatöö kasutamisest põllumajanduses.

Sihiga, selgitada välja kodanliku Eesti põllumajanduse klassi-struktuuri tõeline pilt, töötati Eesti NSV TA Majanduse Instituudi põllumajanduse ökonoomika sektori poolt läbi 1939. aasta põllumajandusloenduse andmed kümne Eestile tüüpilise valla kohta. Majandite rühmitamine teostati majandis palgatööjõu kasutamise, põllu olemasolu, produktiivkarja, hobuste, masinate, inventari, samuti ka kogu- ja kaubatoodangu tunnuste alusel. Tulemusena selgus, et kulaklik-kapitalistlikke majandeid leidis kõigis majandite rühmades, mis olid kodanliku statistika poolt maa suuruse järgi ühendatud ühte ja samasse rühma. Nii moodustasid rühmas maa suurusega 1—5 ha kulaklikud majapidamised 2%, keskmikud 5,5%, ülejäänud aga, kehvikud — 92,5%. Majandite grupis suurusega 5—10 ha moodustasid kulaklikud majandid 1,7%, keskmikud — 19,5%, kehvikud — 78,8%. Majandite hulgas suurusega 10—20 ha moodustasid kulaklikud majandid 5%, majandite rühmas maa suurusega 20—30 ha kasvas aga kulaklike majandite osatähtsus 15%-le. Majandite hulgas maasuurusega 30 ha ja enam, olid absoluutselt ülekaalus kulaklikud ja suurkapitalistlikud majandid, 1939. aastal tuli rühmas suurusega 30 kuni 50 ha igale majandile keskmiselt üks, rühmas 50—100 ha aga kaks palgatöölist. See tähendab, et siin ei saanud ükski majand läbi ilma alatise palgatöö ekspluateerimiseta. Peale selle elutses selle rühma majandite maa del umbes 10 000 perekonda popse.

¹² V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 69—70.

¹³ Samas, lk. 25.

Kasutatava palgatöö hulga poolest paistsid kodanliku Eesti põllumajanduses järsult silma suurkapitalistlikud majandid, s. o. niisugused majandid, kus palgatööliste arv on suurem perekonnaliikmete arvust. 1929. a. oli suurmajandeid 442 või 0,3% kõigist põllumajanditest, kuhu oli koondatud 7,8% kõigist palgatöölisest ja nad omasid igaüks keskmiselt 245,5 ha maad. Oma tootmisviisilt erinesid need majandid kõigist põhirühmadest selle poolest, et rajanesid täielikult palgatöö ekspluaterimisel. Uhe niisuguse majandi peale tuli keskmiselt 13 palgatöölis. Need olid suured kapitalistlikud põllumajanduslikud ettevõtted.

Sotsiaal-majanduslike rühmade analüüsimisel kodanliku Eesti põllumajanduses on vaja arvestada kaht asjaolu: esiteks talurahva laostumise protsessi kaubatootmise stiihiliste seaduste alusel; teiseks uute majandite loomist kodanliku valitsuse poolt riikliku maafondi jaotamise ja osalt uute maade kasutuselevõtmise teel. Uute majandite loomine mõjutas eriti tugevasti klassistruktuuri dünaamikat ja maa kontsentreerimise protsessi põllumajanduses kuni 30-ndate aastateni, s. o. kuni kodanliku maajagamise põhilise lõpuleviimiseni.

Ajavahemikul 1929. ja 1939. aasta põllumajandusloenduste vahel, s. o. pärast seda kui riigi maafond oli põhiliselt ära kasutatud ja uute majandite asutamine riigi poolt tunduvalt vähenes, võtab klassiline diferentseerumine külas võrreldes eelmise kümne aastaga kindlamad ja teravamad vormid. Peale selle oli talurahva kihistumise protsess sel perioodil kapitalistliku ületootmise agraarkriisi mõju all, mis Eestis algas 20-ndate aastate lõpul.

1939. aastal moodustasid majandid maasuurusega üle 30 ha 20,2% kõigist majanditest ja koondasid enda kätte 46,5% kogu maast. Arvestades kulaklikke majandeid madalamates rühmades võib öelda, et kulaklik-kapitalistlik ladvik külas oli koondanud enda kätte peaaegu niisama palju maad kui 1149 mõisat revolutsioonielises Eestis.

Maaomandi lahutamine tootjast toimus kodanlikus Eestis, nagu kõigis kapitalistlikes maades, kahes põhivormis: hüpoteegi ja rendi süsteemi vormis.

Püüdes näidata Eesti küla maa poolest võrdsustatuna ei anna kodanlik statistika peaaegu mitte mingisuguseid andmeid maa kasutamise vormide, eriti rendisüsteemi kohta. Täiesti puuduvad andmed majandite kohta, kes ise rentisid maad ja andsid seda uuesti rendile. Loendused piirdusid ainult «puhaste» rentnikkude, s. o. niisuguste maakasutajate registreerimisega, kellel ei olnud üldse maad ja kes maa täielikult rentisid. 1939. aasta loenduse järgi moodustas päriks ostetud talundite arv 107 571 või 76% kõigist majanditest maal, ülejäänud 24% maaharijaist kasutas aga maad mitmesuguse rendivormi alusel. Umbes 65% kõigist rentnikkudest rentisid maad suurusega kuni 20 ha. Seega üldiselt oli ülekaalus elatusrentimine. Rendi põhivormideks olid: raharent — 57%, pooleterarent — 8%, rent töölepingu alusel 10%, teised rendivormid

25%. Kõige orjastavamateks rendivormideks olid madalamates gruppides pooleterarent ja maa kasutamine töölepingu alusel, samuti aga ka raharent. Pooleterarentnikud ja raharentnikud madalamates rühmades olid oma olemuselt töölisel ja maa kasutamise õigus rendi alusel oli neile ainult üks palga vorm. See näitab, et kodanliku Eesti agraaarsuhetele oli iseloomulik ka kapitalistlikude suhete läbipõimumine mõningate pärisorjuse iganditega.

Lenini järeldus rendi kohta Venemaa põllumajanduses, «... et madalamad rühmad maksavad maa eest rohkem, mõnikord koguni neli korda rohkem kõrgema rühmaga võrreldes»¹⁴, kehtib täiesti ka kodanliku Eesti põllumajanduse kohta. Nõnda oli 1937. aastal 1 ha hind maa eest suurusega kuni 1 ha 2457 krooni, maa eest 10 kuni 20 ha — 179 krooni ja maa eest üle 100 ha — 70 krooni.

Vaatamata ametliku agraarstatistika materjalide puudulikkusele rendi süsteemi, samuti ka hüpoteegi võlgnevuse osas, tõendavad kõik ülaltoodud andmed sügavate, maaomandit tootmisest lahutavate protsesside arenemist ja kodanliku Eesti põllumajanduse ümberkujunemist vastavalt kapitalistlikule laadile tema kolme klassiga põllumajanduses: maaomanikud, rentnikud-ettevõtjad, töölisel.

Agraaarsuhete kapitalistlikku evolutsiooni ei näita mitte ainult maa kui tootmise põhivahendi koondumine kapitalistlikkudesse majanditesse, vaid ka teiste tootmisvahendite, nagu töö- ja produktiivloomade, põllumajandusliku tehnika, väetiste jne. koondumine nende kätte.

1939. aasta põllumajandusloenduse andmeil oli majanditesse suurusega üle 30 ha kontsentreeritud üle 40,5% hobustest, 43,8% veistest, 39,1% sigadest. Eesti küla majandeist suurusega 1 kuni 5 ha oli 75% ilma hobuseta, 24,5% neist aga ei omanud lehmagi.

Kapitalistlikkudesse majanditesse oli koondatud ka üle 70% traktoreist, 80% kartulivõtjaist, 60% mehaanilistest viljapeksjatest, 66% viljalõikajatest jne.

Maa, töö- ja produktiivloomade ja põllumajandusliku tehnika jaotumine klassirühmade vahel näitab, et valdav enamus kõigist põhitootmisvahendeist oli kodanliku Eesti põllumajanduses koondatud kulaklikkude ja suurkapitalistlikkude majandite kätte.

Lähtudes põllumajanduses kapitalismi arenemise põhitunnusest — palgatööjõu kasutamisest ja ekspluateerimisest, aga ka kõigi põllumajanduslikkude põhitootmisvahendite klassilisest jaotumisest, oli 1939. aastal Eesti külas järgmine klassistruktuur: kehvikumajandeid 40%, keskmikumajandeid 37%, kulaklik-suurkapitalistlikke majandeid 23%. Põhiliselt kuulusid kehvikutalude hulka majandid suurusega kuni 10 ha; kulaklik-suurkapitalistlikkude hulka aga majandid suurusega üle 30 ha.

Kõik need faktid paljastavad eesti kodanlike majandusteadlaste reaktsioonilisi ja revisionistlikke teooriaid, mis püüavad statistiliste kombinatsioonide abil eitada klassilist kihistumist Eesti külas ja

¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 13.

tõestada talurahva «ühtlustumist keskmikeks» suurtootmise väljatõrjumise arvel väiketootmise poolt.

Maa suuruse alusel keskmistesse rühmadesse liigitatud majandite arvuline kasv kodanlikus Eestis, mida kapitalismi apologeedid kasutavad peamise tõestusena reaktsioonilisele teorialle väiketootmise «püsivusest», ei kõnele veel kuidagi «ühtlustamisest» Eesti külas ja suurtootmise väljatõrjumisest väiketootmise poolt.

V. Lenin näitas, et väiketootmise väljatõrjumise all suurtootmise poolt «...ei tule mõista üksnes viivitamatut eksproprieerimist. Väljatõrjumise hulka kuulub ka väikemaapidajate laostumine, nende majandamistingimuste halvenemine, mis võib kesta aastaid ja aastakümneid. See halvenemine võib väljenduda nii väikemaapidaja liialt rohkes töös või halvemas toitumises, tema koormamises võlgadega, karja söötmise ja üldse pidamise halvenemises, maa hooldamis-, harimis- ning väetamistingimuste jne. halvenemises kui ka majapidamise tehnika seisakus jne.»¹⁵

Kõige üldisemaks töötava talurahva põhimasside vaesumise ja laostumise näitajaks oli võlakoorma kasv ja talumajandite oksjoneerimine nende katteks. Nii oli 30-ndate aastate lõpuks 60% talumajanditest koormatud ülejäävate võlgadega, mis enamikul juhtudel ületasid tootmisvahendite väärtuse. Põllumajanduse koguvõlgnevus kodanlikus Eestis ulatus nõukogude võimu taaskehtestamise momendiks 1940. a. 150 miljoni kroonini. Ainuüksi ajavahemikul 1929.—1939. a. laostusid ja vahetasid omanikku üle 20 000 talundi, mis moodustas umbes 15% maa majandite üldarvust, kusjuures 80% laostunud majapidamistest olid kehvikute ja väiketalupidajate majandid.

Eesti küla alistamine monopolistlikule kapitalile viis siseturu mahu kitsenemisele, töötava talurahva riisumisele, ühekülgsel spetsialiseerumisele ja seisakule põllumajanduslikus tootmises.

Kodanliku Eesti põllumajandus spetsialiseerus ainult üksikute produktide, või ja peekoni tootmisele ekspordiks ja sõltus täiesti maailmaturu konjunktuurist.

Vaatamata kõigile kodanliku valitsuse pingutustele ja hiiglasuurtele riiklikkudele dotatsioonidele, mis anti loomakasvatuse arendamiseks kulaklik-kapitalistlikkude majapidamistele, ei õnnestunud kodanlikul Eestil ka sel alal saavutada mingeid märgatavaid tulemusi revolutsioonieelsega võrreldes. 1925.—1939. a. oli aastane juurdekasv lehmade osas kõigest umbes 1,8%, sigade osas 1,8%. Seegi tühine juurdekasv toimus peamiselt kulaklik-suurkapitalistlikkude majandite arvel. Samal ajal vähenes aga lamaste arv 1,3% ja hobuste arv 3,7%.

Kasutades riigi otsest toetust ja suurt rahalist abi ning rikkades sulaste ja kehvikute masside ekspluateerimise arvel, kujunes kulaklus mitte ainult põhiliseks majanduslikuks jõuks Eesti külas, vaid oli ka peamiseks toeks valitsevale klikile tema rahvavastases, reaktsioonilises sise- ja välispoliitikas.

¹⁵ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 58.

Eesti kodanluse agraarpoliitika kui kodanluse kogu rahvavastase poliitika oluline osa oli suunatud sellele, et allutada maa välismaise finantskapitali orjusele ja muuta Eesti imperialistlikkude suurriikide tooraineid tootvaks agraarriipsiks.

Kodanliku Eesti majandus, olles kunstlikult isoleeritud tema loomulikust majanduslikust baasist — Nõukogude Venemaast, ja olles tõmmatud kapitalistliku maailmaturu stiihilisse keerisesse, arenes täielikult kapitalistliku süsteemi teravneva kriisi märgi all, selle juurde kuuluvate vastuoludega ja konkurentsiiga.

Välismaa monopolid andsid kodanliku Eesti majandusele koletu, ühekülgse, elanikkonnale äärmiselt kahjuliku iseloomu, pidurdasid ta tööstuslikku arengut, mässisid ta majandusliku ja poliitilise sõltuvuse köidikusse.

Nõnda tõestab kodanliku Eesti agraarsuhete uurimine kapitalistliku agraarkorra täielikku vastandlikkust sotsialistliku ühiskonna agraarkorraga, tõestab vana kodanliku ühiskonna agraarkorra hävitamise ja uue sotsialistliku agraarkorraga asendamise seaduspärasust ja paratamatust vastavalt üldisele majandusseadusele, mis nõuab tootmissuhete tingimatut vastavust tootlike jõudude iseloomule.

TOOTLIKE JÕUDUDE ARENG EESTI PÖLLUMAJANDUSES XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL

L. LOONE,
ajalooteaduste kandidaat

Feodaalkorra lagunemine Venemaal algab üldtunnustatud dateeringu alusel XVIII sajandi lõpul ja kestab 1859.—1863. a. revolutsioonilise situatsioonini. Selle perioodi uurimisel on üheks oluliseks ülesandeks tootlikkude jõudude ja tootmissuhete tingimatu vastavuse seaduse mõju selgitamine. Konkreetse ajaloolise materjali alusel on tarvis näidata, kuidas toimus ühiskondliku tootmise mõlema külje vahelise vastuolu pidev teravnemine, millised astmed läbis see konflikt, milline oli tootlike jõudude arengu tase igal etapil ning milles konkreeselt avaldus feodaalsete suhete pidurdav osa igal etapil. Tootlike jõudude ja tootmissuhete vastavuse uurimist tuleb alustada tootlike jõudude tundmaõppimisest, sest tootmise areng algab alati tootlike jõudude arengust.

Käesolev ettekäanne seab oma ülesandeks konkreetse materjali alusel vaadelda ja iseloomustada tootlike jõudude arengu põhi- etappe Eestis, seoses valitsevate tootmissuhetega XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel, s. o. feodaalse tootmisviisi lagunemise perioodil.

Baltimaade agraarajaloo selle perioodi kohta on olemas arvukaid uurimusi balti-saksa aadli esindajailt, samuti ka kodanlikelt eesti ja läti ajaloolastelt¹. Mõningane nende autorite poolt esitatud faktiline materjal on küllalt väärtuslik, kuid vajab kontrollimist ja täiendamist. Aadli ja kodanlikud ajaloolased aga ei suutnud feodaalse tootmisviisi kriisi küsimust õigesti asetada ega lahendada.

Nõukogude ajaloolaste teostest selle perioodi kohta omavad suurt väärtust professor J. Zutise teosed. Nad baseeruvad rikkalikul, sageli esmakordselt arhiividest esile toodud materjalil ja on esitatud sügava asjatundmisega.

¹ Oktoobrielsel perioodil selle ajajärgu kohta ilmunud kirjandust võib leida järgmistes bibliograafiates: E. Winkelmann, *Bibliotheca Livoniae Historica*. Berlin 1878., Blumfeldt-Loone, *Bibliotheca Estoniae Historica*. Tartu 1933—1939. Balti-saksa historiograafia iseloomustuse annab J. Zutis oma teoses *Очерки по историографии Латвии. Часть I*, Rīga 1949; kodanlike eesti ajaloolaste poolt koostatud «Eesti majandus-ajalugu», (Tartu 1937) vajab kriitilist lähenemist. Selles esitatud faktiline materjal ei ole alati usaldusväärne, autorite kontseptsioonid on reaktioonilised ning osalt ebateaduslikud.

Palju uut ja väärtuslikku annavad Eesti NSV ja Läti NSV ajaloo üldkäsitlused².

Trükkis avaldatud teoste kõrval on käesoleva ettekande koostamisel kasutatud peaaasjalikult arhiivmaterjale Eestimaa ja Liivimaa kubermanguvalitsuste ning Balti kindralkuberneri arhiividest. Huvitavaid andmeid põllumajanduse arengu kohta Baltimail XIX sajandil leidub Liivimaa Üldkasuliku Majandusliku Seltsi arhiivis.

XIX sajandi statistika, mida on kasutatud käesoleva ettekande koostamiseks, ei ole muidugi puudusteta. Arvuliste andmete absoluutses täpsuses tuleb sageli kahelda, kuid nende alusel võib ometi välja selgitada põllumajandusliku toodangu kasvu või kahanemise dünaamikat ning teha sellest vastavad järeldused.

*

Feodaalse tootmisviisi kriisi nähted hakkavad avalduma Eestis nagu kogu Venemaalgi XVIII sajandi teisel poolel, täpsemalt 1760—1790-ndate aastate vahel. Baltimail toimus sel ajal tunduv põllumajandusliku tootmise laienemine. Kasutades soodsaid teravilja ekspordi võimalusi laiendasid mõisnikud külvipinda ja hakkasid tootma rohkem teravilja, mida üha suuremas ulatuses saadeti turule. Otsides võimalusi oma sissetulekute suurendamiseks, hakkasid mõisnikud XVIII saj. endisest ulatuslikumalt tegelema viinapõletamisega. Viina sai müüa kroonule erakordselt soodsail tingimustel. Sajandi lõpul tõrjus kauplemine viinaga teravilja ekspordi mõnevõrra kõrvale. Viinapõletamisest järele jääva praagaga nuumati mõisates härgi, keda müüdi naabruses asuva Peterburi varustamiseks. Suure arvu härgade nuumamine mõisates võimaldas paremini väetada laiendatavaid mõisapõlde ja tõstis saake.

Põllumajandusliku tootmise kasv XVIII sajandil toimus feodaalsel alusel. Vahetuks tootjaks jäi mõisnikust isiklikult sõltuv talupoeg, kellelt lisaprodukt pressiti välja feodaalse rendi näol. Toodangu tõus saavutati feodaalkorrale omasel ekstensiivsel viisil: laiendati mõisapõlde ja suurendati talurahva feodaalset eksploateerimist. Mõisnike latifundiume harisid teoorjad omavalmistatud tööriistadega kolmeväljasüsteemi alusel. Põllumajanduslik tehnika jäi primitiivseks, töötootlikkus madalaks.

Kirjeldatud feodaalne, ekstensiivne mõisamajandus oli XVIII sajandi lõpul tihedalt seotud turuga ja tootis turu jaoks. Näib, et kaubatootmine Baltimaade mõisamajanduses oli XVIII sajandi lõpul üldisemaks nähtuseks kui paljudes teistes Venemaa kubermangudes. Kuid see kaubatootmine ei kandnud veel kapitalistlikku iseloomu, vaid oli tarbiva iseloomuga. Kasvanud sissetulekuid kasutasid mõisnikud luksuslikumaks eluks ja püüdsid toime tulla ilma tootmise vajadusteks minevate rahaliste kulutusteta.

² J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819). Rīga 1954; История Латвийской ССР. Том I. Рига 1952; Vt. ka Eesti NSV ajalugu. I köide. Ta: linn 1955.

Kaubalis-rahaliste suhete arenedes püüti üha ahnemalt hankida raha. Järjest kasvavat rahavajadust ei olnud aga teoorjusliku majanduse alusel kerge rahuldada. Seetõttu süvenes XVIII sajandi lõpul mõisate võlastumine, mis oli juba kahtlemata kriisi nähtuseks.

Kui mõisamajanduses XVIII sajandi teisel poolel võis veel märgata tootmise laienemist, siis talupoja majapidamise arenemise võimalused vähenevad ekspuaterimise süvenemise tõttu. Oli ju kaubatootmise kasv mõisates viinud talurahva koormiste, eriti teorjuse suurenemisele. Kasvas ka mõisnike otsene vägivald; mõisnikud röövisid talupoegade varandust, võtsid ära kariloomi, hobuseid ja vilja³.

Ülemäärase ekspuaterimise tulemusena võib XVIII sajandi lõpul märgata seisakut eesti rahvaarvu kasvus. Näljasurema juhtumid toleaeages külas ei olnud harulduseks. Nii ei olnud talupojale alati garanteeritud isegi ülalpidamine, see tähendab, et mõisnik võttis pärisorjadelt mitte ainult lisaproducti, vaid ka osa vajalikust produktist. Sellist olukorda võib lugeda pärisorjuse hariastmeks.

Pärisorjusliku surve süvenemine kutsus esile talurahva teravneva klassivõitluse. Mitmesugused võitlusvõtted kasvavad nüüd sageli suurteks talurahva ülestõusudeks, mis muutuvad üha hädaohtlikumaks valitsevale klassile. Talurahva võitlus kujuneb üheks takistuseks ekspuaterimise edasisel süvendamisel.

Ülalesitatust järgneb, et laialdane kaubatootmine valitseva pärisorjuse alusel kutsus esile kriisinähtused: mõisate võlastumise, talupoegade laostumise ja nende teravneva võitluse. Side turuga nõudis aga toodangu edasist pidevat tõstmist, mis nüüd ei osutunud enam kergesti teostatavaks.

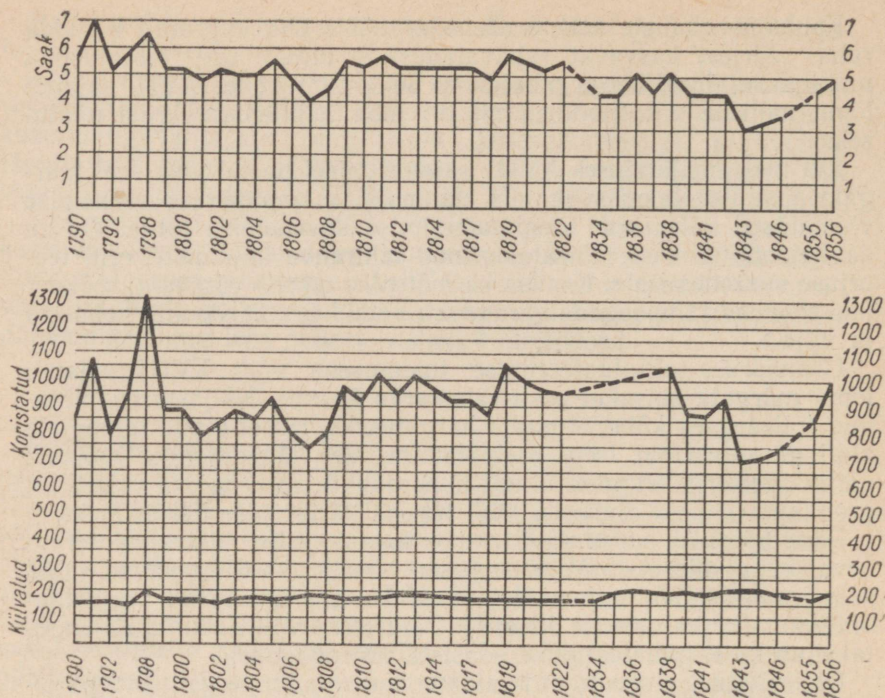
Need esimesed feodaalkorra kriisi nähtused ilmnisid põhiliselt aastail 1760—1790.

Põllumajandusliku tootmise ulatuslikumad laiendamise võimalused feodaalkorra baasil ammenduvad enam-vähem 1790-ndate aastate lõpuks. Feodaalne tootmisviis jookseb ummikusse. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimestel kümnenditel ilmneb seisak põllumajanduslikus tootmises, süvenevad kõik kriisinähtused.

Faktiliste andmete analüüs näitab, et Baltimaadel muutus XIX sajandi algul edasine tootlike jõudude areng peaaegu võimatuks siin valitseva erakordselt karmi pärisorjuse ja sunnismaisuse ning väga kõrge ekspuaterimisnormi juures.

Nagu näitab joonis 1, laienes XVIII sajandi 90-ndail aastail teravilja külvipind (selle üle võib otsustada külvatud teravilja hulga järgi) veel mõnevõrra ja saavutas Eestimaa kubermangus kõige suurema ulatuse 1798. aastaks (külvi ja saagi absoluutarv sel aastal tundub olevat liialdatud). Järgmistel aastatel toimub tunduv külvipindalade ja saakide vähenemine. Teatavasti tabas aastail 1800—1802 maad raske ikaldus. Paljudel talupooldudel hävis tera-

³ Я. З у т и с, Остзейский вопрос в XVIII в. Рига 1946, стр. 325—328.

Joon. 1. Teraviljakülv ja -saak Eestimaal a. 1790—1856 (tuh. setvertides).

vili täielikult. Talupojad nälgisid ja paljud surid nälga. Kevadel neil ei jätkunud seemet külviks, küla magasiadad tühjenesid ning talurahva võlad mõisnikule kasvasid.

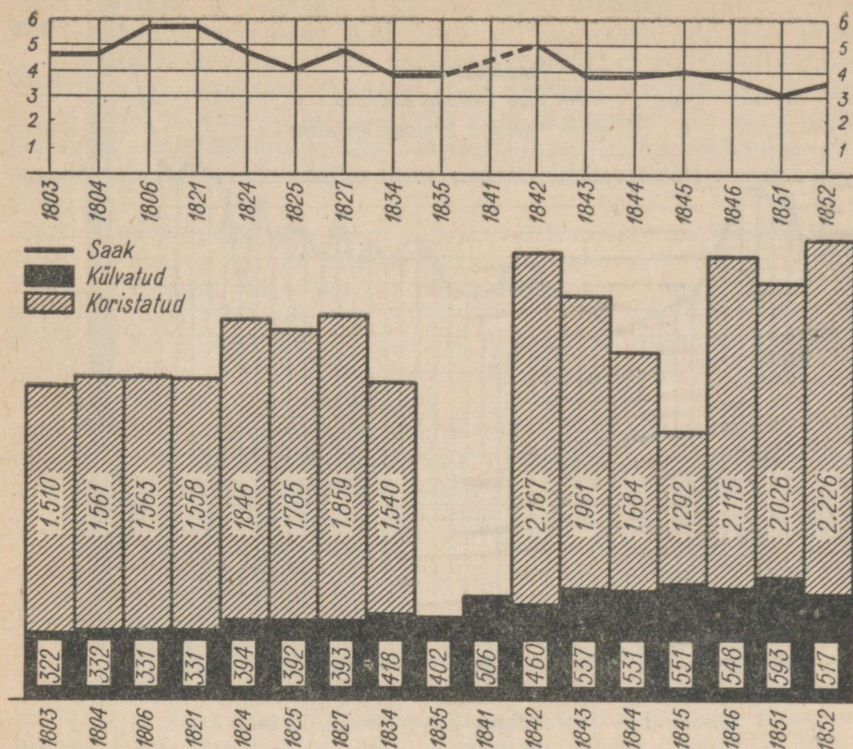
Järgmistel aastatel (kuni aastateni 1807—1808) toimus Eestimaal veel mõningane külvipinna laienemine (6—8%), kuid samal ajal kogu teravilja saak kasvab väiksemal määral, ainult 2—3%. On selge, et XVIII sajandi keskpaigast alates tunduvalt laienenud põldudele ei jätkunud väetist. Maa oli kurnatud, viljakus näitas languse tendentsi.

Keskmine teraviljasaak Eestimaal ⁴ (setvertides)

1797—1801	941 689	5,6 seemet
1808—1812	936 983	5,3 seemet
1818—1822	965 541	5,3 seemet.

Samalaadne areng toimus Liivimaa kubermangus (joon. 2). Ka siin ei kasva XIX sajandi esimestel kümnenditel teraviljatoodang.

⁴ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv (ENSV RAKA), fond 29, aa. 1797—1822, säilitusühik 13 A, B, E.

Joon. 2. Liivimaal a. 1803—1852 külvatud ja koristatud teravilli (tuh. setvertides).

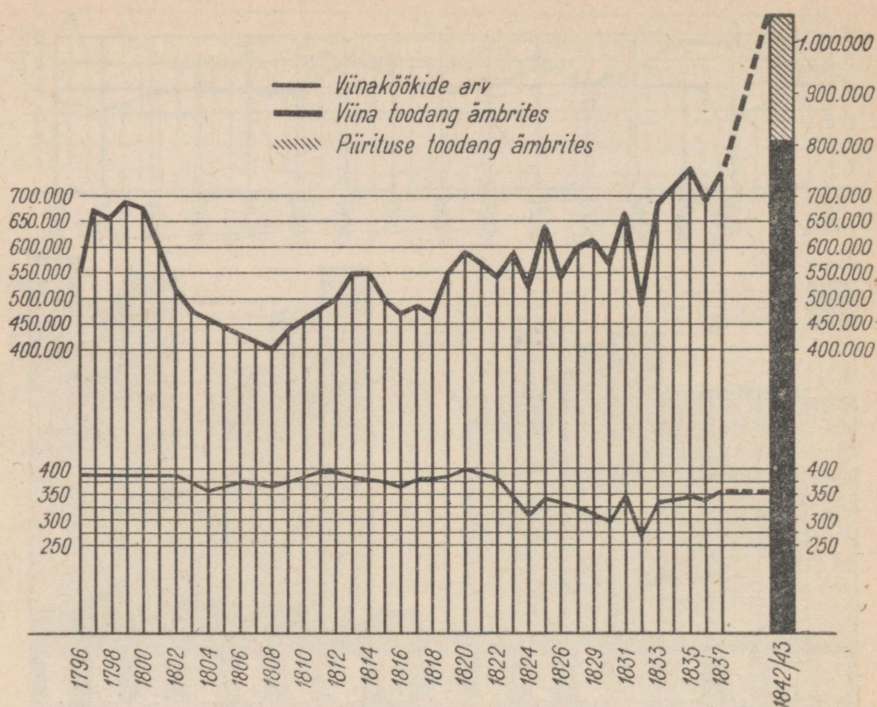
Teraviljasaak Liivimaal aastail 1804—1821* (setvertides)

1804. a.	332 622	5,1 seemet
1806. a.	336 417	6,5 seemet
1821. a.	336 417	6,5 seemet.

Kõik see tõestab, et XIX sajandi algul saavutas teravilja tootmine Baltimail piiri, mida oli raske ületada kolmeväljasüsteemi, rutiinse tehnika ja teoorjuse tingimuses. Maa oli kurnatud, põlde hariti ja väetati halvasti, selle tagajärjeks oli saakide langus ja sagedased ikaldused. Et teravili oli siin ainsaks majanduslikku tähtsust omavaks kultuuriks, siis olid teraviljaikaldused täielikuks katastroofiks.

Nii ei andnud põldude laiendamine enam majanduslikku efekti, talurahva koormiste tõstmine ei olnud aga terava klassivõitluse tõttu kuigi kergesti teostatav. Pealegi olid talurahva koormised saavutanud juba piiri, mida ületada oli raske.

* ENSV RAKA, f. 291, sü. 3231, lehed 2—3, sü. 3528, l. 5—6, sü. 1823, l. 6—8.

Joon. 3. Viinatoodang Eestimaa a. 1796—1843.

Teatavasti läks ainult osa teravilja vahetult turule, suur osa sellest põletati aga viinaks. XIX sajandi algul elas ka viinapõletamine üle languse (joon. 3) ja seega vähenes kõige olulisem mõisnike sularaha hankimise allikas.

XIX sajandi esimeste aastate ikalduste tõttu pidid mõisnikud vilja juurde ostma kõrge hinna eest, et täita kroonuhankeid. See vähendas sissetulekuid. Samal ajal toimunud tunduv viinahindade langus (aastail 1806—1810 maksis vaat viina 17,5 rubla assignatsioonides, aastail 1811—1815 aga 10,3 rubla) ja paberraha kursi langus tekitasid lisaraskusi.

Sellises olukorras ei suutnud mõisnikud rahuldada kasvavat rahavajadust. Mõisate võlastumine süvenes. 1802. aastal asutati riikliku toetuse abil aadli krediitkassad ja suur osa mõisaid panditi otsekohe. Kuid saadud laenude tagasimaksmine tekitas raskusi. Mõisnikud ei suutnud alati isegi laenuprotsente tasuda. Mõisate pankroteerumine sages. Liivimaal müüdi aastail 1801—1810 oksjonil 28 mõisat, aastail 1811—1820 aga 51 mõisat⁶.

Mõisnikud püüavad tavalisel viisil parandada oma majandus-

⁶ Eesti majandusajalugu, Tartu 1937, lk. 380, 381.

likku olukorda ja tahavad tõsta talurahva ekspluateerimist. Nad püüavad välja arvestada maksimaalsed koormiste normid, mida talumajandus suudaks kanda. Samal ajal püüti «teaduslikult» välja arvestada, milline osa viljasaagist on tarvis jätta pärisorjade toiduks, kogu ülejääk taheti aga haarata mõisasse. Et saavutada nende ebainimlike projektide realiseerimist, taotleti äärmise piirini tõstetud talurahva kohustuste «seaduslikku» fikseerimist vakuraamatuis.

Eelmainitud printsüübid said aluseks 1804. a. talurahvaseadustele. Nagu J. Zutis veenvalt näitab, tõid uued vakuraamatud Liivimaal kaasa koormiste «seadusliku» tõstmise mõnel puhul 40—70% võrra⁷.

Säilitades feodaalset tootmisviisi tugevdasid 1804. a. seadused pärisorjuslikku survet. Mingeid põhilisi muudatusi valitsevasse agraarkorda nad aga ei toonud. Esitatud tabelid näitavad, et pärast 1804. a. seaduste kehtestamist ei toimunud põllumajandusliku tootmise alal suuri muutusi. Tootlike jõudude arengule need seadused kaasa ei aidanud. Erakordselt kõrge feodaalne rent tegi võimatuks talurahva majanduse arengu. K. Marx teatavasti märkis, et teorendi puhul saab talupoja majapidamine areneda ainult siis, kui talupoeg saab mõninga ülejäägi pärast hädavajalike elutarvete rahuldamist ja tootmisvahendite taastamist⁸. Baltimail püüdsid mõisnikud XIX sajandi algul süstemaatiliselt viia talurahvast sellisesse olukorda, kus tal poleks mingeid ülejääke.

Vähe tulemusi andvate katsete kõrval oma majandusliku olukorra parandamiseks põldude laiendamise teel arutatakse mõisnike hulgas ikka sagedamini põllumajanduse intensiivistamise küsimusi. Sealjuures on mõisnikud seisukohal, et agrotehnika ratsionaliseerimine peab mahtuma feodaalse tootmisviisi raamidesse.

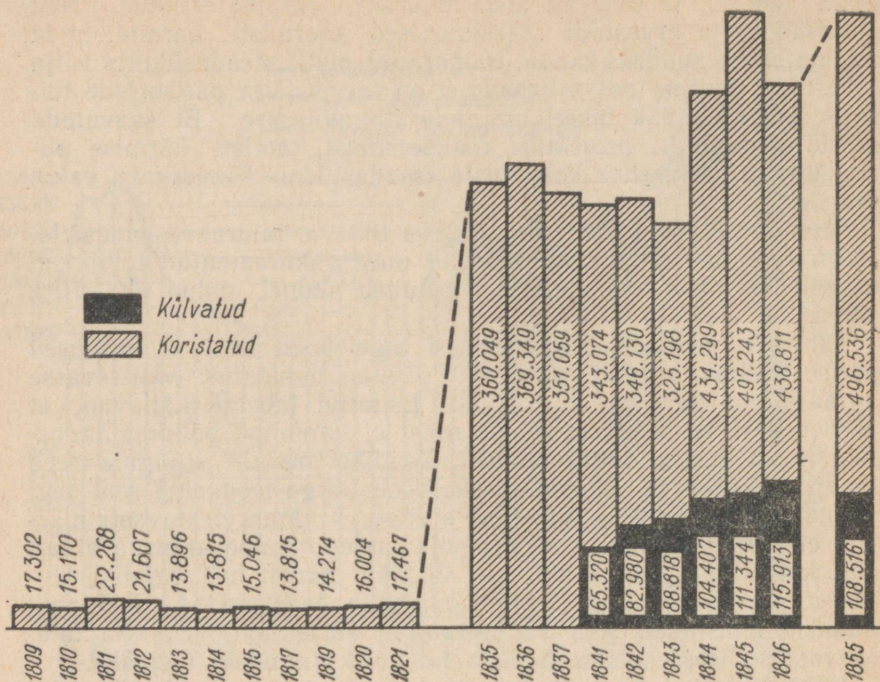
Liivimaa Üldkasulikus ja Majanduslikus Seltsis kaaluti võimalusi parandada põllumajanduslikke tööriistu, võimalusi kasutada põllumajanduslikke masinaid (eriti rehepeksumasinaid), üleminekut ulatuslikumale viljavahetusele, ristikkeina ja üldse põldheina kasvatamist, põldude kunstlikku väetamist, kartulikasvatamist jne.⁹ Kuid praktika näitas varsti, et nende uuenduste juurutamiseks ei olnud teotegemise ja pärisorjuse tingimuses mingeid võimalusi. Mõisapõldudel töötavad pärisorjad võisid kasutada ainult omavalmistatud inventari, põldude härimise rutiinsed võtted olid saanud seaduse jõu vakuraamatuis ja põhjenesid traditsioonilise kolmeväljasüsteemil.

Propageeritud uuendusist oli mõningane edu kartulikasvatusel. Põhiliselt kasvatati kartulit XIX sajandi algul mõisates ja mõnekümnes talumajapidamises. Majanduslikku tähtsust kartulil XIX sajandi esimesel veerandil veel ei olnud. Kartul jäi alles piiratud

⁷ J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819), lk. 93—96.

⁸ К. Маркс, Капитал, т. 3, стр. 802, 807.

⁹ ENSV RAKA, f. 1185, sü. 1, l. 38, 49—50, 70, 72, 78; sü. 23, l. 25.

Joon. 4. Kartulikasvatust Eestimaa XIX sajandi esimesel poolel (setvertides).

aianduslikuks kultuuriks. Eestimaa koguti aastas umbes 17 000 setverti kartulit (joon. 4).

Tundub, et põllumajanduse ekstensiivse laiendamise võimalused olid Baltimaail XIX sajandi algul ammendatud ulatuslikumalt kui enamikus teistes sama vöötme kubermangudes. Mõisamajanduse kaubalisus oli siin rohkem arenenud ja tootmine müügiks oli valitsev enamikus Baltimaade mõisates. Samal ajal oli feodaalse eksploateerimise aste sügavam ja kapitalismi algete arenemise võimalused piiratumad kui neis Venemaa osades, kus raharendi — obroki — süsteem mõnevõrra soodustas kapitalistlike suhete kasvu.

Baltimaail oli eranditult valitseva teoorjuse ja range pärisorjuse ning sunnismäisuse tõttu vastuolu tootlike jõudude küpsenud arenguvajaduste ja valitsevate tootmissuhete vahel erakordselt terav.

Põllumajanduse edasine arenemine võis siin toimuda ainult kapitalistlikul teel. Ajalooliseks ülesandeks, mis seisis maa ees, oli seega võitlus feodaalkorra vastu ja kapitalistlikule tootmisviisile ülemineku eest. Üheks eelduseks sel puhul oli talurahva vabastamine.

Kuigi mõisnikud püüdsid säilitada valitsevat tootmisviisi ja suurendada oma sissetulekuid talurahva rangema eksploateerimise kaudu, olid nad sunnitud majanduslike raskuste ja klassivõitluse survele kehtestama aastail 1816 ja 1819 uued talurahvaseadused. Talupojad kuulutati vabadeks. Kuid 1816. ja 1819. a. seadustega ainult õonestati feodaalset tootmisviisi, ei hävitatud teda aga täielikult; õonestati sealjuures palju vähemal määral kui üldvne seadusega 1861. aastal. Vabastamine kandis väga piiratud iseloomu. Talupojad ei saanud maad, milline jäi mõisniku monopoolsesse valdusse. Talurahva isiklik vabadus jäi piiratuks, aadli poliitilised ja seisuslikud eesõigused aga säilisid. Nendes tingimustes säilitas aadel senise, teoorjusel põhjeneva mõisate majandamise viisi.

Vaatamata piiratud ja poolfeodaalsele iseloomule võimaldasid uute seaduste kodanlikud jooned ometi mõningat tootlike jõudude ja kapitalistlike suhete arenemist. Kuid algav üleminek kapitalismile suunati mõisnike poolt nn. «preisi teele» ja toimus talurahva arvel.

Uute seaduste kehtestamisel isiklikult vabadeks kuulutatud talupoegi sunniti rentima mõisnikelt oma endisi maid, kusjuures nad pidid «vabatahtlikult» enda peale võtma teotegemise ja naturaalandamite maksmise kohustuse. Teorent oli aga niivõrd kõrge, et talupoeg-rentnik kogu oma perega tavaliselt ei suutnud välja töötada kõiki rendilepingus ettenähtud päevi. Ta palkas selleks sulaseid nii raha kui ka naturaaltasu eest. Isiklikult vaba, maata sulane, keda palkas talurentnik, sattus mõisapõllul mõisniku poolfeodaalse võimu alla.

Nii kujunes Baltimail teorendi süsteem, mis ajalooliselt tähendas üleminekut feodalismilt kapitalismile. Eestis toimus see üleminek äärmiselt aeglaselt ja oli talurahvale raske ning laostav.

Kapitalismi arenemise preisi tüüpi tee puhul «feodaalne mõisamajandus kasvab aeglaselt ümber kodanlikuks, junkurlikuks...» Sel puhul mõisnikud asendavad kolmeväljasüsteemi intensiivse kultuuriga, täiustavad põllumajanduslikku inventari ja asendavad teorendi järk-järgult vabapalgalise tööga¹⁰. See mõisamajanduse järkjärguline ümberkujunemine junkurlikuks algas Eestimaal XIX sajandi 20-ndate aastate lõpul, kusjuures muudatused algasid tootlike jõudude arengust.

Vaatleme seda arengut konkreetse materjali põhjal. 1820-ndail aastail ei teostunud veel olulist muutust mõisate majandamise süsteemis. Kuid samal ajal toimusid majanduslikud protsessid, millised põhjustasid olulisi nihkeid järgnevail aastakümneil.

Neil aastail toimus maailmaturul põllumajandussaaduste hindade järsk langus. See oli tingitud asjaolust, et kapitalistliku tootmisviisi juurdumisel hakkasid Lääne-Euroopa riigid tootma senisest märksa enam põllumajandussaadusi. Viljahinnad langesid

¹⁰ V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 211, 213.

1816/17. aastast 1827/28. aastani 40—50% võrra. Teravilja väljavedu Baltimailt peaaegu lakkas.

Veel enam langesid viinahinnad (17,5 rublalt vaadi eest 1810. aastal 5,5 rublale 1829. aastal), mis olid siinsete mõisnike peamiseks rahaliste sissetulekute allikaks.

Ülalkirjeldatud olude sunnil hakkasid mõisnikud otsima sissetulekute suurendamise võimalusi. Tavaliseks võtteks sellisel puhul oli olnud teraviljatoodangu suurendamine mõisapõldude laiendamise ja talurahva koormiste tõstmise abil. Ehkki juriidiliselt oli mõisnikel nüüd täielik vabadus tõsta renti, ei võimaldanud talurahva terav klassivõitlus 1820-ndate aastate algul ometi seda kuigi ulatuslikult teha. Mõningane külvipinna laiendamine, mis toimus Liivimaal, ei olnud majanduslike raskuste ületamiseks küllaldane.

Osa mõisnikke püüdis kriisi ületada põllumajandust ratsionaliseerides ja intensiivistades. Kuna traditsioonilised vakuraamatute normid ei sidunud enam mõisnikke, siis sai võimalikuks põllumajandusliku tootmise mitmekesistamine mõisates. Seda saavutati talurahva ekspluateerimise süvendamise teel.

Võib jälgida suuri muutusi kartulikasvatamise alal. Vaevalt 13—14 aasta jooksul (aastail 1822—1835) kasvasid kartulisaagid 17 000 setverdilt 360 000 setverdile, s. o. 21 korda. Liivimaal toimus samuti kartulikasvatuse levimine, kuigi mõnevõrra vähemal määral. Eestimaal omandas kartul elanikkonna toiduna ja loomaseõdana silmapaistva majandusliku tähtsuse ning 1830-ndate aastate lõpust alates on tal ka juba tähtsus toorainena viinapõletamise tööstuses. On väga märkimisväärne, et kartulikasvatusega hakkavad tegelema ka talupojad. 1845. aastal märgib tsiviilkuberner, et Eestimaal ei ole enam ühtki popsi, kes ei kasvataks kartuleid. Kartuli müümine kujuneb oluliseks rahaliste sissetulekute saamise allikaks. Liivimaal aga ei kasvatanud veel kõik talud kartulit¹¹.

Kartulikasvatamine Eestimaal 1840-ndail aastail oli kahtlemata ulatuslikum kui teistes Venemaa sama vöötme kubermangudes. Kartulikasvatamise juurdumist võib pidada silmapaistvaks edusammuks tootlike jõudude arenemises. Sajandite jooksul Baltimail valitsenud ühekülgele teraviljakasvatamisele lisandus uus põllumajanduslik kultuur. Kuid laialdased kartulipõllud mõisates lisasid tööd teoorjadele, tähendasid ekspluateerimise suurendamist. On oluline ära märkida, et just kartulipõldudel saagi koristamise ajal hakkavad mõisnikud aeg-ajalt kasutama palgatööd.

Otsides sissetulekute suurendamise allikaid, hakkab osa mõisnikke 1820-ndate aastate keskel pidama meriinolambaid. Riikliku toetuse abil muretseti esimesed karjad ja peenvillalammaste kasvatamine levis kiiresti ühes osas mõisates. 1839. aastal oli Eesti- ja

¹¹ ENSV RAKA, f. 291, sü. 3528, 1822. a., l. 3—4; sü. 6047, 1835. a., l. 13; nim. VI, sü. 7589, l. 25, sü. 7845, l. 34; f. 30, sü. 3948, l. 2—14, 21—27; sü. 3672, l. 229, 326, 346.

Liivimaal 250 karja ja 144 000 meriinolammast.¹² Meriinolammaste arvu poolest olid siinsed kubermangud kogu Venemaal neljandal kohal.¹³ Peenvillalammaste kasvatamine levis esijoones Eestimaa kubermangus.

Lambakasvatusel oli oluline osa ekstensiivsete ja rutiinsete majandusmeetoditega feodaalsete mõisate ümberkujundamisel kapitalistlikeks ettevõtteiks. Lambakasvatus Baltimail oli seotud vastava majapidamise ümberkorraldamisega, tõi kaasa heinakülvi, ülemineku mitmeväljasüsteemile ning hoolitsuse heina- ja karjamaade eest. Lambakasvatusel mõisates oli kapitalistlik iseloom. Produktsioon läks täielikult turule, karjade eest hoolitsesid palgatud lamburid, osa sissetulekust kasutati tootmise paremaks muutmiseks.

Lambakasvatusega oli tihedalt seotud ristikheina ja üldse söödaheinte kasvatamine. Ristikhein tungis varsti ka majapidamistesse, kus ei olnud meriinolambaid. Seda hakkasid kasvatama ka talupojad¹⁴. Kahjuks puuduvad täpsed statistilised andmed söödaheina kasvatamise kohta, kuid seegi oli kahtlemata üldisem kui teistes Vene kubermangudes.

Ristikheina kasvatamine oli soodne põllupinnale, kuid nõudis paremat põldude harimist. Talupoegade omatehtud inventariga oli ristikheina kesa raske künda ja seda ei suudetud teostada ettenähtud teopäevade arvuga. Nii suurendas ka see uus kultuur talurahva ekspluateerimist.

1820-ndail aastail laienes tunduvalt linakasvatus. Peamisteks linakasvatuse rajoonideks olid Viljandimaa, Pärnumaa ja Võrumaa. Eestimaal kasvatati linu mõningais Läänemaa rajoonides.

Linu kasvasid talupojad nähtavasti isegi ulatuslikumalt kui mõisnikud. Liivimaal oli 1830—1840-ndail aastail lina peaaegu ainsaks kultuuriks talumajanduses, mis andis rahalist sissetulekut. Viljandimaal külvasid mõned talupojad 1830-ndail aastail põllud lina tãis nii suures ulatuses, et pidid oma tarbeks leivavilja mõisnikelt juurde ostma. Ulatuslik linakasvatamine osutab talumajanduse kaubalisuse kasvule. See süvendas ühtlasi talurahva diferentseerumist. Linatõõtlemine toimus talumajapidamistes tavaliselt vabadike tööjõul. Vabadike ekspluateerimine võimaldas pere-meestel teatud säästude kogumist.

Mõningais mõisamajapidamistes viidi 1840-ndail aastail sisse paremad linatõötlemise meetodid ja hakati kasutama linakitkumise

¹² ENSV RAKA, f. 30, 1825—1847. aa., sù. 1106, l. 184—185, 189, 193—197, f. 296, 1844. a., sù. 122, l. 5, 10, 18, 27.

¹³ Nachrichten über den gegenwärtigen Zustand der feinwolligen Schafzucht in Russland. «Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft», Jahrgang 1844, Bd. VII, H. 1, S. 61—62.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 30, 1825—1847. aa., sù. 1106, l. 189—195, 199—200; «Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft». Jahrgang 1840, Bd III, H. 3, S. 23—24; Jahrgang 1849, Bd. X, H. 3, S. 285—286.

ja linamurdmise masinaid. Kuid rutiinne teoorjuse süsteem ning kapitali puudus asetasiid neile uuendustele väga kitsad piirid¹⁵.

Ulatuslik kartuli, lina ja ristikkeina kasvatamine viis mõisates kolmeväljasüsteemist loobumisele. Kolmeväljasüsteemi ebaratsionaalsusest kirjutati palju juba XIX sajandi algul, kuid alles pärast 1816. ja 1819. a. seaduste kehtestamist kujunenud olukorras sai võimalikuks sellest loobumine. Üleminek ratsionaalsemale viljavahetusele algas üksikutes mõisates 1825. aastal; 1830—1840-ndail aastail loobub enamik mõisatest kolmeväljasüsteemist. Sealjuures teostub umbes $\frac{1}{3}$, mõnes maakonnas $\frac{2}{3}$ mõisates korrapäraste külvikordade sisseseadmine, vastavalt tolle aja põllumajandusteaduse nõuetele. Teistes mõisates ei olnud muudatused nii sügavad. Tavaliselt viidi külvikorda sisse ainult kartul ja ristik, nii et kujunes õieti öelda neljaväljasüsteem. 1845. aastal kirjutab Eestimaa tsiviilkuberner, et Harjumaa, Järvamaa ja Virumaa mõisates on muutunud korrapärane viljavahetus üldiseks ning kolmeväljasüsteem on erandnähtuseks. Läänemaal, kus pinnas teravilja kasvatamiseks on vähe sobiv, valitseb kolmevälja pidamine ja söödaheinte kasvatamine on vähene. Kuid kartul on levinud ka Läänemaal. Liivimaa kohta märgitakse 1850. aastal, et viljavahetuse ja rikkaliku väetamise tava on juurdunud peaaegu kõigis mõisates¹⁶.

1840-ndate aastate lõpuks oli suur osa mõisatest seega juba loobunud kolmeväljasüsteemist, kuid tõeline viljavahetus ei olnud veel igal pool reegliks. Põldude jaotuses püsis jälgi kolmeväljasüsteemist, seda enam, et sellel rajanes teorendi arvestus. Teatavasti kriipsutas V. I. Lenin alla, et kolmeväljasüsteemi asendamine intensiivsemate kultuuridega on üks mõisamajanduse kapitalistliku evolutsioneerumise algetappe¹⁷. Muidugi ei tohi unustada, et kolmeväljasüsteem valitses endiselt talumajapidamistes — nende käes oli aga Eestimaal $\frac{1}{2}$, Liivimaal umbes $\frac{2}{3}$ põllumajanduslikult kasulikku pindala. Ka talumajapidamistes lülitati kartul ja ristik mõnikord külvikorda, kuid siiski oli korrapärane viljavahetus taludes 1840-ndail aastail erandnähtuseks.

Mõisnikud muidugi püüdsid endiselt laiendada külvipinda, et tõsta teraviljatoodangut. Sealjuures võeti talupoegadelt tavaliselt ära ülesharitud maad ja ühendati need mõisapõldudega. Talupoegadele anti kas uudismaad harimiseks või nad muutusid sulasteks. Nii lasusid ka põllupinna laiendamise raskused talurahval. Mõisapõldude suurendamises etendas teatud osa ka uudismaade üleskündmine.

Eestimaal laienes 1822.—1846. aastani kogu teraviljapõldude pindala umbes 12% võrra. Liivimaal toimus teraviljapõldude laiene-

¹⁵ ENSV RAKA, f. 1185, stl. 123, 1844. a., l. 53; f. 2489, stl. 13, l. 61—62, 92.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 29, stl. 6524, 1845. a., l. 13—14, f. 296, nim. 1, stl. 21, l. 60—61; (A. v. Hueck) Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Liv-, Esth- und Kurland. Leipzig 1845, S. 147—148.

¹⁷ V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 213.

mine XIX sajandi teisel veerandil ulatuslikumalt. Kuid on raske uskuda, et see laienemine oleks toimunud 50% võrra, nagu näitab kaugeltki mitte usaldusväärne XIX sajandi statistika (vt. joon. 1—4). Teravilja külvipinna laienemine ei tähendanud nüüd aga põllupinna laienemist üldse. Ei tohi unustada, et tavalistele suvi- ja taliviljapõldudele lisandusid ulatuslikud kartulipõllud. Mõisate põllupinna laienemine tõi endaga kaasa talude teorendi tõstmise.

Uute, ratsionaalsemate majandamismeetodite tulemuseks oli 1830-ndail aastail mõisapõldude viljakuse mõningane tõus, eriti neis mõisates, kus suure arvu lammaste pidamine võimaldas põlde mõnevõrra paremini väetada. Niisugustes mõisates saadi teraviljalt headel aastatel kuni 10 seemet¹⁸. Isegi kliimaatiliselt ebasoodsail aastail, kui talupojad said vaevalt 2—2,5 seemet, kogusid mõisnikud küllalt hea saagi. Neid tulemusi võisid aadlikud saavutada ainult talurahva arvel. Kehtiva teorendisüsteemi juures võis mõisnik koondada oma käsutuses oleva tööjõu ilmastikult sobivale päevadele, talupoegadel aga puudus võimalus oma vilja õigeaegselt koristamiseks. Ikaldused talupõldudel polnud seega mitte ainult looduslikuks õnnetuseks, vaid olid ka sotsiaalseks nähtuseks.

Joonised 1 ja 2 näitavad, et Eesti- ja Liivimaalt kogutava vilja üldine hulk ei suurenenud kaugeltki mitte sel määral kui toimus külvipindade laienemine. Talupõldude madalad saagid viivad alla kogu kubermangu vastavad näitajad. Pealegi ilmneb 1840-ndail aastail viljakuse langus ka mõisapõldudel. Mitmeväljasüsteem ilma küllaldase väetamiseta kurnas põllupinda. Teravilja tootmine oli siin 1840-ndaiks aastaiks saavutanud piiri, mida ei olnud enam võimalik ületada teoorjuse, primitiivse põllumajandusliku inventari ja halva põldude väetamise tingimusi.

Kõik katsed põllutööriistade parandamiseks ja mõnede masinate kasutuselevõtmiseks ei andnud praktilisi tulemusi, seni kuni püsis teoorjus. Masinate kasutuselevõtmise katseid teostati siiski korraldvalt.

Põldude väetamist polnud loomakasvatuse madala taseme juures samuti võimalik parandada. Loomakasvatus oli XIX sajandi esimesel poolel äärmiselt primitiivses olukorras. Piimakarjandust sama hästi kui polnud olemas. Lehmad kaalusid 300—400 naela ja andsid piima 300 toobi ümber aastas (360 liitrit). 1840-ndatest aastatest alates hakkavad mõisnikud suuremat tähelepanu pöörama piimakarjandusele. Kohalike tõugude kiire parandamise katsed ei andnud tulemusi ja mõisnikud hakkasid ostma tõuloomi välismaalt. Kuid kapitali puuduse tõttu ei olnud seda võimalik teha kuigi suures ulatuses¹⁹. Mõisates nuumati 1830—1840-ndail

¹⁸ К. Бруйнингк, Мысли о способах к обеспечению народного продовольствия на случай неурожая. СПб 1841.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 1185, sü. 1177, l. 5—6; sü. 1179, l. 91—95, f. 2489, sü. 7, l. 4—6.

aastail endiselt härgi. Peterburi varustamine lihaga omas suurt majanduslikku tähtsust Eesti kirdeosas.

Mis puutub viinapõletamisse, siis siin olukord mõnevõrra paranes 1830-ndate aastate lõpul, mil muutus üldiseks viinaajamine kartulist. Samal ajal hakkasid mõisnikud sisse viima parandatud viinapõletamise menetlusi ja muretsema tehniliselt täiuslikumaid aurupaarate. Osalinegi viinaköövide ümberkorraldamine, mis toimus 1837. kuni 1842. aastani, tõstis tunduvalt viina- ja piirituse-toodangut: 735 349 ämbrit viinalt 1837. aastal tõusis toodang 1842. aastaks 805 538 ämbri viinale, millele lisanes 245 992 ämbrit piiritust²⁰.

Põllumajandusliku pindala laienemine, loobumine kolmevälja-süsteemist ja ulatuslikumale viljavahetusele üleminek, kartuli ja ristikkeina kasvatamine, põlluheinakasvatus, melioratsiooni algus ja loomakasvatuse laiendamine annavad tunnistust tootlike jõudude tunduvalt arengust. Mõisamajapidamistes hakati ületama feodalismile omast rutiinset agrotehnikat. Mitmekesisuv tootmine ja kogu majapidamise korrastamine näitavad, et oli alanud mõisamajanduse ümberkorraldamine «härraste asjast» kapitalistlikuks majanduslikuks ettevõtteks.

Mõisamajanduste ümberkorraldamine toimus talurahva ekspluaateerimise süvendamise arvel. Talurahva majapidamised olid koormatud teoorjusega.²¹ Arvukate sulaste pidamine teotöö tegemiseks mõisapõllul lasus raske koormana talurahval. (Oli talusid, kus peeti 5, 8 ja isegi rohkem sulast). Üldine eesti ja läti talurahva vaesumine 1830-ndail aastail on üldtuntud fakt. Talurahva raske olukord ilmnes eriti neis mõisates, kus mõisnikud läksid üle ratsionaalsematele majandamise meetoditele. Isegi Eestimaa kuberner märkis 1845. aastal imestusega, et seal, kus põllumajandus on õitsval järjel (mõisnike juures), on talupojad väga vaesed.

Laostumine, viletsus, sagedased katastroofilised ikaldused ja näljahädad olid talurahva maata vabastamise ja kapitalismi preisi teel arenemise tagajärjeks talurahvale.

Talumajandus evolutsioneerus sel perioodil muidugi ka kapitalistlikult. Kuid teorendi ja mõisnikust sõltuvuse tingimuses ei saanud talumajandus kujuneda eesrindliku agrotehnika kandjaks. Talumajanduse iga edusamm tõi ju kaasa rendi tõstmise, seepärast polnud talurahval stiimuleid ega võimalusi oma majapidamise parandamiseks. Ometi kasvasid ka talupojad kartulit ja ristikkeina ning laiendasid linakasvatust, mis tõi kaasa talumajanduse kaubalisuse arenemise. Suuremate talude peremehed-rentnikud said oma toodangu ülejääke turule saata. Seega eraldus jõukam ladvik, kes kogus teatud sääste sulaste ja vabadikkude ekspluaateerimise kaudu. Nii seisnes algav talumajandite kapitalistlik evolutsioneerumine peaasjalikult talurahva diferentseeru-

²⁰ ENSV RAKA, f. 30, sü. 5 A, 1794.—1830. a.; sü. 5304, 1842. a.

²¹ Teorendi suurenemise 19. sajandi teise veerandi konkreetseid vorme ja dünaamikat seni pole uuritud.

mises. Sajandi keskel kujunesid juba enam-vähem kindlaks sotsiaalsed grupid: taluperemees-rentnik ja maata sulased ning vabadikud.

1840-ndate aastate lõpuks olid ammendatud need kapitalismi arenemise võimalused, millised olid kujunenud Eestis pärast 1816. ja 1819. a. seaduste kehtestamist. Edasiseks arenguks oli esijoones vaja põllumajandusliku tootmise intensiivistamist ja põllumajandusliku tehnika parandamist, kuid ilma vaba, kvalifitseeritud tööjõuta ei olnud see võimalik. Tõuloomade muretsemine, linatöötlemise parandamine ja viinapõletamise ümberkorraldamine nõudsid suuri kapitalimahutusi põllumajandusse. Teorendi olukorras oli aga sularaha hankimine raske. Veelgi enam tõkestatud oli kapitalismi areng taludes mõisnike maamonopoli ja teorendi süsteemi püüdes.

Mõisnikud püüdsid kriisi ületada talurahva ekspluateerimise järjekordse süvendamisega. See paiskas talurahva kohutavasse viletsusse, milline suurenes veelgi ikalduste tulemusena 1840-ndail aastail. Talurahva väljapääsmatult vilets olukord kutsus 1840-ndail aastail esile laialdased talurahva rahutused Liivimaal.

Nii võime Eestis jälgida 1840—1850-ndail aastail sügavat mittevastavust tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel: suhteliselt arenenud agrotehnika on teravas vastuolus poolfeodaalse teorendi süsteemiga.

Kriisi ületada oli võimalik ainult lõpliku ülemineku teel kapitalismile. Mõisnikud tahtsid talurahvalt välja pressida kapitali oma majapidamiste ümberkorraldamiseks. Talupojad astusid aga välja ekspluateerimise suurendamise vastu ja võitlesid stiihiliselt kapitalismi arenemise revolutsioonilise tee eest. 1840-ndate aastate klassivõitluses kerkib eredalt esile tasuta maa saamise nõudmine, mõnikord ka mõisnike maade jagamise nõudmine.

Kuid klassijõudude asetus kogu Venemaal XIX sajandi keskel oli selline, et lõplik kapitalismi juurdumine toimus reformide teel, mõisnike huvides ja talurahva arvel.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut.*

AGRAARSUHETEST EESTIS XIX SAJANDI 60—90-NDAIL AASTAIL

A. VASSAR,
ajalooteaduste kandidaat

Agraarsuhete ajalugu Baltimaadel on terava klassivõitluse tõttu olnud kapitalistlikus ühiskonnas pidevalt üheks keskseks küsimuseks. Selle käsitlemisel on käinud terav ideoloogiline võitlus. Baltisaksa mõisnike huve kaitsvad ajaloolased ja statistikud püüdsid oma teostes ja artiklites igati idealiseerida agraarsuhteid Baltimaadel XIX saj. teisel poolel. Vene mõisnike ja tsaristliku bürokraatia esindajad (J. Samarin, A. Haruzin) arvustasid Baltimaade agraarkorda, kuid pörkasid tagasi selle lahendamisest talurahva huvides. Agraarküsimuse mõisnikliku lahendamise vastu astusid välja alates XIX sajandi 60-ndatest aastatest eesti ja läti kodanlikud demokraadid. Baltimaade agraarküsimuse lahendamise revolutsioonilist teed näitasid juba N. G. Tšernõševski ja A. I. Herzen.¹ Hindamatu väärtusega on V. I. Lenini tööd, eriti suurteos «Kapitalismi arenemine Venemaal», agraarsuhete käsitlemise seisukohalt ka Eestis.

Esimene Vene revolutsioon tõi suurima selgusega esile, kuivõrd teravad olid vastuolud agraarsuhete alal ka Baltimaadel, kuidas ühiskonna kiire ja vaba areng nõudis kõigi pärisorjuse jäänuste täielikku hävitamist. Vaatamata sellele jätkasid balti-saksa ajaloolased ka hiljem siinse agraarkorra ülistamist, varjates pärisorjuse jäänuste visa püsimist. Eesti kodanlik-natsionalistlikud ajaloolased omakorda püüdsid kinni mätsida talurahva diferentseerumise ulatust ja kiiret süvenemist.

Marksistlikus, eriti nõukogude historiograafias on juba tõsiseid saavutusi Baltimaade XIX saj. teise poole agraarsuhete uurimise alal, kuid eeskätt Läti osas (J. Zutis, J. Krastin, M. Kozin). Seevastu agraarsuhted Eestis XIX sajandi 60—90-ndail aastail on senini veel nõrgalt läbi töötatud. Küsimus on kahtlematult aktuaalne, eriti kuna see on üheks oluliseks osaks 1905. a. revolutsiooni objektiivsete eelduste ning tööliklassi ja talurahva liidu kujunemise uurimises.

Käesoleva ettekande piiratud ulatus ei võimalda anda igakülget ülevaadet ühiskondlik-majanduslikest suhetest ja nende arenemi-

¹ Vt. Н. Г. Чернышевский, Полное собр. соч., т. VII, 1950, стр. 520; А. И. Герцен, Полное собр. соч. и писем, т. X, Петроград 1919, стр. 92.

sest Eesti põllumajanduses XIX sajandi teisel poolel. Järgnevas püüan anda ainult agraarsuhete üldist arenemisjoont Eestis neil aastakümneil ja näidata neid klassijõude, kes seda arenemist määrasid.

XIX sajandi 60-ndad aastad on Eesti ajaloos murrangulise tähtsusega — algas uus, kapitalismi ajajärk. Kuna aga üleminek feodaal-pärisorjuslikult korralt kapitalistlikule toimus mitte revolutsiooni teel, vaid piinarikka aeglusega, mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu säilitamise tingimustes, siis vaatamata kapitalismi kindlustumisele püsisid tugevad pärisorjuse jäänused. Need olid tõsiseks piduriks ühiskonna tootlike jõudude kiiremale arenemisele ning vajutasid oma pitseri klassivõitlusele ja ühiskondlikule mõttele.

Eestis oli kuni 60-ndate aastate alguseni mõisa ja talu vahelistes suhetes valitsevaks teorent. Üldine areng viis aga nüüd kiiresti viimase osatähtsuse vähenemisele ning ametlikult pidi kogu teorent asendatama raharendiga 1868. aastal. Tegelikult ei viidud seda täiel määral ellu. Eriti saartel ja Põhja-Eestis toimus veel aastakümneid rendi tasumine teotöö näol kõrvuti rahaga. Raharendi muutumine valitsevaks 60-ndate aastate lõpul ja 70-ndail aastail tähendas samal ajal mõisate üleminekut palgatööjõu kasutamisele, kusjuures balti mõisnikud hakkasid nüüd eriti rakendama maalapiga varustatud põllutöölisi.

Feodalismi pärandina puudus Eestis XIX saj. keskpaiku talupoeglik väikemaaomand. Kogu maa omanikuks oli mõisnik; kuni 60-ndate aastate alguseni oli müüdnud ainult mõned üksikud talud. Kapitalismi arenemise tulemuseks oli talupoegliku väikemaaomandi tekkimine. Üleminekul teoorjuslikult kapitalistlikule mõisamajandusele olid mõisnikud sunnitud hakkama müüma talusid, et saada selleks vajalikku raha. Teiselt poolt oli aga talude ostmise eelduseks kaubatootmise arenemine külas. Kõige selle tõttu toimus talude ostmine Eestis eri osades erineva hooga eri aegadel. Talude ostmine intensiivistus Lõuna-Eestis 60-ndate aastate keskpaiku. 15 aasta jooksul (1867—1882) müüdi siin umbes pool kogu nn. vaku- ehk talumaast, 1897. aastaks aga 86 protsenti². Põhja-Eestis seevastu oli 1881. aastaks ostetud ainult 11,6 protsenti talumaast ning alles sajandi lõpuks üle poole³. Talude ostmise protsess kajastab Eesti küla diferentseerumist, maakodanluse kujunemist ja tema majandusliku aluse tugevnemist. Talu ostmisele sai asuda ikka eelkõige jõukas talupoeg, kes ekspluateeris palgatööjõudu ja tootis turu jaoks. Seda näitavad järgmised arvud Lõuna-Eestist. Alla 10 taalri⁴ suuruste talude rühmas oli 1882. aastaks müüdnud ainult veerand

² F. Jung-Stilling, Materialien zur Kenntniss der livländischen Agrarverhältnisse, Riga 1885, lk. 129; В. Фогель, Материалы для статистики Лифляндской губернии, вып. I, Рига 1899, табл. 5.

³ E. Bodisco, Der Bauerland-Verkauf in Estland und Materialien zur Agrar-Statistik Estlands, Reval 1902, lk. 51, 56, 63, tab. I e.

⁴ Taaler ei olnud kindel pinnamõõt; keskmiselt vastas 1 taalrile 2—2,5 tiinu kogu maast, Jung-Stillingu arvestusel 1,67 tiinu põllumajanduslikest kõlvikutest.

ja 1897. aastaks üle kahe kolmandiku, üle 20 taalri suurustest taludest aga üle poole juba 1882. aastaks ja neli viiendikku sajandi lõpuks.⁵ Ostutaludest moodustasid alla 10 taalri suurused talud siin ainult keskmiselt 12 protsenti (talude üldarvust aga 22%).

Kapitalistlike suhete arenemine põllumajanduses avas teatud määral laiemaa tee tootlike jõudude kasvule, mida võime märkida eriti 70-ndail aastail. XIX sajandi teisel poolel, eriti 60—70-ndail aastail, kasvas tunduvalt põllumajanduslikult kasutatav pindala, eriti aga põllumajandussaaduste kaubaline toodang. Võrreldes teoorjusliku majandusega arenes XIX sajandi teisel poolel ratsionaalsem põllupidamine. Mandril viidi sellal põhiliselt lõpule talude kruntiajamine, võitis mitmeväljasüsteem, suurenesid masinate kasutamine ja melioratsioonitööd. Seoses teraviljade saagikuse tõstmise püüetega hakati rõhku panema sordiaretusele, piimakarjanduse arendamisega aga tõuparandusele. Põllumajanduslik toodang mitmekesisus ning kujunesid kaubalise põllumajandusliku tootmise rajoonid. Nii oli Põhja-Eestile iseloomulik ulatuslik kartulikasvatuse ja mõisate viinatööstus, Ida-Eestile piimakarjanduse arendamine, Lõuna-Eestile linakasvatuse.

Kaubalise põllumajanduse kasv oli kõige tihedamas seoses põllumajandussaaduste üha laieneva turustamisega. Seoses küla süveneva diferentseerumisega, tööstuse arenemisega, linnade ja tööstus-kaubandusliku elanikkonna suurenemisega laienes kohalik siseturg. Väga suurt tähtsust omas kaubalise põllumajanduse arenemisele Eestis avar vene siseturg, eeskätt Vene impeeriumi pealinna Peterburi vahetu lähedus. Piimakarjanduse, lihaloomade kasvatamise, kartulikasvatuse, viinapõletamise saadused leidsid suures määral turustamist just Peterburis.

Kokkuvõttes võib öelda, et põllumajanduses toimus XIX sajandi teisel poolel põhjalik pööre. Kapitalismi arenemine põllumajanduses muutis tööjõu kaubaks ja tootmisvahendid kapitaliks, murdis läbi stagnatsiooni ja rutiini, andis hiiglatõuke agrotehnika uuendamisele ja tootlike jõudude arendamisele, allutas põllumajanduse turule ja konkurentsile, mis omakorda laostas talurahva hulka ja rikastas mõisnikke ja kulakuid. Kapitalismi arenemine lõi rahvastiku liikuvuse ning viis talurahva sügavale sotsiaalsele diferentseerumisele.

Kogu see arenemine kulges kapitalismile omaste vastuolude teravnenemise ja pärisorjuse jäänuste visa säilimise tingimustes. Kapitalistlik põllumajandus sai areneda mõisates ja jõukates taludes, kehvikute ja keskmike majapidamine aga laostus ja oli äärmiselt mahajäänud olukorras.

Agraarsuhete iseloomu Eestis XIX sajandi 60—90-ndail aastail määras see, et siin kapitalismi arenemine põllumajanduses toimus põhiliselt nagu mujalgi tsaari-Venemaal mööda nn. preisi teed. Võrreldes Sise-Venemaaga oli selles arengus siin siiski mitmeid iseärasusi.

⁵ Jung - Stilling, main. teos. tab. 8a; B. Ф о р е л ь, main. teos. tab. 27.

Kapitalismi arenemisele põllumajanduses mööda preisi teed on iseloomulik eelkõige vana mõisamajanduse säilimine, mis agraarreformide teostamise teel järk-järgult muutub kapitalistlikuks, junkurlikuks. Juba 1816.—1819. a. talurahvaseadustega, millega Eesti ja Läti alal vormiliselt kaotati pärisorjus, tunnistati mõisnikud mitte ainult mõisa-, vaid ka talupoegade tegelikus kasutuses oleva maa omanikeks. Talurahva võitluse survel olid mõisnikud sajnandi keskel sunnitud tunnistama talupoegade kasutuses olevat maad nn. talu- ehk vakumaaks, mida võidi ainult talupoegadele rendile anda või müüa. Kuid samade agraarseadustega eraldasid mõisnikud talupoegade kasutuses olevast maast $\frac{1}{5}$ kvoodi- ja kuuendikuma nime all, millega nad võisid talitada oma äranägemise järgi. See võimaldas mõisnikel jätkata talude mõisastamist ka sajandi teisel poolel. Mõisastamist teostati sellal osalt ka talude kruntiajamise käigus ning varjatud kujul isegi nn. vahetamise näol.

Balti mõisnike monopoolne maaomandus oli kõige rängemaks vana korra jäänuseks ja kapitalistliku arengu piduriks Eestis.

Eestis moodustas umbes 1000 mõisa käes olev maa keskmiselt 60 protsenti kogu maast, samal ajal kui ülejäänud väiksem osa moodustas talumaa. Seejuures oli vahetult mõisnike kasutuses olev maa viljakam kui talupoegade oma. Näiteks Lõuna-Eesti maksuvaba mõisamaa põllupinnast oli mõisatel ja karjamõisatel 2. headuskraadi maad 8,75 protsenti, 3. kraadi maad 56,8 ja 4. kraadi maad 34,45 protsenti, taludel, sulaste- ja popsikohtadel aga moodustas ligi $\frac{2}{3}$ (62,85 protsenti) just 4. kraadi maa, ülejäänud oli 3. kraadi maa (35,4 protsenti), 2. kraadi maad aga ainult 1,75 protsenti.⁶ Peale selle oli mõisamajapidamistel kõlvikutest suhteliselt palju rohkem põllumaad kui taludel. 1880. aastal moodustas põllupind kõigist põllumajanduslikest kõlvikutest talumaal Põhja-Eestis keskmiselt 25,2 protsenti, mõisamaal aga 35,3 protsenti, Lõuna-Eestis vastavalt 32,6 ja 51,2 protsenti⁷. Võrreldes mõisamaaga oli talumaa kõlvikutest protsentuaalselt rohkem heina- ja karjamaad, kuid needki halvema kvaliteediga kui mõisates. Näiteks oli 1892. aastal heinasaak keskmiselt mõisaniidu tiinult 59,7 puuda, talumaal aga ainult 30 puuda⁸. Võrreldes kadastri andmeid Lõuna-Eestis, võib öelda, et mõisamaa kõlvikud olid keskmiselt $1\frac{1}{2}$ —2 korda tulukamad kui talude kõlvikud. Balti mõisnik oli mitte ainult maaomanik-monopolist, vaid ka valdav ja seejuures parim osa maast oli vahetult tema valduses.

Edasi on iseloomulik, et mõisnikule kuulus Eestis peaaegu kogu mets (93,6 protsenti) ja turbasood. Seega oli talupoeg ehitusmaterjali ja kütuse osas sõltuv mõisnikust, kellele ühtlasi mets muutus

⁶ F. Jung-Stilling, Ein Beitrag zur livländischen Agrarstatistik, Riga 1881, lk. 6.

⁷ E. Samson, Ein Beitrag zur Statistik des Bauerlandverkaufs in Estland, Baltische Monatsschrift XXX, 1883, lk. 35; Jung-Stilling, main. teos, lk. 1—2, 6.

⁸ Обзор Эстляндской губернии за 1892 год. Ревель 1893, lk. 8.

kapitalismi tingimustes pealegi tulusaks rahaallikaks. Juba 1880. a. paiku arvestasid mõisnikud metsatiinu tulu keskmiselt 1 rubla aastas.

Maavalduse jagunemine mõisnike ja talupoegade vahel oli Eestis esimeste kasuks palju suuremal määral kui mujal Vene mittemustmulla kubermangudes (kus hingemaad ületasid peaaegu kahekordselt mõisamaa). See põhjustas Eestis eriti terava maapuuduse talurahva hulgas, kellest vähemalt 60 protsenti oli täiesti maata, kohati aga kuni $\frac{3}{4}$. Laostuv talurahvas oli Eestis tunduvalt halvemini varustatud maaga kui keskmiselt Euroopa-Venemaal. Kuñi 15 tiinu valdavate talundite rühmas oli Euroopa-Venemaal keskmiselt ühe valduse kohta 7 tiinu⁹, Eestimaal aga 5,7 tiinu¹⁰.

Balti mõisnike monopoolne maaomand oli aluseks ka nende pärisorjuslik-seisuslike privileegide süsteemi, nn. balti erikorra säilimisele, kusjuures mitmesugused eesõigused olid siin vene aadliga võrreldes palju ulatuslikumad.

Pärisorjuse jäänuseks oli samuti terav vahetegemine maksuvaba mõisamaa ja maksukohustusliku talumaa vahel. Kõik otsesed riiklikud ja kohalikud maksud lasusid talumaal, moodustades küllalt suure osa talupoja väljaminekuist. Mitmesugused maksud võrduisid keskmiselt umbes $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ rendisummast, mis tuli muidugi rendile lisaks maksta.¹¹

Pärisorjusliku mõisamajanduse järkjärguline ümberkasvamine palgatööle rajatud kapitalistlikuks ettevõtteks toimus täiel määral talurahva halastamatu ekspluateerimise kulul. Junkurliku majapidamise sisseseadmiseks vajalik kapital saadi eelkõige talupoegadelt raharendi ja talude müügi näol. Kapitalistlikule raharendile siirdumisega hakkas 60-ndail aastail kiiresti vähenema endine teosulaste kiht ja tekkima uus põllutöölise — moonameeste ja mõisasulaste — kiht.

Kuigi mõisates ja suurtaludes mindi üle kapitalistlikele majandamise vormidele, ei muutunud palgatöö ometi mitte ainuvalitsevaks. Just mõisnike suurmaavalduse säilimine põhjustas ka pärisorjuslike ekspluateerimise meetodite kasutamise kõrvuti palgatööga. Mõisnikud kasutasid mitmesuguseid teorendi ja naturaalrendi võtmise viise. Neile aastakümneile oli eriti iseloomulik nn. orjusekohtade asutamine, pooleterasüsteemi kasutamine jne. Põhja-Eestis oli veel sajandi lõpul renditaludest 29,3 protsenti naturaal- ja teorendil. Samal ajal oli nende talude all maad ainult 17,1 protsenti kogu väljarenditud maast. Ligi 90 protsenti naturaal- ja teorendil ole-

⁹ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 61.

¹⁰ Bodisco, main. teos, tab. XXI e.

¹¹ Eesti talurahva avalik-õiguslikest koormistest ja maksudest vt. Приложение к отчету эстляндского губернатора за 1887 года: Земские повинности в Эстляндской губернии, Ревель, 1888; F. Jung-Stilling, Die directen Steuern der livländischen Bauergemeinden im Jahre 1871, Riga 1875, Baltische Wochenschrift, 1906, lk. 132 jj.

vaist taludest, nimelt 5862-st 5253, olid alla 20 tiinu suured¹². See näitab, et just väikekohtade rentnikud olid sunnitud leppima kõige raskemate, teoorjuslike maakasutamise tingimustega ja täitma mõisamajanduse odavate töökätega varustaja osa. Ka pärisorjuse ajast pärinevad koormised olid osalt teorendi varjatud vormiks. Selliseks oli näiteks rentniku kohustus ehitusteks vajalik materjal raiuda, kohale vedada ja hooned püstitada¹³. Üldse olid mõisamaa rentimisele 60—90-ndail aastail omased pärisorjuslikud jooned, sest rentimine oli siin mõisahärrale tavaliselt vahendiks, millega siduda vaeseid talupoegi mõisamajandi külge.

Teorendi vormide säilimine oli tõsiseks piduriks mitte ainult talu-, vaid ka mõisamajanduse enda arenemisele. Eelkõige nendes piirkondades, nagu Põhja-Eestis ja saartel, kus suhteliselt rohkem kasutati teorendi, oli põllutöömashinate kasutamine tunduvalt väiksem kui palgatööd kasutavais mõisais.

Balti parunite maamonopol võimaldas neil määrata liigkasuvõtlikud rendi- ja maahinnad. Nii rendi- kui maahinnad tõusid 60—90-ndail aastail pidevalt, kahe- kuni viiekordselt, olles Venemaa teiste mittemustmullakubermangudega võrreldes keskmiselt kolm korda kõrgemad¹⁴. Samuti oli reeglilik, et mida väiksem talukoht, seda kõrgem oli nii maa müügihind kui ka rendihind. Näiteks maksid kuni 5 tiinu suuruste kääbuskohtade rentnikud Eestimaal ühe tiinu eest 4 rbl. 50 kop. kuni 8 rbl. 69 kop., samal ajal kui üle 60 tiinu suuruste kohtade rentnikud maksid ühe tiinu eest tavaliselt umbes 2 rbl. või vähemgi¹⁵. Sajandi lõpul eesti talupojad-rentnikud maksid mõisnikele igal aastal umbes 1,5 milj. rubla.

Talude ostmine neelas samuti suuri summasid ja koormas talud võlgadega. Põhja-Eesti talupojad olid sajandi lõpuks ostnud mõisnikelt maad 26,3 milj. rubla eest, Lõuna-Eestis ligi 40 milj. rubla eest. Suur osa sellest summast oli tegelikult võlgu¹⁶.

Just selle eesti ja läti talurahvalt väljapigistatud hingeinna arvel teostasid balti parunid oma junkurliku suurmajapidamise arendamist. Tegelikult halvas see kogu XIX sajandi teise poole ja ka XX sajandi alguse jooksul talumajapidamiste arenemist, eeskätt muidugi kehvikute ja keskmike osas. Suurte summade minek talupoegadelt mõisnike kätte tähendas, et kapital, mida talupojad-väiketootjad oleksid võinud kaubalis-rahaliste suhete tingimustes kasutada oma tootmissfääris, voolas mõisnike taskusse, kes seda suurel määral kasutasid ebaökonoomselt, väljaspool tootmissfääri. Talumajapidamistes toodetud saadusi turustati küll järjest suure-

¹² Bodisco, main. teos, tab. XIII—XIV. Teorendi ja nn. segarendi kohta, eriti Lõuna-Eestis, vt. «Sakala» 1881, nr. 16, 17, 23, Põhja-Eestis A. Харузин, Крестьянское землевладение в Эстляндской губернии по данным 1892—94 гг., Ревель 1895, стр. 57, 59.

¹³ Обзор Эстляндской губернии за 1887 год, lk. 74. Vana teoorjuse jäänuseks oli lõpuks ka ainult taludel lasuv ränk teetegemise koormis.

¹⁴ Manaseina revizija, Riga 1949, lk. 63; Bodisco, main. teos, lk. 37.

¹⁵ Bodisco, main. teos, tab. XI, XII; maahinnad vt. lk. 61.

¹⁶ Bodisco, main. teos, tab. III e, V e, VI e, VII e.

mal määral, raha aga läks peamiselt rendi ja ostumaksude ning protsentide tasumiseks. See takistas tihtilugu isegi suuremates taludes agrotehnika rakendamist, masinate ostmist jne. See oli üheks oluliseks põhjuseks, miks 80—90-ndail aastail kapitalistlikult haritavate mõisapõldude viljakus (välja arvatud lina) oli keskmiselt pidevalt kõrgem talupõldude omast. Mõisniku-liigkasuvõtja valitsemise tõttu oli talumajapidamise taastootmine ahendatud.

Kapitalistlikus põllumajanduses võime näha, et mõisad sammusid taludest mitmel alal ees (masinate ja mitmeväljasüsteemi kasutamises, piimakarja aretamises, põllumajandussaaduste ümbertöötamises). See näitab muidugi kapitalistliku suurpõllumajanduse tehnilist progressi võrreldes talupoegade väikemaapidamisega, kuid nagu öeldud, toimus see teoorjusliku majanduse ümberkujundamine eelkõige talumajanduse arvel. Kuid isegi sellisel talurahvast mahlade väljajätmise teel saavutatud progress oli XIX sajandi lõpupoolel olemasoleva tootlike jõudude taseme ja agrotehnika võimaluste juures aeglane. Põllupinna ja kõlvikute ning teraviljade saagikuse kasv toimus sajandi lõpul eelkõige taludes¹⁷. Seevastu mõisnikud hakkasid viljahinna languse ja agraarkriisi tingimustes XIX sajandi 80—90-ndail aastail vähendada külvipinda (Põhja-Eestis 1892. aastaks võrreldes 1887. aastaga 14 000 tiinu võrra)¹⁸; endistel põllumaadel hakati kasvatama metsa (näiteks Viljandimaal).

Teatavasti takistab kapitalistlik maarent tootlike jõudude arengut põllumajanduses, olles põllumajanduse mahajäämise tähtsaimad põhjusi. Eestis oli see seotud otseselt mõisnike maaomandusega, endiste pärisorjuse jäänustega. Kuigi siin 60—70-ndail aastail muutus valitsevaks kapitalistlik põllumajandussüsteem, oli siinne balti parunite junkurlik mõisamajandus tõsiseks piduriks tootlike jõudude arengule põllumajanduses.

Kapitalismi arenemine põllumajanduses mööda preisi teed mõistis talupojad aastakümneiks kõige piinavama eksproprieerimise ja võlaorjuse alla. Agraarseadustega, talude raharendilise viimisega ja müümisega, talude krunti ajamisega ja vabadikukohtade hävitamisega toimus pidev talupoegade eksproprieerimine. Samal ajal hoidis mõis suure osa talurahvast endast sõltuvuses mitmesuguste võlaorjuslike vormide, nagu teo- ja naturaarendi, pooletera jne. näol.

Nn. preisi teele on aga ühtlasi iseloomulik suurtalupoegade väikese vähemiku eraldumine¹⁹. Sama võime näha ka Eestis XIX sajandi teisel poolel. Sellal kujunes «küla ettevõtjate-farmerite klass»²⁰ taluperemehe-omaniku ja kapitalistliku rentniku näol, kes

¹⁷ Vt. Приложение к отчету Эстляндского губернатора, за 1887—1900 годы; Приложение к отчету Лифляндского губернатора, за те же годы.

¹⁸ Vt. Статистика Российской империи, т. XXVI, СПб 1893, Приложение II, Прибалтийская область, Эстляндская губерния.

¹⁹ Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 13. kd., lk. 211.

²⁰ V. I. L e n i n, Teosed, 15. kd., lk. 120.

kasutasid eelkõige palgatööjõudu, osalt ka maalapiga varustatud põllutöölisi. Küla kapitalistlikku arengut näitavad andmed 70-ndaist aastaist maa rentimise ja müümise kohta talupoegade hulgas. Taluperemehed, rentides maad edasi, nõudsid tavaliselt isegi kõrgemat renti kui mõisnikud. Maa edasimüümine aga toimus vähemalt 60—62 juhul sajast endisest kõrgema hinnaga, madalama hinnaga seevastu ainult 12 juhul²¹. Kagu-Eesti alal tõusis maa hind 3-nda müügiga keskmiselt kuni 30 protsendi võrra. Seega talupojad — uued maaomanikud tegutsesid juba tüüpiliste kapitalistlike maaomanikena.

Küla terava sotsiaalse diferentseerumise pilti näitavad järgmised arvud Eestimaalt sajandi lõpult. Laostuva talurahva käes²² olevate majandite arv (12 754) oli siin koguni mõnevõrra suurem kui üle 30 tiinu maad omavate talumajapidamiste arv (12 286), esimesele rühmale kuulus aga kogu talupoegade kasutuses olevast maast ainult 73 711 tiinu ehk 9,1 protsenti, kuid teisele rühmale 576 167 tiinu ehk 71,1 protsenti²³. Seega umbes võrdse majapidamiste ja järelikult ka pereliikmete hulga juures oli esimene rühm ligi 8 korda halvemini maaga varustatud. 1881. aasta rahvaloenduse andmeil oli Põhja-Eestis 19 727 taluomanikku ja -rentnikku, 16 426 väike-rentnikku ja popsikohapidajat, 63 464 talusulast ja 15 019 moonameest ja mõisateenijat²⁴. Seega umbes 60 protsenti talupoegadest elatus ainuüksi oma tööjõu müümisest²⁵. Peale selle oli suur hulk kehvtalupoegi, kelle kasutuses olev väike näljakohake ei võimaldanud peret ülal pidada, ja kes olid sunnitud samuti oma tööjõudu müüma.

Sama pilti näeme Lõuna-Eesti mandriosas. 1881. aastal oli siin 24 206 taluperemeest, 32 812 rentnikku ja väikekohapidajat, 12 407 popsi ehk vabadikku, 71 223 talusulast ja -tüdrukut ning 28 429 mõisateenijat²⁶. Tartumaal tuli iga suurema talu kohta kesk-

²¹ Jung-Stilling, main. teos, lk. 16; Bodisco, main. teos, tab. XXVIII.

²² Vastavalt V. I. Lenini poolt teoses «Agraarküsimus Venemaal XIX sajandi lõpul» antud jaotusele (Teosed, 15. kd., lk. 64) kuuluvad sellesse rühma talupojad, kelle valdused ei tõuse üle 15 tiinu talundi kohta.

²³ Arvestus on tehtud statistiliste andmete põhjal, mis on avaldatud E. Bodisco, main. teoses, tab. VI e, VII e, XI e, XII e, XIII, XIV.

²⁴ Arvestus on tehtud statistiliste andmete põhjal, mis on avaldatud P. Jordan, Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung, III Bd., 1 Lief., Reval 1885, lk. 31—32, 40 jj.

²⁵ A. Haruzin arvestab 1892.—1894. a. andmete järgi, et Eestimaa kubermangus oli 58,6 protsenti kogu talurahvast täiesti ilma maata, 14,8 protsenti valdas maad ainult 1,5 tiinu inimese kohta, seega vähem kui Sise-Venemaa kõige vaesemategi kubermangude talupojad, 26,6 protsenti Eestimaa talupoegadest oli aga väga hästi varustatud maaga, nimelt 7,4 tiinu inimese kohta. А. Харузин, Крестьянское землевладение в Эстляндской губернии по данным 1892—94 гг. Ревель 1895, lk. 180.

²⁶ Arvestus on tehtud Liivimaa rahvaloenduse statistiliste andmete põhjal, mis on avaldatud F. Jung-Stilling, W. Anders, Ergebnisse der livländischen Volkszählung, III Bd., Lief. 1, Riga 1884, lk. 40 jj.

miselt 3,3 taluteenijat, Viljandimaal ligi 3,2. Erinevat pilti pakub Saaremaa, kus kapitalismi arenemine oli kõige aeglasem ning talurahva diferentseerumine ei olnud nii kaugele läinud kui mandril. Siin tuli iga 5 suurema talu kohta ainult 6 taluteenijat. Samal ajal aga kannatasid ka saarlased, välja arvatud ligi kolm ja pool tuhat taluperemeest, terava maapuuduse all, vabadike ja enamiku rentnike väikesed maalapikesed ei võimaldanud peret toita ning tuhanded saarlased olid sunnitud käima mandril rändtöödel.

Küla rikastuv ladvik ekspluateeris halastamatult koos saksa mõisnikega maatuid ja külakehviku, kasutades tihtilugu kõige rõhuvamaid teo- ja võlaorjuse meetodeid²⁷. Üha rohkem laostuvad talurahvahulgad olid ka tööstusproletariaadi kujunemise põhiiliks.

Kapitalismi arenemine põllumajanduses Baltimaadel oli üldiselt mõnevõrra kiirem kui teistes Venemaa mittemustmullakubermangudes. Baltimaad kuulusid Venemaa kapitalistlikult arenenumate piirkondade hulka, kus põllumajanduses domineeris kapitalistlik süsteem²⁸. Võrreldes Sise-Venemaaga oli siin mõningaid erinevusi. Nendest üks olulisemaid oli külakogukondliku hingemaa süsteemi puudumine.

Siin oli läbi viidud mõisa- ja talumaa eraldamine põhiliselt juba eelmisel perioodil, talude kruntiajamine aga teostati üldiselt umbes pool sajandit varem kui Sise-Venemaal. See kiirendas Baltimaadel kapitalismi arenemist põllumajanduses ja talurahva diferentseerumist. Siin oli suurtalupoegade eraldumine ja eriti arvuka maaproletariaadi kujunemine läinud kaugemale kui enamikus teistes Venemaa osades.

Kõrvuti kapitalistliku süsteemi valitsemisega Eesti põllumajanduses püsis siin aga samuti kui mujal tsaari-Venemaal palju vanu pärisorjuse jäänuseid. Osalt olid nad isegi veel tugevamad ja rõhuvamad. Pärisorjuse arvukad jäänused pidurdasid tootlike jõudude arenemist ja halvendasid üha enam talurahva põhihulkade olukorda. Nendest pärisorjuse jäänustest kõige rõhavam ja rängem oli balti parunite maamonopol ja eriti ulatuslik maavaldus, mida mõisnikud kasutasid talupoegade liigkasuvõtlikuks ja võlaorjuslikuks ekspluateerimiseks, rendi- ja maahindade kõrgele krüvimiseks. Mõisnike maavalduse ulatuse, talupoegade terava maapuuduse ning rendi- ja maahindade kõrguse suhtes seisid Baltimaad tsaari-Venemaal esimeses reas. Pärisorjuse jäänusteks olid samuti vana maksusüsteem, talurahva õigusetus jne. Poolpärisorjuslike suhete säilitamises toetas tsarism balti paruneid.

Poolpärisorjusliku maavalduse ja teiste pärisorjuse jäänuste pidurdav mõju avaldus üksikute põllumajanduse harude aeglustatud arengu tempos ning küla laostumises ja vaesumises. Toome

²⁷ Vt. «Sakala» nr. 8, 20. veebruarist 1882. a. ja J. Linde kiri ajalehe toimetusele 1. veebruarist s. a. C. R. Jakobsoni talumuseumis Vändras; «Postimees», 1896, nr. 137.

²⁸ Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 3. kd., näiteks lk. 141, 156, 221 jm.

mõningaid näiteid. Kõlvikute üldpind kasvas XIX sajandi teisel poolel, kuid kõlbmatu maa hulk jäi endiselt väga suureks (näiteks Võrumaal umbes $\frac{1}{3}$ kogupinnast). Samal ajal kui Venemaal üldiselt tuli külvipinda ühe külaelaniku kohta 0,67 tiinu²⁹, oli see Põhja-Eestis ainult 0,5 tiinu³⁰, Lõuna-Eestis — 0,61 tiinu (Saksamaal oli see aga 1,04 ja Taanis 1,26 tiinu). 70-ndail aastail toimunud külvipindade kasv lakkas 80-ndail aastail, kusjuures mõisates algas külvipinna vähenemine, taludes aga kasv aeglustus.

Seda illustreerivad järgmised külvi andmed (setvertides) Eesti maa kohta, kus see avaldub Põhja-Eesti põllundusele iseloomulikult just kartuli külvipindades:³¹

Aastad	Taludes		Mõisates	
	Tali- ja suvivili	Kartul	Tali- ja suvivili	Kartul
1860—1864	132 334	48 117	81 362	73 771
1883	125 724	207 244	90 008	366 934
1894—1898	127 515	330 933	89 611	263 984

Nii taludes kui mõisates püsis Eestimaal tali- ja suvivilja külvi-hulk 60-ndaist aastaist alates kuni 90-ndate aastate keskpaigani enam-vähem ühel tasemel. Mahapandud kartuli hulk kasvas aga 20 aasta jooksul (1860/64—1883) taludes ligi 4,3 korda, mõisates kuni 5 korda. Pärast seda lakkas kartulikasvatuse laiendamine. Talumajandis suurenes kartulikasvatuse ulatus ka sajandi lõpul 60 protsendi võrra (võrreldes 1883. aastaga), mõisates seevastu vähendati kartulikasvatust ligi 28 protsendi võrra.

Põllumajanduslike kultuuride saagikus oli madal, eriti talumaadel, kuigi see oli keskmiselt kõrgem kui Venemaa teistes mittemustmullakubermangudes. Rukki saagikus tõusis XIX sajandi 50-ndaist kuni 80-ndate aastateni ainult 20 protsendi võrra, kartuli saagikus aga isegi pisut vähenes. Edasi sajandi lõpul põllumajanduslike kultuuride saagikus mõisamajandites püsis ühel ja samal tasemel, samal ajal kui saagikuse tõus jätkus talumaadel³².

Olukord loomakasvatuse alal ei pakkunud paremat pilti. Tõsi küll, loomakasvatuse alal algas Eestis eriti XIX sajandi 70—80-ndail aastail piimakarjanduse arendamine, kuid ainult kapitalistlikult organiseeritud mõisates ja mõnedes üksikutes suuremates taludes. Loomade absoluutne arv Eestis aga ei kasvanud sajandi keskpaigaga võrreldes nimetamisväärselt peale sigade ning sajandi

²⁹ С. М. Дубровский, О предпосылках крестьянского революционного движения 1905—1907 годов, Вопросы истории 1955, № 6, стр. 22.

³⁰ А. Харузин, Крестьянское землевладение в Эстляндской губернии по данным 1892—94 гг., Ревель 1895, стр. 186.

³¹ Eesti majandusajalugu I, Tartu 1937, lk. 466; P. Jordan, Beiträge zur Geographie und Statistik des Gouvernements Ehstland, Reval 1889, lk. 43; Обзоры Эстляндской губернии за 1894—1898 годы, Ревель 1895—1899.

³² Vrd. statistilisi andmeid nii iga aasta kui 5—10 aasta pikkuste perioodide kohta, mitu seemet lõikus keskmiselt andis, eraldi talu- ja mõisamaadel. P. Jordan, main. teos, lk. 42; Обзоры Эстляндской губернии за 1889—1900 годы.

lõpul hakkas koguni langema. Kuigi piimatoodang mõisates ja suurtaludes tõusis, ei olnud ka piimalehmade arvus 60—80-ndail aastail mingit kasvu. Kuid samal ajal kasvas rahva arv umbes 37 protsendi võrra, mille tõttu loomade suhteline arv tunduvalt langes. Eestimaal tuli iga 100 inimese kohta 1863. aastal 57,3 veist, 1880. aastal 51,4 ja 1895. aastal ainult 40,2 veist³³.

Valitsevate agraarsuhete tõttu sai põllumajandustehnika areneda ainult mõisates ja üksikutes suurtaludes, kuid see areng oli sealgi väga aeglane. Arenev masinaehitustööstuski Eestis rahaldas peamiselt vaid mõisa vajadusi. Põllutöömasinate kasutamine levis laiemalt eskätt Lõuna- ja Kesk-Eesti aladel, seevastu näiteks Harjumaal jäi põllutöömasinate arv 90-ndate aastate keskel samale tasemele kui 60-ndail aastail ning Läänemaal tõusis ainult 1/3 võrra. Kogu Eestimaa kubermangus suurenes auruveskite arv 1867.—1895. aastal 16-lt ainult 34-le³⁴.

Nendes arvudes avaldub kahtlematult Eesti põllumajanduse kapitalistlik progress. Kuid samal ajal näitavad nad, et see progress oli äärmiselt aeglane sellega võrreldes, mis kapitalistlikul maal tollal oli võimalik. Sajandi lõpukümnendeil oli põllumajanduse kriisi olukorras.

Pärisorjuse jäänused pidurdasid arusaadavalt ka tööstuse kasvu Venemaal. Kuid põllumajandusega võrreldes oli tööstuse arenemise tempo hoopis erinev. Eesti alal kasvas tööstusettevõtete arv 35 aasta jooksul (1860—1894) enam kui 2½-kordselt, üle 100 töölisega ettevõtete arv koguni 3½ korda, neis ettevõtteis töötavate tööliste arv umbes 3 korda³⁵. Tootmise kontsentratsioonilt ja mehhaniseerimiselt kuulus Eesti ala Venemaa kõige arenenumate piirkondade hulka. Seepärast kehtib ka Eesti kohta tuntud leninlik iseloomustus kõige eesrindlikumast tööstusest ja kõige mahajäänumast maavaldusest Venemaal.

Kokkuvõttes näeme, kuidas tootlike jõudude kasv oli rahvamajanduse põhiharus — põllumajanduses — Eestis valitsevate agraarsuhete tõttu väga pidurdatud. See tegi ka põllumajanduskriisi 80-ndail aastail eriti pikaldaseks ja piinarikkaks. XIX sajandi lõpul püsis Eestis nagu kogu Venemaal kõige teravam vastuolu kogu ühiskondliku arengu vajaduste ja pärisorjuse jäänuste vahel, mis olid majandusliku evolutsiooni tõsiseks piduriks ja rahvahulkade rõhumise allikaks.

³³ Arvestus tehtud statistiliste andmete põhjal, mis on avaldatud (P. Jordan), Die landwirthschaftliche Statistik von Ehistland im Jahre 1867, Reval 1871, lk. 74, 77; P. Jordan, Beiträge zur Geographie und Statistik, lk. 47; Обзор Эстляндской губернии за 1895 год, Ведомость о скотоводстве в Эстляндской губернии; F. Jung-Stillling, Materialien zur Kenntniss der livländischen Agrarverhältnisse, tab. XI a, b.

³⁴ Vrd. (P. Jordan), Die landwirthschaftliche Statistik, lk. 66—71, Обзор Эстляндской губернии за 1895 год, стр. 13.

³⁵ A. Vassar, Töölislikumise esimesed sammud Eestis, Tallinn 1954, lk. 24.

Eelnev analüüs aitab meil paremini mõista klassivastuolude arenemist ja ülddemokraatlikku liikumist ning selle põhijõude Eestis XIX sajandi 60—90-ndail aastail.

Talurahva nõudmised kasvasid sellal vahetult välja maal valitsevate agraarsuhete tegelikust olukorrast. Eesti talupoeg vaatas saksa mõisnikule kui tema põlise maa röövijale, kelle maa tuleks tasuta jagada talupoegadele. Konkreetset avaldus see talurahvahulkades nn. hingemaa nõudmise näol, mis eesti talupoegade põhilise loosungina püsis üle poole sajandi päevakorral. Maaküsimuses esitasid talupojad korduvalt avalikult alates 60-ndaist aastaist osaliste nõudmistena: tagasi anda mõisastatud maad, anda tasuta krundi- ja aiamaad, varustada talud vajaliku metsaga ja turbasooga. Sisuliselt vastas see mujal reformijärgsel Venemaal püstitatud lõikude tagasiandmise nõudele. Eesti talupoegade nõue madalate rendi- ja müügihindade suhtes oli selle aja tingimustes progressiivne, vastates ühiskonna tootlike jõudude arendamise, põllumajandusliku tootmissfääri laiendamise vajadustele. Suure järjekindlusega nõudsid talupojad igasuguste teorendi vormide likvideerimist ning teiste võlaorjuslike rendilepingute tühistamist, maksude ja koormiste võrdset jaotamist maavaldusele ning teiste arvukate rüütelkonna ja luteri kiriku seisuslike privileegide täielikku kaotamist⁸⁶.

On iseloomulik, et talurahva nõudmisi agraarsuhete alal toetasid ja kaitsesid rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna tegelased Köler, Peterson, Jakobson jt., kuigi nad seda ei teinud järjekindlalt. Need nõudmised vastasid ühiskonna arengu huvidele, olles kooskõlas majandusseadusega tootmissuhete tingimast vastavusest tootlike jõudude iseloomule. Seevastu kodanlik-liberaalse leeri tegelased leppisid agraarsuhete alal ainult talude ostmise propageerimisega, mis oli kooskõlas nii mõisnike kui ka maakodanluse huvidega.

Eesti talurahva nõudmised — ka osalised — agraarsuhete alal olid oma objektiivselt sisult revolutsioonilised, kuigi neid subjektiivselt tihtilugu taheti lahendada rahulikul teel. Elu ise näitas, et need nõudmisi oli võimalik ellu viia ainult revolutsioonilisel teel. Agraarküsimusel oli Eestis nagu kogu tsaari-Venemaal keskne osa esimeses kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis 1905.—1907. a.

Teiselt poolt on vaja silmas pidada, et mõisnike ja talurahva jätkuva võitluse kõrval algas Eesti küla sügava sotsiaalse diferentseerumise tõttu juba võrdlemisi varakult nn. teise sotsiaalse sõja kujunemine. Külakehvistu ja jõukate talupoegade vahelist vastuolude avaldusi leiame Eestis juba XIX sajandi 40-ndaist aastaist alates. Need tekkivad vastuolud avaldusid selgemini eeskätt Lõuna-Eesti mandriosas, kus maakodanluse arenemine oli tunduvalt kiirem kui Põhja- ja Lääne-Eestis. Külakehvistu ja kulakute vastuolu teravnes eriti revolutsioonilise situatsiooni ajal XIX

⁸⁶ Vt. kollektiivsed palvekirjad aastaist 1864—1868 Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis Tartus, EKIA, Köler 18: 15, 16, 17.

sajandi 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate algul. Võrumaa ja Tartumaa lõunaosa kehvikud esitasid sellal juba avalikult suurtalunike maade jagamise nõude³⁷. Põllutööliste ja külakehvikute võitlus kulakluse vastu oli täiesti uueks jooneks 80-ndate aastate alguse revolutsioonilises situatsioonis võrreldes 50-ndate aastate lõpu ja 60-ndate aastate alguse revolutsioonilise situatsiooniga.

Eelneva põhjal on meil ka mõistetav, miks mõisnikevastases võitluses talurahva põhijõuks kujunesid põhiliselt maatud ja kehvikud koos keskmikega (viimased olid peamiselt rentnikud). Ostutalunikud olid tavaliselt just jõukamad talupojad, kes pikkamööda vabanesid mõisa sõltuvusest ning agaralt püüdsid kindlustada oma majanduslikke positsioone. Teostatud kodanlikud reformid olid avanud küla rikkastuvale ladvikule tee selleks ning kindlustanud maakodanluse õigusliku olukorra. Ta oli valmis rahulduma nende «tühiste armuandidega tühisele omanike hulgale».³⁸ Arusaadavalt ei saanud maakodanlusel kaduda vastuolud mõisnike klassiga, kuid eriti revolutsioonilise situatsiooni ajal 80-ndate aastate algul hakkas ta palju rohkem kartma laiu talurahvahulki. Kapitalistliku majapidamise arendamise huvid ja kehviktalurahva vastu peetav võitlus viis eesti tugevnevat maakodanlust paratamatult otsima koostööd balti parunitega, toetuma neile ja tsarismile. Eks olnud ju lõpuks just nende reaktsiooniliste jõudude poolt teostatud agraarseadused võimaldanud eesti maakodanlusel jalule tõusta. Toetudes samadele jõududele lootis eesti maakodanlus enda kitsastes huvides lahendada ka agraarküsimust.

Agraarküsimuse olemus seisnes aga nii Eestis kui kogu tsaari-Venemaal talurahva võitluses kogu mõisnike maavalduse ja teiste pärisorjuse jäänuste likvideerimise eest maa ühiskondlik-majanduslikus korras. Ajalooline areng viis seaduspäraselt agraarsuhete küsimuse lahendamisele talurahvahulkade, ühiskonna vaba ja kiire arenemise huvides. Kuid see oli võimalik ainult revolutsioonilisel teel, töölisklassi ja talurahva liidu tingimustes, proletariaadi ja tema partei juhtimisel kogu Venemaa ulatuses. Võimsalt kuulutas seda 1905.—1907. a. revolutsioon, teostas aga Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. Eestis lahendati agraarküsimus lõplikult pärast nõukogude võimu taaskehtestamist 1940. aastal.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

³⁷ Vt. «Eesti Postimees» 1882, nr. 27, 29, 32—34.

³⁸ V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 113.

ÜLEVAADE BALTI NÕUKOGUDE VABARIIKIDE RAHVAMAJANDUSE- ALASEST TEADUSLIKUST KONVERENTSIST

Ühendatud teadusliku konverentsi avas Eesti NSV Teaduste Akadeemia asepresident ENSV TA akadeemik G. N a a n, kes lühidalt iseloomustas olukorda Balti vabariikide rahvamajanduse ajaloo uurimisel ning peatus konverentsi ees seisvatel ülesannetel.

Konverentsil kuulati ära ja arutati läbi 11 ettekannet, mis on avaldatud käesolevas kogumikus. Ettekannetele järgnenud sõnavõttudes esinesid 17 osavõtjat.

Ajalooteaduste kandidaadi L. L o o n e (ENSV TA Majanduse Instituut) sõnavõtt selgitas majandusteadlaste ja ajaloolaste ees seisvaid ülesandeid Eesti rahvamajanduse ajaloo uurimisel. Kõneleja nõustus prof. F. J. Poljanski ettekandes tehtud põhiliste järeldustega ning nõukogude majandusteadlastele ja ajaloolastele seatud ülesannetega Eesti rahvamajanduse ajaloo uurimisel. Märkides Eesti NSV rahvamajanduse ajaloo uurimise määratu suurt teaduslikku ja poliitilist tähtsust, rõhutas L. Loone eriti nõukogude perioodi tööstuse ja põllumajanduse ajaloo uurimise suurt praktilist tähtsust.

Professor F. J. P o l j a n s k i kritiseeris õigesti ajaloolasi, kes on rahvamajanduse ajaloo uurimisel kaldunud faktoloogiasse. Kuid seejuures võib eriti majandusteadlaste hulgas märgata vastupidiseid nähtusi, kus rahvamajanduse ajaloo üksikutes küsimustes teostatakse uurimusi ja tehakse üldistusi ilma faktide ja arhiivimaterjali küllaldase läbitöötamiseta. Seepärast ei tohi rahvamajanduse ajaloo uurimist redutseerida faktoloogiaks, nagu õigesti näitas prof. F. J. Poljanski. Kuid ühtlasi peab see uurimine baseeruma küllaldasele faktide hulgatele ning kindlale süstemaatilisele statistilise materjali analüüsile. Ilma selleta pole mingil majanduslikul uurimisel teaduslikku väärtust. Üsrikute faktide ja näidete põhjal ei saa teha teaduslikult põhjendatud ja veenvaid sotsiaal-majanduslikke üldistusi ja järeldusi ühiskonna majandusliku arengu dünaamika ja seaduspärasuse kohta. Saksa šovinistlike moonutuste ja eesti kodanluse natsionalistlike võltsingute paljastamine ja kummutamine saavad olla veenvad vaid siis, kui nad põhinevad uuel, ulatuslikumal ja teaduslikult täpsemal materjalil. Saksa aadli

ning eesti kodanlike ajaloolaste ja majandusteadlaste töödes tuleb kritiseerida mitte üksnes väärkontseptsioone, vaid ka hoolikalt kontrollida nende poolt esitatud faktilist materjali, mis sageli on valitud tendentslikult ning osutub ebatäpseks ja ühekülseks.

Peatudes Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi poolt rahvamajanduse ajaloo alal tehtud uurimustel, ütles L. Loone, et instituudis uuritakse käesoleval ajal majandusliku mõtte ajalugu Eestis. On valminud käsikiri majandusliku mõtte arengust Eestis XIX sajandil. Rida teaduslikke töötajaid ja aspirante tegelevad eesti majandusliku mõtte arenguga XX sajandi algusest kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini ja eesti natsionalistliku kodanluse võimu perioodil.

Teiseks Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi kollektiivi poolt püstitatud ülesandeks sellel alal on kolmeköitelise «Eesti rahvamajanduse ajaloo» koostamine. Sellele tööle on kaasa tõmmatud ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teaduslikud töötajad ning Tartu Riikliku Ülikooli, Eesti Põllumajanduse Akadeemia ja Tallinna Polütehnilise Instituudi majanduse ja ajaloo kateedrite õppejõud. 1956. aastal valmistatakse trükkiks ette käsikiri «Sotsialismi võit Eestis».

Ajaloo teaduste kandidaat J. Jurginis (Leedu NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut) rääkis Leedu rahvamajanduse ajaloo uurimise ja periodiseerimise ülesannetest.

Kõneleja märkis, et Leedu rahvamajanduse ajalugu on uuritud ebaühtlaselt. Leedu suurvürstiriigi majandusliku korra uurimises kodanlike ajaloolaste poolt esineb olulisi puudusi. Nende töödes pole arvestatud feodaalse Leedu üksikute osade erinevat arengutaset, ei ole arvesse võetud vene, valgevene, ukraina ja leedu maade spetsiifikat. Suhteliselt palju uurimusi on pühendatud XV—XVI sajandi majandusliku arengu küsimustele, ajajärku XVII kuni XX sajandini on uuritud vähe.

J. Jurginis tegi ettepaneku periodiseerida feodaalset formatsiooni Leedus järgmiselt: 1) kuni XIV sajandi lõpuni — varajasele feodalismile omane tootmissuhete areng, 2) XV sajand ja XVI sajandi esimene pool — feodaalsuhete küpsemise ja talupoegade pärisorjaks muutumise periood, 3) XVI sajandi teine pool ja XVII sajandi esimene pool — pärisorjusliku majanduse arengu periood, 4) XVII sajandi keskpaigast kuni XVIII sajandi viimase veerandini — Leedu majandusliku languse periood, 5) XVIII sajandi viimasest veerandist kuni 1861. aastani — pärisorjusliku majanduse kriis ja kapitalistlike suhete kujunemine.

NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige prof. J. Zutiš oma sõnavõtus märkis Baltimaade rahvamajanduse ajaloo teaduslike probleemide ühise arutamise positiivseid külgi.

Kõneleja peatus üksikasjalisel feodalismilt kapitalismile ülemineku probleemi läbitöötamisel Baltimaades. L. Loone ja A. Vassari ettekannetes esitatud seisukohad palgatöö tekkimise viisidest pärisorjusliku feodaalse süsteemi rüpes ei põhjusta vastuväiteid.

Kuid proletariaadi kujunemine Baltimaades pole veel kaugeltki läbitöötatud ja lahendatud küsimus. Eestis ja Lätis oli feodalismi ajastul suur hulk maata sulaseid. Nad olid feodaalse ühiskonna kategooriaiks. Uurimise probleem seisneb selles, et näidata nende sulaste ja üldse maatute muutumist feodaalse ühiskonna kategooriast kapitalistliku ühiskonna kategooriaiks. Feodaalse ühiskonna sulast ei või samastada proletaarlasega.

Baltimaades teostatud agraarpoliitika tingimuses pole kuigi kerge teha veenvaid ja selgeid järeldusi tööstusproletariaadi tekkimise kohta Baltimaades. See nõuab materjalide tõsist ja sügavat analüüsimist. Prof. J. Zutise arvates olid kuni XIX sajandi 20-ndate aastate keskpaigani tööstustöölise hulgas ülekaalus vene obrokitalupojad. 30-ndatel ja 40-ndatel aastatel toimub Läti külast tulnukate kestev ja tormiline sissetung tööstusse. Kuid praegu pole veel selge, kas need olid endised sulased, sest sageli siirdusid otse linna mitte sulased, kellel puudusid selleks vastavad ressursid, vaid küla jõukate ringkondade esindajad.

Tallinna Polütehnilise Instituudi poliitilise ökonomia kateedri juhataja A. K o r s m i k u sõnavõtt oli pühendatud finantsi ja krediidi osale sotsialismi ülesehitamisel Eesti NSV-s.

Finantsid on rahvamajanduse koostisosaks. Ilma finants- ja krediidiküsimuste tundmaõppimiseta ja nende osa selgitamiseta ei saa rahvamajanduse ajalugu kui teadus täita oma ülesannet.

Nõukogude rahva ajaloolistele kogemustele tuginedes asusid Eesti töötajad kohe pärast nõukogude võimu taastamist looma nõukogude finants- ja krediidisüsteemi ning viisid selle ürituse lõpule väga lühikese ajaga — ainult mõne kuu jooksul.

Dekreediga 23. juulist 1940. aastal natsionaliseeriti 103 panka ühes osakondadega ja krediidiühingut. 12. augustil 1940. aastal anti dekreet kõigi natsionaliseeritud riiklike ettevõtete krediidi- ja arveldusoperatsioonide keskendamiseks Riigipanka. Eesti NSV Rahvakoormissaride Nõukogu määrusega 21. oktoobrist 1940. aastal olid ettevõtted kohustatud arveldusi teostama sularahata arvelduse teel. Riigipank muutus rahvamajanduse ühikonnastatud sektori ainsaks arveldus- ja krediidikeskuseks.

Nendel nõukogude võimu esimestel sammudel finantsi ja krediidi alal oli tohutu rahvamajanduslik tähtsus.

Eesti NSV Rahvakoormissaride Nõukogu määrusega 23. septembrist 1940. aastast loodi Eesti Põllumajanduspanga baasil NSV Liidu Põllumajanduspanga Eesti vabariiklik kontor.

Üheks sotsialismi ülesehitamise iseärasuseks Eesti NSV-s on see, et siin sai maakehvistu nõukogude võimult kohe tunduvat majanduslikku abi — esihoones krediidisüsteemi kaudu, millega külakehvistu kohe vabanes liigkasuvõtjate kütkest.

Nõukogude finants- ja krediidisüsteemi loomine viidi Eestis lõpule 25. novembril 1940. aastal vana rahasüsteemi likvideerimisega. Sellest ajast alates muutus Eesti finants- ja krediidisüsteem kogu NSV Liidu ühtse finants- ja krediidisüsteemi orgaaniliseks

koostisosaks. Nõukogude finants- ja krediidisüsteemi loomiseks Eestis kulus vähem kui 5 kuud.

Sel asjaolul oli suur tähtsus kahes suhtes. Esiteks omandas proletaarne riik Eestis vahendi sotsialismi ehitamiseks, ja teiseks avanesid teiste nõukogude vabariikide töötajatele laiad kanalid venaliku abi osutamiseks eesti rahvale.

Edasi näitas A. Korsmik, et finantsi ja krediidi küsimuste kohta on vähe töid. Ukraina majandusteadlased avaldasid raamatu «Ukraina NSV rahvamajanduse ajalugu», milles pole üldse ühtki paragrahvi finants- ja krediidisüsteemi tegevusest.

Kuid finantsi ja krediidi teooria alal on veel palju ebaselgeid ja lahendamata küsimusi, millele kõneleja pühendaski viimase osa oma sõnavõtust.

Dotsent B. T r e i Läti Riiklikust Ülikoolist märkis oma sõnavõtus, et peaaegu kõigil käesoleval konverentsil esitatud ettekannetel nõukogude perioodi kohta on ühine puudus — nad on põhiliselt kirjeldavat laadi ning nendes on pööratud vähe tähelepanu majandusseaduste mõju uurimisele. Sellise käsitlusviisi tulemusena tekib mulje nagu poleks uue sotsialistliku ühiskonna ülesehitamine Balti vabariikides objektiivne, seaduspärasustest põhjustatud protsess, sest majanduslike protsesside iseloomustamisel jääb välja rida kõige tähtsamaid momente, milles konkreetselt avaldub ühe või teise majandusseaduse mõju.

Eriti nõrgalt valgustasid esinejad maksumuse seaduse mõju. Ettekannetes ei kajastunud vajalikul määral ka säärased küsimused nagu rahakäive, pangasüsteemi loomine, isemajandamine, linna ja maa koostöö jne. Ettekannete üldiseks puuduseks, nagu märkis B. Trei, oli ka see, et kõnelejad rääkisid vähe raskustest, millega parteil ja valitsusel tuli lakkamatult võidelda.

Oma sõnavõtu lõpetas B. Trei sooviga, et meie ajaloolased ja majandusteadlased edaspidi pööraksid nõukogude perioodi rahvamajanduse küsimuste uurimisel rohkem tähelepanu sotsialismi majandusseaduste mõjule.

Raasiku masina-traktoriijaama direktor P. K o z ō r e v s k i peatus maareformi teistkordsel läbiviimisel, mis toimus Suure Isamaasõja järel kujunenud uutes tingimustes. Sõja ajal avaldus veelgi teravamalt fašistlike okupantidega aktiivselt koos töötanud kulakluse nõukogudevastane antipatriootlik pale. Sõja tagajärjel tuli tunduvalt suuremat abi anda sõjas laastatud sulastele, kehvikutele, keskmikele ja nõukogude aktivistidele.

Sõjajärgne maareform, mis teostati aastail 1944—1947, erines 1940. aasta reformist oma suurema sotsiaalse ja majandusliku sügavuse poolest.

Seejärel peatus P. Kozõrevski põhjustel, mis pikendasid maareformi teostamist kuni 1947. aastani. Reformi läbiviimisel tehti algul palju vigu. 1944. aastal õnnestus kulakutel olulisel määral mööda hiilida maareformi seadusest, eelkõige just selles suhtes, et paljudel juhtudel läks kulakutel korda anda riigile halvemad maad.

Teiseks õnnestus kulakutel säilitada maid fiktiivse jaotamise teel.

Maareformi esialgsel läbiviimisel esinenud vigade ja puuduste kõrvaldamine nõudis suurt eritööd. Parandused riivasid peaaegu üht viiendikku kõigist majapidamistest, mida maareform hõlmas.

Nende vigade ja puuduste põhjus seisneb selles, et vabariigis esines vaateid, nagu poleks Eestis küsimust «kes keda», et kulaklus on väike rühm, kellel pole suurt tähtsust, kui arvesse võtta klassijõudude vahekoradasid kogu Nõukogude Liidus jne.

Nõrk oli töö ka kehvikutega. Kehvikute komiteede puudumine aga veel ei tähenda, et pole enam vajadust töötada kehvikutega.

Edasi pööras P. Kozõrevski tähelepanu sellele, et põllumajanduse juhtimisel ei arvestatud küllaldaselt ka üksiktalude süsteemi negatiivseid külgi, eriti töö organiseerimisel kolhoosides. Nagu näitavad eesrindlike kolhooside kogemused, tuleb Eesti NSV-s üksiktaludeks killustatuse tingimustes luua kompleksbrigaadid. Kompleksbrigaadide küsimus on Eestis teravam kui teistes NSV Liidu rajoonides.

Sõnavõtja märkis, et väited, nagu poleks industrialiseerimine evinud tähtsust kollektiviseerimise teostamisel Eestis, on alusetud.

Leningradi Riikliku Ülikooli dotsent I. F. Rõbakov oma sõnavõttus märkis, et peaaegu kõik negatiivsed nähtused, mida näidati prof. F. J. Poljanski ettekandes, on tingitud selle unustamisest, et rahvamajanduse ajalugu on parteiline teadus.

I. F. Rõbakov tegi kriitilisi märkusi akadeemik S. G. Strumilini, prof. V. K. Jatsunski, P. A. Hromovi, Lisitškini, A. Jakovlevi jt. majandusajalooliste tööde kohta. Ta rõhutas, et poliitilise ökonomia õpikus on väga kesiselt, üksikutele juhtudel aga ka teoreetiliselt ebarahuldavalt valgustatud Venemaa majandusliku arengu mõningaid iseärasusi. Nii on orjandusliku ühiskonna, feodalismi ja imperialismi iseärasuste vaatlemisel Venemaal juttu peaaegu ainult Venemaast tervikuna, slaavlastest, vene rahvast, ja teisi rahvaid ei mainita üldse. I. F. Rõbakov ühines F. J. Poljanski arvamisega, et on vaja arendada teadlaste loovat initsiatiivi rahvamajanduse ajaloo täisväärtuslike õpikute koostamisel.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige H. Mossberg oma sõnavõttus rõhutas, et majandusteadlaste ja ajaloolaste esmaseks ülesandeks on nõukogude ühiskonna majanduse ja ajaloo uurimine. Sel alal on seni tehtud alles veel väga vähe.

Põhiliseks puuduseks meie ajaloolaste ja majandusteadlaste töös on see, et nad väga sageli annavad välja brošüüre. Konkreetseid materjale uuritakse puudulikult, võib märgata püüdu minna kaasaajast eemale. Kõigepealt tuleb uurida nõukogude ühiskonna viimase perioodi, s. o. tänapäeva küsimusi. Sotsialistliku ülesehitustöö kogemuste uurimine ja üldistamine peab olema tööstuse ja põllumajanduse konkreetse ökonomika uurimise parandamise tähtsaks tingimuseks.

Sõna võttes märkis majandusteaduste kandidaat A. Leit Läti Riiklikust Ülikoolist, et P. Dzerve oma ettekandes püstifas rea

tähtsaid küsimusi, millel on suur teaduslik tähtsus. Läti rahvamajanduse ajaloo vaatlemine kogu maailma imperialismi aspektist, sellest missugune on Läti koht selles süsteemis, annab meile võtme paljude Läti majanduses toimunud protsesside seletamiseks. Seejuures ei tohi lasta silmist seda, et imperialistlikud riigid vaatlesid Lätit ja teisi Balti riike kui erakordselt tähtsat platsdarmi nende poolt ettevalmistatavaks sõjakäiguks NSV Liidu vastu, kui nõukogudevastase spionaaži ja õõnestustegevuse tähtsat keskust. Neid asjaolusid silmas pidades saavad paljud Läti majanduses esinenud nähtused, mida majanduslikust seisukohast ei saanud seletada, täiesti selgeks, kui kodanliku Läti tekkimise ja arenemise küsimuste uurimisel vaadelda teda imperialistliku süsteemi koostisosana. See võimaldab näiteks seletada põhjusi, miks välismaised kapitalimahutused Läti rahvamajandusse vähenesid alates 1929.—1933. aastate majanduskriisi perioodist alates ja eriti aastail 1937—1939.

Seega on kodanliku Läti majanduse uurimisel vaja arvestada niihästi tema majanduslikku ja mitte vähemal määral ka poliitilist sõltuvust imperialistlikest riikidest.

Kõneleja vaidles vastu väitele, nagu oleks kodanlik Läti agrariseerunud. Mõistes termini «agrariseerimine» all põllumajanduse kiiremat arengut võrreldes tööstusega, näitas A. Leit, et mõiste «agrariseerimine» ise on vastuolus marksistlik-leninliku teooriaga, mis õpetab, et põllumajanduse mahajäämine tööstusest iseloomustab kapitalismi arengut.

Oma sõnavõtu lõpus märkis A. Leit, et marksistlikus majandusalases kirjanduses pole seni peaaegu üldse käsitletud agraarkriisi kodanlikus Lätis. Kui agraarkriis esines enne 1929.—1933. a. maailma majanduskriisi ja selle ajal, siis hilisematel aastatel on raske leida agraarkriisi tunnuseid kodanlikus Lätis.

Nõustudes M. Gregorauska ja V. Matini ettekannete põhiteesidega põllumajanduse sotsialistlikust ümberkujundamisest Leedus ja Eestis, näitas majandusteaduste kandidaat M. Bronstein (Tartu Riiklik Ülikool), et nüüd ei või kollektiviseerimist Balti nõukogude vabariikides võrrelda ainult kollektiviseerimisega Nõukogude Liidu vanemates vabariikides. Tuleb arvesse võtta kogemusi, mida on saanud sotsialistlikul ümberkujundamisel Euroopa rahvademokraatia maades, samuti ka Hiina Rahvavabariigi kogemusi. Tuleks peatuda ka Balti vabariikides toimunud ümberkujunduste iseärasustel võrreldes teiste sotsialismileeri maadega.

Rahvademokraatia maades, kes samuti kasutavad Nõukogude Liidu riiklikku abi, on olemas säärane põllumajanduse sotsialistlikku ümberkujundamist pidurdav tegur nagu maa eraomandus. Uutes nõukogude vabariikides see tegur puudub, sest et kohe pärast nõukogude võimu kehtestamist teostati siin maa natsionaliseerimine.

Edasi näitas M. Bronstein, et valgustades puudusi meie majanduslikus arengus peab märkima, et väikeste kolhooside suuren-

damist ei viidud Eesti NSV-s alati läbi väljakujunenud konkreetseid majanduslikke ja looduslikke tingimusi rangelt silmas pidades.

Oma sõnavõtu viimase osa pühendas M. Bronstein Balti vabariikide majanduse organiseerimise küsimusele natsionalistliku kodanluse diktatuuri perioodil. Kõneleja muide ei nõustunud majandusteaduste kandidaadi A. Leiti arvamusega, kes vaidles vastu väitele, et kodanlikus Lätis toimus agrariseerimine.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi aspirant I. Soidra näitas, et mõned ajaloolased ja majandusteadlased (näiteks O. Elango oma väitekirjas, mida ta kaitses 1954. a. lõpus) räägivad kodanliku Eesti põllumajanduse üldisest degradeerumisest. See pole õige. Üldine tees, et kodanlikus Eestis valitses kodanluse karm diktatuur, ja et toimus töölisklassi, talurahva vaesumine jne., ei tähenda veel seda, et põllumajanduse üksikutes harudes ja isegi kogu põllumajanduses tervikuna ei olnud tootlike jõudude kasvu. Ei saa eitada põllumajanduse teatud kasvu kodanlikus Eestis, sest vastasel korral võib uurimistöös sattuda valele teele.

I. Soidra ei nõustunud nende majandusteadlaste ja ajaloolastega, kes oma töödes osutavad eesti kodanluse Eesti taanistamise poliitikale. See oli iseloomulik mitte üksnes kodanlikule Eestile, vaid ka kodanlikule Lätile ja Leedule. Nõndanimetatud taanistamine, mille all mõistetakse loomakasvatussaaduste, peamiselt piima ja peekoni toodangu osatähtsuse tõusu, on suunaks, mis võeti juba ammu enne revolutsiooni, ning mis jätkus kodanlikus Eestis ning jätkub ka praegu.

Majandusteadlane K. Kask (Eesti NSV) märkis, et Eesti rahvamajanduse ajaloo uurimisel tuleb kasutada kodanlikke allikaid, millesse tuleb kriitiliselt suhtuda. Kodanlik statistika pole objektiivne. Ta kasutab mitmesuguseid võtteid, et varjata asjade tõelist olukorda. Statistiliste andmetega sooritatud riugaste abil tõendasid kodanlikud majandusteadlased, nagu oleks kodanlikus Eestis vähenenud töötute arv, suurenenud suurtööstuse ja keskmise tööstuse tööliste arv, lakkamatult kasvanud tööliste palk jne. Nii oli näiteks ametlike andmete kohaselt 1934. aastal keskmine töötute arv Eestis 2970 inimest, samal aastal teostatud rahvaloenduse andmeil oli aga töötuid 40 000 inimest.

Õigusteaduste kandidaat V. Rjanžin (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Presiidium) rõhutas oma sõnavõtus, et on vajalik teha kriitikat reaktsioonilisele kirjandusele, mida Nõukogude Baltimaade majanduse ja ajaloo alal suurel arvul välja antakse Ameerika Ühendriikides ja teistes kapitalistlikes maades. V. Rjanžin paljastas rida petislikke võtteid ja väiteid, mida kasutavad «Balti küsimuse» relvakandjad, kes oma peremeeste — Ameerika Ühendriikide ja teiste kapitalistlike maade agressiivsete ringkondade huvides võltsivad ja moonutavad Balti nõukogude vabariikide rahvamajanduse ajalugu ja majanduslikku olukorda.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige O. Sepre peatus kodanliku Eesti majandusliku arengu iseärasustel. Ta märkis, et kodanliku Eesti majandust tuleb uurida kui maa majandust, kus monopolistlik kapital etendas otsustavat osa. Kodanlik Eesti eksisteeris kapitalismi üldkriisi perioodil. Sellest tulenes tema majanduse ebapüsiv olukord. Majanduslike sidemete katkestamine Nõukogude Liiduga andis end Eesti majanduses valusasti tunda. Kodanlik Eesti riik sündis ägedas võitluses töölikklassiga, võitluses Nõukogude Venemaa vastu. Seepärast oli eesti natsionalistlik kodanlus alati nõus osa võtma Nõukogude Liidu vastastest avantüüridest. Väikese ja sõltuva maana oli kodanlik Eesti juba oma olemasolu algusest peale peamistele imperialistlikele riikidele alluv.

O. Sepre ei nõustunud mõningate A. Leiti seisukohtadega. Riiklike investeeringute suurendamine ja välismaiste kapitalimahutuste vähendamine Eesti ja Läti rahvamajanduses, millest kõneles A. Leiti, ei tähenda, et välismaiste monopolide maksimaalse kasumi saamine muutus üha raskemaks ja et natsionalistlik kodanlus sai seetõttu suuremaid võimalusi rikastumiseks ja oma positsioonide kindlustamiseks maa majanduses. Tegelikult tähendas riiklike investeeringute suurenemine Eesti sõltuvuse süvenemist ja natsionalistliku kodanluse positsioonile veelgi suuremat kaotust maa majanduses. Kodanlik Eesti oli viimaseil aastail sedavõrd allutatud fašistlikule Saksamaale, et viimasel polnud vajadust oma kapitali investeerimiseks toorainete ja poolfabrikaatide saamiseks. Kodanlik Eesti riik finantseeris ja ehitas rahva ressursside riisumise arvel ise vabrikuid ja tehaseid, mis tootsid strateegilisi materjale fašistliku Saksamaa jaoks. Seda fakti peab arvestama, sest ta on üks tähtsamaid tegureid kodanliku Eesti allutamisel fašistlikule Saksamaale.

Konverentsil võtsid sõna veel V. Miller Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogust ja L. Tiik Tartu Riiklikust Ülikoolist.

Lõppsõnaga esines ajalooteaduste doktor professor F. J. Poljanski.

Teaduslik konverents võttis vastu resolutsiooni, milles määratakse edasised ülesanded Balti nõukogude vabariikide rahvamajanduse ajaloo uurimisel.

E. B.

BALTI NÕUKOGUDE VABARIIKIDE RAHVAMAJANDUSE AJALOO ALASE KONVERENTSI RESOLUTSIOON

Leedu NSV, Läti NSV ja Eesti NSV teaduste akadeemiade majanduse instituutide ühine teaduslik konverents, millest võtsid osa NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi, akadeemiade ajaloo instituutide ja Balti vabariikide kõrgemate õppeasutuste esindajad, vaatas läbi Balti nõukogude vabariikide rahvamajanduse ajaloo aktuaalsed küsimused.

Teaduslik konverents arutas Balti vabariikide rahvamajanduse ajaloo alal teostatud teaduslike uurimuste tulemusi, märkis edasist uurimist vajavate küsimuste ringi ning määras nende lahendamise peateed.

Peamist tähelepanu pöörati konverentsil sotsialistlikele ümberkujundustele ja Balti vabariikide rahvamajanduse ajaloo nõukogude perioodile. Konverentsil kuulati ettekandeid rahvamajanduse ajaloo aktuaalsetest küsimustest ja tema periodiseerimisest, kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi iseloomulikest joontest ja iseärasustest Läti NSV-s, eesti töötajaile sotsialismi ehitamisel vennasrahvaste poolt antava abi tähtsusest, Leedu NSV tööstuse arengu ajaloo ja iseärasustest, põlevkivitööstuse kohast ja tähtsusest Eesti NSV majanduses, põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise iseärasustest Leedu NSV-s ning Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise iseärasustest.

Esinejad ja sõnavõtjad andsid rohke konkreetse materjali põhjal üldistuse Nõukogude Baltimaade rahvamajanduse taastamise ja arendamise määratu suurte saavutuste, kõigi Nõukogude Liidu rahvaste poolt noortele Balti nõukogude vabariikidele antud omakasupüüdmatu vennaliku abi ning sotsialismi ülesehitamise iseloomulike joonte ja iseärasuste kohta Lätis, Leedus ja Eestis.

Peale selle kuulati konverentsil ära ja arutati läbi ettekanded Baltimaade rahvamajanduse ajaloo oktoobrijärgsel perioodil kuni nõukogude võimu taastamiseni 1940. aastal: «Kodanlik Läti imperialismi süsteemis», «Agraarsuhted kodanlikus Eestis»; samuti ka revolutsioonielsest perioodist: «Tootlike jõudude areng Eesti põllumajanduses XIX sajandi esimesel poolel», «Agraarsuhted Eestis XIX sajandi teisel poolel». Anti majandusajaloo marksistlik ana-

lүүs ning kapitalismi apologetide ja antimarksistlike kontseptsioonide kriitika.

Teaduslik konverents, millest võtsid osa Läti, Leedu ja Eesti teadlased, keda vahetult abistas NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut, kajastas Balti vabariikide ja teiste nõukogude vabariikide teaduslike töötajate loominguliste sidemete tugevdamist ning aitas kaasa ühise kollektiivse töö edasisele arendamisele ja rahvamajanduse ajaloo küsimuste edukale uurimisele.

Konverentsil toimunud loominguline diskussioon aitas selgitada rea keerulisi, sügavat uurimist nõudvaid küsimusi, eriti nõukogude perioodist.

Tähtsa koha rahvamajanduse ajaloo uurijate teaduslikus töös peab omandama sotsialistliku ülesehitustöö üld- ja eriküsimuste läbitöötamine — industrialiseerimise, põllumajanduse kollektiviseerimise, kaubanduse ja transpordi arendamise küsimuste läbitöötamine, samuti ka rahvahulkade võitluse näitamine majandusliku ülesehitustöö rindel, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei juhtiva ja organiseeriva osa väljaselgitamine ning rahvaste sõpruse tugevdamine sotsialistliku ülesehitustöö käigus.

Seoses Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40-nda aastapäeva lähenemisega kutsub konverents Balti vabariikide teaduslike töötajaid üles aktiivselt lülituma kollektiivsete tööde ettevalmistusse, mis näitavad Oktoobrirevolutsiooni mõju Balti vabariikide arengule ja sotsialismi ülesehitamisele nendes.

Balti nõukogude vabariikide majandusteadlaste ja ajaloolaste ees seisab Baltimaade majanduse oktoobrijärgse ajaloo küsimuste marksistlik läbitöötamine kuni nõukogude võimu taastamiseni 1940. aastal; lääne imperialistide sepitsuste ning eesti, leedu ja läti kodanlike natsionalistide reeturliku osa paljastamine. Tuleb välja selgitada Eesti, Leedu ja Läti majanduslik sõltuvus imperialistlikest riikidest natsionalistliku kodanluse võimu ajal Baltimaades.

Selle kõrval on hädavajalik uurida ka feodalismi ja kapitalismi arengu iseärasusi nendes maades. Tuleb paljastada saksa šovinistide demagoogiat saksa kolonisatsiooni osa suhtes, selgitada Baltimaade majanduslike sidemaid Venemaaga ajaloolise arengu mitmesugustel etappidel ning uurida Baltimaade aset leidnud revolutsiooniliste sündmuste majanduslike eeldusi. Samuti tuleb paljastada kapitalistlikes maades avaldatavat reaktsioonilist kirjandust, kus moonutatult käsitletakse olukorda Balti nõukogude vabariikides.

Kõike seda arvesse võttes peab konverents otstarbekohaseks:

1. Keskendada majandusajaloolaste jõud Balti vabariikide nõukogude perioodi majandusliku arengu ajaloo küsimuste uurimisele, eriti sõjajärgsel ajal, ning vastavate monograafiate koostamisele.

- Rahvamajanduse ajaloo edasine uurimine, sotsialistliku ülesehitustöö kogemuste üldistamise uurimine peab olema tähtsaks tingi-

museks tööstuse ja põllumajanduse konkreetse ökonomika küsimuste uurimise tunduvas tugevdamiseks.

Kiita heaks kollektiivsete tööde «Sotsialismi võit Eestis» ja «Sotsialismi võit Lätis» ettevalmistamise Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja Läti NSV Teaduste Akadeemia poolt.

Soovitada Balti vabariikide teaduste akadeemiatele osa võtta NSV Liidu Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi poolt planeeritud kollektiivse töö «Nõukogude majandus 40 aasta jooksul» ettevalmistamisest.

2. Tugevdada tööd Leedu, Läti ja Eesti rahvamajanduse ajaloo aktuaalseid probleeme käsitlevate üldiste uurimuste ettevalmistamisel, sellele tööle kaasa haarates Balti vabariikide kõrgemate õppeasutuste teaduslikke jõude, samuti ka Moskva ja Leningradi teadlasi. Praktiseerida temaatiliste kogumike ja artiklite väljaandmist.

Konverents soovib laiemalt kasutada aktuaalsemate tööde publitseerimise võimalust teaduslikus keskajakirjanduses.

3. Konverents pöörab tähelepanu vajadusele tugevdada tööd algallikate uurimisel ning uute dokumentide ja materjalide publitseerimisel rahvamajanduse ajaloo alalt.

4. Tunnistades laialdaste teaduslikkude konverentside, sessioonide ja diskussioonide läbiviimist teadusliku töö taseme tõstmise efektiivseks meetodiks, soovib konverents ka edaspidi praktiseerida rahvamajanduse ajaloo ja majandusliku mõtte ajaloo konkreetsete probleemide ühist arutamist.

5. Paluda Eesti NSV Teaduste Akadeemia Presiidiumi käesoleva konverentsi materjalid välja anda erikogumikuna.

SISUKORD

Saateks	3
-------------------	---

ETTEKANDED

F. J. Poljanski. Aktuaalsed rahvamajanduse ajaloo küsimused	5
F. Deglav. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi põhijooned ja iseärasused Läti NSV-s	17
E. Brandt. Vennasrahvaste abi eesti töötajale sotsialismi ülesehitamisel	27
L. Jasinskis. Leedu NSV sotsialistliku tööstuse arengu ajalugu ja iseärasused	40
D. Kuznetsov. Põlevkivitööstuse koht ja osatähtsus Eesti NSV majanduses	55
M. Gregoräuskas. Leedu NSV põllumajanduse aluse sotsialistliku ümberkorraldamise ajalugu ja iseärasused	66
V. Matin. Põllumajanduse kollektiviseerimise iseärasustest Eesti NSV-s	86
P. Dzerve. Kodanlik Läti imperialismi süsteemis	98
R. Antons. Agraarsuhted kodanlikus Eestis	112
L. Loone. Tootlike jõudude areng Eesti põllumajanduses XIX sajandi esimesel poolel	125
A. Vassar. Agraarsuhtetest Eestis XIX sajandi 60—90-ndail aastail	140

TEADAANDED

Ülevaade Balti nõukogude vabariikide rahvamajanduse-alasest teaduslikust konverentsist	3
Balti nõukogude vabariikide rahvamajanduse ajaloo alase konverentsi resolutsioon (Tallinnas, 1.—3. det. 1955)	161

Из истории народного хозяйства прибалтийских республик

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярну маантеэ 10

Toimetaja F. Löpp.

Tehniline toimetaja M. Aardma.

Korrektorid M. Sepp ja P. Hile.

Ladumisele antud 31. VIII 1956. Trükkimisele antud 9. XI 1956. Paber 60×92 1/16.
Trükipoognaid 10,25. Arvutuspoognaid 12,11. Trükiarv 2000. MB-08531.
Tellimise nr. 5142.

Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 8.30

Rbl. 8.30

A. 21332

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00236955 3